

241
15

Halikarnas Balıkçısı . ANADOLU TANRILARI

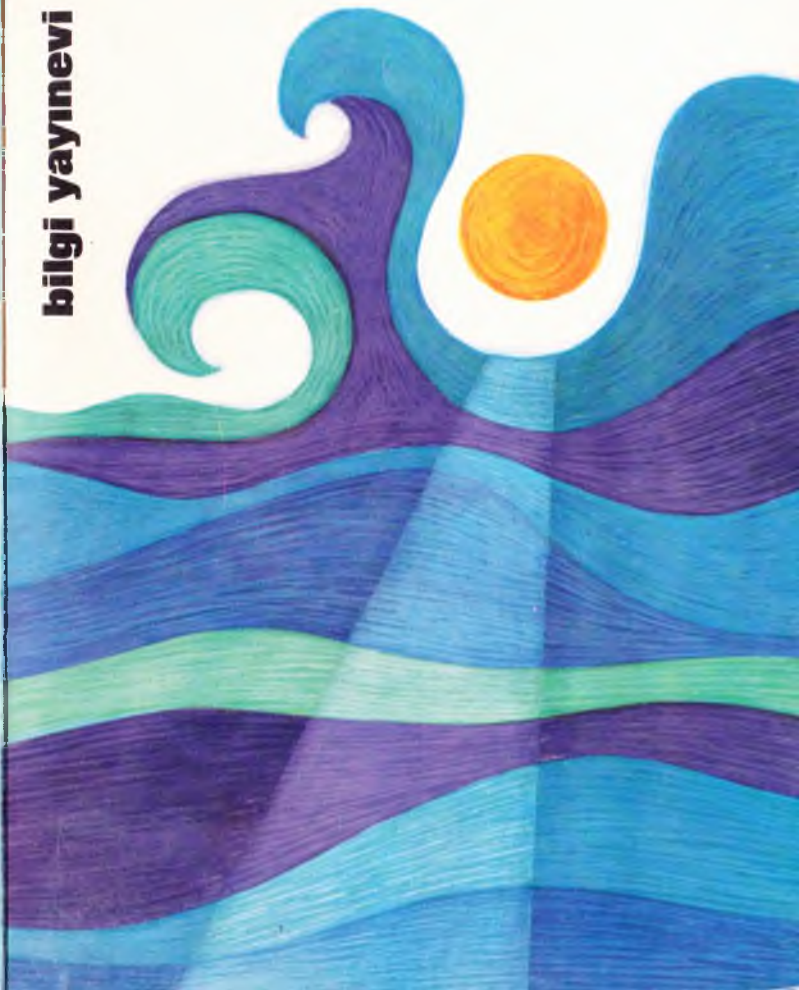
5

HALIKARNAS BALIKÇISI

BÜTÜN ESERLERİ.15

anadolu tanrıları

bilgi yayınevi

BİLGİ YAYINLARI : 241
HALİKARNAS BALIKÇISI, BÜTÜN ESERLERİ : 15

Birinci Basım 1953
İkinci Basım 1957
Üçüncü Basım 1975
Dördüncü Basım
Eylül 1983

HALİKARNAS BALIKÇISI

ANADOLU TANRILARI

Baskıya Hazırlayan : Dr. Şadan Gökovalı

BİLGİ YAYINEVİ

kapak : fahri karagözoğlu

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
-------	---

OLYMPOSLU TANRILAR

Olymposlu Tanrılar	39
Zeus	41
Hera	42
Poseldon	43
Apollon	44
Artemis	46
Aphrodite	48
Hermes	49
Ares	50
Hestia	51
Hephaistos	52
Athena	54
Hades	56

GİRİT'TE MİNOENLERİN DİNLERİ

Girit'te Minoenlerin Dinleri	59
------------------------------	----

MYKENE UYGARLIĞI

Mykene Uygarlığı	77
------------------	----

HİTİTLER

Hititler	91
----------	----

KYBELE

Kybele	105
Kybele (Kurban) Törenleri	121

Tanrılar Grubu

Kabir'ler	129
Telkin'ler	132
Semivir'ler	133
Koribant'lar	133
Daktil'ler	134

Eski Yunan Ölçüsü (Vezni)	135
----------------------------------	------------

HALİKARNAS BALIKÇISI

1890 - 1973

Tarihçi-Yazar-Devlet adamı Sadrazam Cevat Paşa'nın kardeşi, tarihçi - yazar - vezir Mehmet Şakir Paşa Girit'te sefirken, eşi İsmet hanım 17 Nisan 1890 Perşembe günü, bir oğlan dünyaya getirdi. Çocuğa, anasının bir gece düşünde Musa Peygamberi görmesi dolayısıyla «Musa», amcasının ve babasının adlarından ötürü «Cevat Şakir» adı verildi.

M. C. Şakir'in çocukluğu, babasının atandığı Atina'da, beş yaşından sonra da İstanbul-Büyükada'da geçti. Bu yıllarda resim yeteneğiyle dikkati çeken M. Cevat Şakir, bir yandan özel dersler alırken, bir yandan Büyükada Mahalle Mektebinde okudu. İngilizceyi hayli kavradığı için, hazırlık sınıfını okumadan Robert Kolej'in birinci sınıfına alındı. Bu okulu, ilk mezunlarından biri olarak pekiyi dereceyle bitirdi. Kendisi denizci olmak istiyordu ama, ailesinin ısrarı üzerine İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'ne gönderildi. Orada «Yakın Çağlar Tarihi» bölümünde öğrenim gördü ve Oxford'un ünlü kitaplığından yararlandı.

Yurda dönünce çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı, karikatür ve kapak resimleri çizdi. Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan 1925 tarihli sayısında yayımlanan «**Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmağa Nasıl Giderler?**» başlıklı öyküsünden ötürü üç yıl kalebentlikle Bodrum'a sürüldü. Cezasının son yarısını İstanbul'da tamamladıktan sonra yeniden döndüğü Bodrum'da yaklaşık 25 yıl kaldı. Bu ilçenin Karia çağındaki adından dolayı «**Halikarnas Balıkçısı**» takmaadını kullanır oldu. Bodrum'un güzelleşmesine ve Anadolu uygarlığının tanıtılmasına olağanüstü katkılarda bulundu.

1947'de yerleştiği İzmir'de yazarlık ve turist rehberliği yapan Halikarnas Balıkçısı, 13 Eylül 1973 günü bu kentte öldü ve isteği üzerine Bodrum'a gömüldü.

ÖNSÖZ

Anadolu'nun Dili : Türkçe!

«ANADOLU TANRILARI», «ANADOLU EFSANELERİ»nin devamıdır. Bundan dolayı «Anadolu Efsaneleri»nin önsözü, «Anadolu Tanrıları» için de geçerlidir. Klasik uygarlığı Anadolu'da kuranlar, bugün Anadolu'da yaşayan halkın uzak atalarıdır. Roma İmparatoru Augustus zamanında, Anadolu'da yapılan ilk nüfus sayımında, Anadolu nüfusunun yirmi bir milyon olduğu anlaşılmıştı. Bugün de hemen hemen gene o kadardır. Doğudan gelen Türk soyu, olsa olsa, bir - iki milyondur. Demek ki, geien Türkler, Anadolu'daki nüfusu şişirmemiş, tersine orada buldukları nüfusa karışmıştır. Türkler, daha genç ve savaşçı oldukları için, artık çürümekte olan İstanbul'un Bizans İmparatorluğuna kolayca üstün gelmiştir. Bu arada Türkçe, içine örneğin bulgur, efendi ve zeybek gibi birçok Hellence sözcük alarak, Anadolu'da genel bir dil olmuştur.

Bu nedenle biz, o uygarlığın, yani klasik uygarlığın gerçek varisleriyiz. Çünkü o kültür Anadolu'da doğup gelişmiştir, Anadolu'dan Yunanistan'a geçmiştir. Bu gerçeğin anlaşılması —özellikle duygu alanına geçirilmesi—, zihniyet ve ruhsal halet bakımından birçok hayırlı ve güzel sonuçlara ve değişikliklere neden olabilir.

Batıda küçük çocuklara, Yunan efsaneleri diye, Anadolu efsanelerini okutup anlatırlar. İşte bunlar, bizim elde etmek istediğimiz Batılı kültürün kökünü ve temelini oluşturur. Daha sonra, gençlik çağındaki çocuklar, klasiklerle beslenip büyütülür. Böylece Batı, tamamıyla yabancı bulunduğu bir

kültürün varisleri yerine getirilir. Bir yandan da, hemen her fırsatta, Greklerle aynı kökten —yani Hint - Avrupaî— oldukları ilan edilir. Bu suretle de, Greklerle kendilerinin arasında bir kan bağı, kısacası bir soy topluk ve hısımlık kurulmuş bulunur. Bir gün, Avrupa kültüründe yüksek mevki tutan bir zat ile birlikte, Ege Anadolu'sunun kent ve tapınaklarının kalıntılarını gezerken, o zat, o duru Arşipel göğünün ve güneşinin altında, birdenbire durakladı ve bana, «Çok tuhaftır! Yunanistan'daki harabeleri dolaşırken, oralarını hiç yadırgamıyordum; oraları, eskiden beri tanıdığım kendi evimmiş gibi bir duygu içinde geziyordum. Oysa burası, bana o duyguyu vermiyor!» dedi. Bu şoven duygusunun, çocukluğundan beri kendisine yapılan telkinin bir sonucu olduğunu, eğer coğrafya bakımından Yunanistan'ı Anadolu, Anadolu'yu da Yunanistan saymış olsaydı, o zaman burasını benimseyip, orasını yadırgamış olacağını kendisine söyledim.

İngilizler Troya'lıların torunu mu?

İngiltere'de Onuncu Yüzyıldan Onyedinci Yüzyıla kadar, İngilizlerin Troya'lıların torunlarından oldukları tartışılırdı. 1200 yılında Geoffrey of Monmouth, Eneas'ın torunu Brutus'un, Troya ırkının kalıntılarıyla İngiltere'ye geldiğini ve Troynovant, yani Yeni Troya'yı kurduğunu (bu kent, yazarın iddiasına göre, bugünkü Londra'dır) ve Troya'lılardan önce İngiltere adasında ancak devler yaşamış olduğunu ciddiyetle yazar. Bu efsane, Onsekizinci Yüzyılın başına kadar, birçok akli başında ve başı yerinde bilginler tarafından —örneğin Stow tarafından 1605'de, Speed tarafından da 1629'da— tartışılıp kabul ediliyordu. Hollingshead gibi bir adam bile, bu kanıdaydı. İlk İngiliz ozanlarından Spencer ile Dryton, bu efsaneyi şîir olarak yazdı.

Onsekizinci Yüzyıla kadar, bütün Avrupa'da kabul edilen bu gibi efsaneler, daha sonra, mahiyetli değiştirilerek bilimselleştirildi. Bu arada, tarihçilere yakışmayan bir yan tutma ile, bütün Hellenik noksanlar, aksaklıklar ve hoyratlıklar hasıraltı edildi. Pek güzel bir örnek değil ama, Yunan heykel'lerinin yanakları kırmızı, gözbebekleri kara ve tapınaklarla sütunların kahverengi, lacivert ve başka renklerle boyandıkları bilindiği halde, «ak mermerden yapıma Aphrodite, Hermes» heykellerinde, Joconde'un gülümsemesinden bin kez daha anlamlı ve Kur'an'ın her ayetinde ham sofularca farzedilen yedi bin yedi yüz yetmiş yedi hikmetten daha hikmetli neler de neler bulunmadı! Hele o mavi gökleri müzik notaları gibi, «ding! dang! dong!» diye dilim dilim eden kar beyaz Hellenik sütunlarından, heyecan saraları ile sarsılarak sözedildi. Bir yandan Hellenik ne varsa böylece pohpohlanırken, öteyandan da Hellenlere karşıt sayılanlara alayla Asyatik denildi. Ve bu Asyatik denilenlerin, Hellenlerden daha has «Hint-Avrupaî» oldukları meydana çıkınca da, bu kez, yeni bir sıfat icadedilerek, karşı görüştekilere «Asyanik» denildi.

Ondokuzuncu ve Yirminci Yüzyılda Avrupa'nın bilimsel araştırmalar yapan tarihçileri, —Greklerin ve özellikle Grek saydıkları Akhaların— Kuzey Avrupa'dan gelme, mavi gözlü ve sarı saçlı Avrupalılar olduklarını, Homeros'un Menelaos'tan ksantos —yani sarı— diye söz ettiğine, Zeus'un en büyük ve en eski tapınağının Kuzey Yunanistan'da Epiros'ta, Dodona'da bulunduğuna, Greklerde bazen kuzey kabilelerinde pek ilkel biçimde rasgelenen Ekklesla ve Bule gibi kurultayların varlığına dayanarak, ileri sürerler. Euripides, «Danae» eserinde, Yunanistan'da esmerler pek çok, sarılar pek seyrek oldukları için sarışınların pek gözde olduklarını, bundan dolayı bazen kadınların, bazen de züppe erkeklerin «komis ksantizmata» kullanarak saçlarını sarıya ve kırmızıya boyadıklarını anlatır. Zeus'a gelince; onun yapısında —çünkü birçok tanrıların birleşmesinden peydahlanmıştı— bir kuzeyli tanrı da

var olabilir. Ama Homeros, Zeus'un gözlerinin kara olduğunu yazar. Sonra da, Olympos tepesinde, kendisine yalvaran Thetis'e «evet» diye başını salladığını ve koskoca dağı temellerine kadar sarstığı zaman, sallanan «ambrosia»lı saç bükümünün de kara olduğunu söyler. Troya savaşında Zeus, Kuzey Avrupalı tarihçilerce kuzeyli diye anılan Akhaların değil, Troyalıların tarafını tutar. Ekklesia ve Bule meclislerine gelince, bunların da ilkel biçimlerinin, Güney Afrika'nın kapkara zencilerinde de, Amerika'nın kırmızı derililerinde de, Çin ile başka yerlerde de bulunmakta olduğu meydana çıkmıştır. Dolayısıyla, Amerikalı zencilerin de aslen sarı saçlı, mavi gözlü kuzeylilerden gelme oldukları öne sürülebilir. Son zamanlarda bir Alman tarihçisi, bin küsur sayfa yazarak, Greklerin Teuton olduklarını gösterdi. Chipler adında bir Fransız tarihçisi de, Efes Artemis'inin papazlarına Byzos, başpapazına da Megabyzos denilmesinden tutturarak, bu tanrıçanın, Gal aslından, özbeöz bir Latin olduğunu ileri sürer. Bu gidişle zavallı öksüz Anadolu'ya, ilaç için olsun, bir tanrı bile kalmayacaktır.

Rönesans'ın Kökeni

Avrupalıların İsa'dan iki bin yıl önce bir uygarlık ya da kültür yaratmış olmaları olanaksızdı. Çünkü onlar, ancak Rönesans çağında uyanabildiler ve bu uyanışları da kuzeyden değil, güneyden geldi. Oraya da doğudan geçmişti. Akhilleus'un Hamburg'dan, Artemis'in de Paris'ten geldiğini iddia etmek, Apollon'un Alpoğlan'dan, Artemis'in de Erdoğmuş'tan gelme olduklarını ileri süren bazı aşırı Türkçülerle bile yaya bırakır. Birleşmiş Milletler, insanoğlunun tarafsız bir tarihini yazdıracakmış —pek güç ya— bu işi başarabilirse, ne mutlu ona!

Sarı saçlılık ya da kara gözlülük tartışması, bazı toparlak gözlü miyop ve gözlüklü, burun uç-

ları kalkık ve yaşları geçkin Anglosakson misallerinin sırtlarına uzun yenli İonya peplosları giyerek, zarif İonya dansları ediyoruz diye ortada sıçramaları kadar gülünçtür. Çünkü Homeros çağından çok önce —hele Anadolu'da— ırklar bulamaç halinde karışmıştı. Greklerde Akhaların kökenleri hakkında biricik hatıra, Pelops efsanesidir (Bkz., Anadolu Efsaneleri'nde Tantalos, Pelops ve Niobe efsaneleri). Bundan başka Batı Anadolu'da, bütün Adalar Denizi adalarında, Yunanistan'da yer, deniz, burun, dağ ve nehir adları aynı kökten olduklarına göre, Yunanistan ve Adalar denizinde oturmuş olan insanların, Anadolu'da oturmuş olan insanlardan oldukları anlaşılıyor.

Biz bir yandan Batı kültürünü benimsemeye kalkışırız. Batı ise klasik kültürünü benimser ve kendisini o asıldan bilir. Ama biz, vaktiyle Anadolu'da yaşamış olan atalarımızın yarattığı o kültürü yadırgar ve yabansarız. Dudaktan olarak Batılılaşmaktan sözederiz. Ne var ki, Anadolu'daki eski kültürün sözü geçtikçe, «Adam sen de! Yunan kültürü!» diye omuz silker ve konuyu baştan savarız. Bunun nedeni, Batının, kendisini sütbesüt klasik aslından, bizi ise barbar aslından, Asyatık sayması, bizim de Batının bu kanısına içten içe katılmamızdır. Evet, bu noktayı ağızımızla ikrar etmiyor, ama kalbimizle tasdik ediyoruz. Zaten, böyle olmasa, Batıyı taklit etmemize gerek kalmazdı. Bu duyguya bir tepki ve bu hale bir protesto olarak, her şeyin Türk olduğunu ispata, teselli kabîlinden de, kazanmış olduğumuz eski zaferlerle övünmeye kalkışıyoruz.

Hindistan'da bir İngiliz, eski pantolonunu ve yeni pantolonu için kumaşı, tutup bir Hintli terziye götürerek, ona, eski pantolonunun aynısını dikmesini istemiş. Terzi, yeni pantolonu dikince, eskisiyle birlikte İngiliz'e götürmüş İngiliz, iki pantolonu birbirinden ayırdedememiş. Çünkü, birindeki leke ve yırtıklar, ötekinde de aynen ve aynı yerde varmış. İşte taklit böyle olmamalı

Batılı ve Modern Olmak?

Biz, Batıdan elektrik lambasını, buzdolabını, kent planını alınca, artık Batılı ve modern olduk sanıyoruz. Oysa Batılı zihniyet, o ampulden daha iyisini ve daha ilerisini yapmaya savaşılan zihniyettir. Bu ilerleyiş dolayısıyla Batıdan harfiyen aldıklarımızda pek geç kalıyoruz. Örneğin, şimendifer yapmaya kalkıştık; biz onu yapmaya kadar, şimendiferin modası geçmiş bulundu ve Batı şose, kamyon ve otobüsü icadetti; yani biz bir pantolonu taklit ederken, Batılı yeni bir pantolon yaptı. Yıllarca sonra ikmal edilecek kent planları da, bittabi aynı akıbetle uğrayacak. Daha iyisini ve ilerisini yapma isteğinin, yani yaratıcı atılışın kökünde tecessüs ve merak duygusu vardır. Bu duygu, hiçbir pratik sonucu amaç edinmez. Yalnız öğrenmek ister ve araştırır. Pratik sonuç, keşiften çok sonra gelir. Taklit etmemiz gereken bir şey varsa, o da, bu araştırma gücüdür ve bu araştırma gücüdür ki —bittabi her alanda— özellikle bu bizim Anadolu'muzun eski kültürünün gerçeğini meydana çıkarma işini başararak, ilerleyişi köstekleyen birçok kompleksleri ortadan kaldırır.

Biz bu diyarın gerçek varisleriyiz, dedik. Ama, bu mirasımızı, şimdiye kadar dört bucağa pek mirasyedicesine saçtık. Osmanlı devleti sırasında, dünyanın yedi harikasının yedisi de Osmanlı toprakları içinde idi. O mirasın elle tutulur sanat kalıntıları, babalarının mallarıymış gibi, şimdi, Batının çeşitli müzelerindedir. «Ne olacak? Gâvur putu! Yabancı şeyler» dedik. O eski mimarlık ve heykeltraşlık anıtlarından çok daha önemli olarak, onlardan kalma bir de kültür zenginliği vardır. Onu da, bizim başımıza kondurmadan, «Adam sen de! Vazgeç! Asklepios, aftospiyos, kıtıpiyos Yunan kültürü.» diye,

Batılıların başlarına savurmuş bulunuyoruz. Şimdi biz, şapka diye, onların külahlarını taklide çalışıyoruz.

Eski zaferlerle —yani arkaya bakarak— övünç duymaya gellince, bir milletin tarihindeki zaferlerle övünmesi kadar doğal bir şey olamaz (kazanılmış yüzlerce zafer dolayısıyla başka milletlere oranla, daha bol övünç vesilesi elimizde de var). Yalnız bütün bakışlar ve özellikle çabalar, tamamıyla arkaya dönmüş olmasın! Bu durum, bu takdirde pek anormal olur.

Dante'nin *İlâhî Komedi'sinin* Cehennem'inde, geleceği görmek iddiasında olan kâhinlerin cezalandırıldıkları bir yer vardır. Bunların yüzleri, boyunları burkularak, tam arkalarına bakar ve kışın kışın, geriye doğru yürürlerken de, ilerlediklerini sanırlar. Dante onlar için :

Forse per forza gia di parlasla

Si travolse cosi alcun del tutto;

Ma io nol vidi, ne credo che sia.

der. Yani, «Belki felç dolayısıyla yeryüzünde insanların biri bu merteye tersine burkulmuştur. Ama, doğrusunu söylemek gerekirse, ben (dünyada) böylesine hiç rasgelmedim ve ne de (dünyada) böylesinin varolduğunu sanıyorum,» der.

Gerçekten de böyle bir durum anormal olur. Övünülen o zaferler, geçmişin bir anında ya da gününde elde edilmişlerdir. Bu an ve gün ile o an ve günün bir ayrıcalığı yoktur. Bu anda ve bu günde, o anda ve o günde kazanılan zaferler gibi —başka çeşitten de olsa— bir zafer kazanılabilir. Yepyeni günü geçmiş günün bir olayına tamamıyla kurban etmekle, güzelim yepyeni güne yazık edilmiş olur!

Klasik Uygarlığın Kökeni

Günlük edebiyatta, sürüm sağlamak amacıyla geçmiş tarihsel olayların kahramanlarına —gerçek-

te hiç de böyle olmadıkları halde— bir kabadayılık, hattâ bir hoyratlık ve hunharlık atfedilir. Örneğin, üstün stratejisi ve zekâsıyla ün salmış birisi de olsa, ondan, «Koç boynuzu bıyıklarını burup burup 'Ha haytlı Koman evlâtlarımı!' diye bir nara saldı ve koca palasını sıyırdı» şeklinde sözedilir. Bu gibi külhanbeyimsi hareketlerle —engeller olmasaydı— hoşgörüsü dolayısıyla İsviçre gibi bir siyasal kuruluşu yaratmaya aday olan bir Osmanlı devleti değil, alelâde bir çadır bile kurulamaz. Bazı basının sırf paraca kazanç kaygusuyla yaptığı bu iş, biraz da Fransızların kaz karaciğerlerinden bol bol «foie gras» (kaz karaciğeri ezmesi) elde etmek için, kazları hasta ederek, karaciğerlerinin büyümesine sebep olmalarına ve bu münasebetle gövdeye atacak karaciğer ezmesi tedarik etmelerine benzer.

Ormanda şaşırıp yollarını kaybedenler, kurtulacağız diye yürürlerken, artık, kısır bir döngü üzerinde, tekrar tekrar dönüp dolaşırlar. Bu kısır döngüden kurtulmak için, nereden yürünmeye başlanmışsa, gene oraya varıp, oradan yeni bir yön almak gerekir. (Güzel sanatlarda dekadans başgösterdiği zaman, primitiflere dönüş, böyle bir harekettir.) Buradaki konuda —sırf Türk diye bilinen tarih ve kültürü ihmal etmemekle birlikte— Batı kültürünün ilk ve daha önceki çağ Anadolu'suna dönmek, yukarıda anlatmaya çalıştığımız birçok iyi sonuçları verir. Bir yandan da, Osmanlı devletinin kurulmasında ilk çağ Anadolu'sunun ne büyük etkileri olduğu anlaşılır. Bu arada Ahîlerin, Bektaşîlerin, Mevlevîlerin, Zeybeklerin, Tahtacıların ve Kızılbaşların da gizleri çözülmüş bulunur.

Klasik uygarlığın kökeni araştırılınca, klasik kültürün apaçık olarak ilk belirlediği —yani kendilerine sonraları Hellenik diyen toplumun, kendilerini barbar dedikleri yabancılardan ayırdıkları ve Olymposlu tanrıları oluşturdıkları— yerin, Anadolu'da lonya olduğu anlaşılır. Bu iş, zaman bakımından, İsa'dan Önce Dokuzuncu ve belki de Onuncu Yüzyıllarda oldu. Çünkü Homeros ve ondan önce gelip

de meçhul kalanlar, o sıralarda yaşadılar. Homeros «İlyada» ve «Odysseia»yı İon lehçesinde, Doku-zuncu Yüzyılda yazdı. İon sözcüğü Grekçe değil, Anadolu lu bir dildendir. Başlangıçta İonyalılar (ya-ni Yunanlılar) bu sözcüğü İavan diye yazıyorlar ve böylece söylüyorlardı. Bu Anadolu lu İnsanlar, ken-dilerini İavan oğulları sayıyorlardı. Sonraları, bu sözcüğün «v»si kaldırıldı, sözcük İaon ve daha sonra da İon biçimine girdi (Tevrat'ta ya da İncil'in Pentateuch'nde, ki İsa'dan Önce Onbeşinci Yüzyıl-da yazılmıştı; Javan İafes'in oğlu olarak anılır. Oıa-daki bu sözün, İonlarla ilişkisi olmasa gerek). İon-ların Anadolu lu yerli halka nasıl karışmış bulun-dukları, Herodotos'un ve Thukydides'in eserlerinde okunabilir. Ne var ki, Dorların istilâsından kaçtık-ları bildirilen bu halk, Homeros'un Akhaları ve Da-naoları oldukları söylenir. Bunlar ise, daha önce yazdığımız gibi, vaktiyle Anadolu'dan Yunanistan'a göçetmiş olan halklardı.

Klasik Kültür ve «İon» Sözü

Büyük bir değişiklik olunca, değişikliğin soru-cunda yeni bir kültür ve yeni bir ideal doğunca, gelişen yeni şey, kendini çok defa yeni diye ilan etmez, ama kendini, eskinin ihya edilmiş bir şekli veya bir eski asla dönüş sayar. Örneğin, Fransız ihtilali, geçmişten en çok ayrılmış İnkılaplardan bi-ri olduğu halde, o devrimi yapanlar, eski Roma cumhuriyetçiliğine ve doğal insan hayatının sade-liğine dönmekte olduklarını sanıyorlardı. Bizde de yeni Türkçe, yepyeni bir şey olduğu halde, Türk dillerinin aslına ve aslındaki sadeliğe bir dönüş sa-yılır. İonlar da kendilerini, Apollon'un oğlu hayalî bir İon'un evlatlarından sanıyorlardı. Sözümona, Apollon, Kreusa adında bir kızı sever. Ondan İon adlı bir oğlu olur. Kreusa, sonra Ksutos adında bir

erkeklerle evlenir; ama ondan çocuğu olmaz. İşte bu, İon üstüne birinci efsanedir. Bütün Greklerin kendilerine Hellen demeleri sonradır. İkinci bir efsaneye göre, sözde Deukalion'un Hellen adlı bir kahraman oğlu, onun da Doros, Ksutos ve Aiolos adlı üç erkek çocuğu olur. Doros'tan Dorlar, Ksutos'tan İonlar ve Aiolos'tan da Aiollar doğar. Grek sayılan bu üç kola, böylece, Hellen adı verilir. İlk efsanede İonlar Apollon'un neslinden iken, ikinci efsanede Hellen'in oğlu Ksutos'un oğullarından olurlar. Bu ikinci efsanenin bu üç kolu birleştirme kaygusundan ileri geldiği ortadadır. Buna rağmen, ta başlangıçtan beri Dorlar, İonları Hellen olmamakla suçlarlar. Bu karşıtlık tarihi zamana —yani kendilerini Dor sayan Spartalıların ve kendilerini İon sayan Atinalıların birbirini karşılıklı olarak mahvettikleri ana— kadar sürüp geldi.

Platon (Felâtun : adamın pek Arapçalaştırılmış adıdır. Bazıları Eflâtun yazarak, adama patlıcanın eflâtunî rengini verirler.) «Euthydemos» adındaki kitabında, Sokrates'in «Hiçbir İonyalı bir Zeus «Patroos»u (baba) tanımaz. Bizim Patroosumuz Apollon'dur, çünkü İon'un babası odur» dediğini yazar. Bu sözler ise, ikinci efsaneye değil, birinci efsaneye dayanır. Apollon'a gelince, Troya savaşında hiç de Hellen değildir. Akhaların kanlı bıçaklı düşmanıdır. Grek ordusunu mahveder. Troyalı Hektor'a durmadan yardım eder. Akhilleus'u öldürür. Apollon'a adanan Homerik ilâhilerde («hymnos»larda) musa'ların bu büyük kılavuzunun ve göklerin bu ulu ok atıcısının Olympos'a yanaştığı zaman, Zeus ve Leto dışında, öteki bütün tanrıların tahtlarından korkuyla ayağa sıçradıkları okunur. İonyalı Homeros, İlyada'da bittabi İonyalı tanrıyı getirdi. Herne kadar gelenek, bu tanrıyı Greklerin düşmanı olarak gösteriyorsa da —o zamanın şairleri geleneğe bağlı kalmak zorunda idiler—, Homeros'ta onu küçültmek eğilimi yoktur. Apollon, Homeros'un Olymposlu tanrılarından en heybetlisi ve en görkemlisidir. Kendisi Anadolu'nun eski matriyarkal toplumuna bağlı bir tanrı idi. Belki de, Hititlerin

Arinna güneş tanrıçasının sevgilisi güneş tanrısıdır. İonların baba saydıkları tanrı, işte bu Apollon'dur.

İon sözünün batıya doğru gezisine paralel olarak, Grekçe üzümün, şarabın, incirin ve özellikle de zeytinin adlarının Grekçe aslından olmayıp, birçok dağ, burun ve körfez adları gibi, bir Anadolu dilin kökünden oldukları anlaşılmıştır. Delice zeytini, Portekiz'den Hindistan'a kadar vardır. Ama zeytinin, bir besin maddesi olarak kullanılışı, Yunanistan'a Anadolu'dan geçmiştir. Çünkü Homeros, Anadolu'da zeytinyağının, bir tuvalet yağı olarak, hattâ yazılarının başka bir yerinde de, ilaç olarak kullanıldığını anlatır. Bittabi, bir besin maddesi olarak kullanıldığını yazmaya gerek görmemiştir. Zeytin ağacı, Anadolu'da ve Anadolu'ya ait adalarda boldur, Yunanistan'da ise seyrek. Zaten zeytin, Yunanistan'a İonya'dan başka bir yerden gelemezdi. Rodos adası İtalya'nın egemenliği altında iken, İtalyanlar İtalya'dan, İtalya delicelerinin üzerine asılanmış cins zeytin fidanları getirdiler. İtalyanlar ne ettilerse, bir türlü o fidanları tutturamadılar. Bunun üzerine, Marmaris ve Bodrum'dan, tonlarca Anadolu delicelerin tohumlarını getirmek zorunda kaldılar (Delicelerin kökleri, hangi toprağın hangisi olduğunu, sınırlar çizen diplomatlardan daha iyi bilir).

Tanrıça Athena'ya alt bir efsane, zeytinin Yunanistan'a nasıl geldiğini ima etmesi bakımından önemlidir. Tanrıça Athena ile Denizler Tanrısı Poseidon, Atina kentinin koruyuculuğu için, yarışmaya girişirler. Kente en faydalı şeyi getiren, muzaffer sayılacaktır. Poseidon atı, Athena ise zeytin ağacını getirir. Athena kazanır ve kentin koruyucusu olur. O zamanın megaron denilen, iki gözlü evlerinin alt odalarında pencere yoktu. O karanlıkta Poseidon'un atını oynatacak değil, kandil yakacaklardı. Zaten Yunanistan'da zeytin, azlığı yüzünden, kutsal bir hal almıştı. Yarışlarda kazananların alınlarına, zeytin dalı çelengi konulurdu. İspanya'da zeytine aceituna (arapça elzeytun'dan) denir. İspanya'

da delice, Arapların sözcüklerinden önce vardı. Ama zeytinin bu adla anılması, zeytinin İspanya'da bir besin maddesi olarak kullanılması geleneğinin Araplar tarafından getirildiğini gösterir.

Alfabe İlk Önce Anadolu'da Kullanıldı

Anadolu'dan Yunanistan'a getirilmiş olan bir iki önemli şey arasında, Fenike'den alındığı iddia edilen bir de alfabe vardır. Bu fonetik alfabe, ilk önce Anadolu'da kullanıldı. O zaman Yunanistan, yazıya şiddetli bir gereksinme duymayacak kadar geri idi. Hattâ orası tamamiyle kültürsüz ve vahşî bir yer sayılabilirdi. Ve böyledir ki, Homeros ve ondan iki yüzyıl sonra babasıyla birlikte Anadolu'dan Yunanistan'a göçeden Hesiodos, düşlerini, anılarını ve düşüncelerini, ancak İon lehçesinde yazabildiler.

İon lehçesi ise, en eski Grek lehçesidir. Yani ondan önce gelmiş ve kullanılmış bir başka lehçe yoktur. Attika (yani Atina ve dolaylarının) lehçesi, bu İon lehçesinden gelişmedir. Aiol lehçesi, ilk olarak Midilli adasında, Sappho ve Alkaios tarafından kullanılmıştı.

Barbar sözcüğü, Grekçe konuşulmayıp da başka bir dilde «vırvır» ya da «carcar» diye lakırdıyanlara Greklerce atfedilen bir ad idi. (Örneğin Türkçede, «bar bar bağırdı» deriz. Burada söz onomatopoeetik'dir, yani anlatmak istediği şeyin sesini taklit eder: mırıldamak, fısıldamak, gibi.) Ne Homeros'ta, ne de ondan bir iki yüzyıl sonra Anadolu'dan Yunanistan'a göçetmiş olan Hesiodos'ta ne Barbar sözüne, ne de Hellen sözcüğüne rastlarız. Örneğin, İsa'dan Önce Dördüncü Yüzyılda yaşamış olan Herodotos'un eserinde, Barbar sözcüğüne rastlanır, ama bu sözcük orada, yabancılara, yani Barbarlara karşı bir küçümsemeyi göstermez. Hattâ

Herodotos, Barbar dediği yabancıları horgörmek şöyle dursun, onlardan çoğunlukla övünçle sözeder. Barbarları horgörmek geleneği Yunanistan'da ortaya çıktı.

Buraya, şu önemli olayı da kaydedelim: Yunanistan'da Atinalı Solon, Grek kültürünün Yunanistan'daki ilk temsilcisi sayılır. İsa'dan Önce Altıncı Yüzyılda yaşamış olan bu adam, bir tacirdi ve işlerini görmek üzere Anadolu'ya gıdıp gelirdi. Anadolu'da yazı yazmasını öğrendi ve gene Anadolu'da gelişmiş sosyal kurumları gördü. Anadolu'da öğrendiği İon lehçesinde şiirler yazdı. Ama şiirlerini, kendisinden önce gelen Midillili Sappho ya da Paroslu Arkhilokhos gibi ozan olduğu için değil, o devirde yazı, manzum olarak yazıldığı için yazdı. Yoksa Solon yüz yıl sonra geleydi, mutlaka nesir olarak yazardı. O devirde toprak zenginlerin elinde idi. Halk zenginlere ait toprakları —ürünün altında birini alarak— işliyordu. Bu pay geçimlerine yetmediği için, zenginlere borçlanıyor, borçlarını ödeyemediklerinden dolayı da haraç mezat köle olarak satılıyorlardı. Solon, o sıralarda, okuma yazma bilen, dünya görmüş bir adam olduğu için, arkhon (kanun yapıcı hakim) seçildi. Arkhon'ların göreeneği, o mevkie seçilince, zenginlerin topraklarını —eksiltmeden— muhafaza edeceğini ilan etmekte. Solon böyle bir söylevde bulunmadı. Bütün borçları keenlemyekûn (yok) saydı; bundan dolayı da satılarak köle olmuş olanlara özgürlüklerini geri verdi. Solon'un bu ıslahatına kurtuluş denilerek şenlikler yapıldı. Solon kanunlarına göre, kimse borçtan dolayı köle olamazdı. Yunanistan'daki yeygi değerleri yükselmesin diye de, yeygi ihracatı yasak edildi. İşte bu kanunlar, bir sürü noksanlarına karşın, Yunanistan'ın demokrasıye doğru ilk ilerleyişi sayıldı.

Hellen Bilinci

şimdiye kadar Anadolu'da İonlardan sözettik. Yunanistan'da Hellen bilincinin Anadolu'dan Yuna-

nistan'a geçmesi, İsa'dan Önce Altıncı Yüzyılda olmaya başladı. Ancak İsa'dan Önce 560-527 yılları arasında, yani Atina'da Peisistratos zamanındadır ki, Homeros'un eserleri Yunan yarımadasına geçti ve Atina'nın Panathenaia festivallerinde belli bir sırayla okunmaya başlandı. İşte o zaman, bu eserler, Atina'da kutsallaştırıldı ve oradan bütün Yunanistan'a yayılarak Hellenik bilinç ortaya çıktı. Burada, Anadolu'dan Yunanistan'a geçen Olymposlu tanrılar ile Hellenlerin dini de kurulmuş bulundu.

Yukarıdan beri yazılanlardan görülüyor ki, lonlu bilinç, Anadolu'da geliştikten ancak üç yüzyıl sonra Yunanistan'a geçebilmiştir. Herodotos, «Homeros ile Hesiodos, Grek tanrılar hanedanını kurdular, onlara adlarını taktılar, görevlerini ve sanatlarını tayin ettiler,» diye yazar ve bu işin, kendi gününden (M.Ö. 430) dört yüzyıl önce olduğunu ekler (Homeros ile Hesiodos, bu tanrılar tutup yoktan varetmediler. Anadolu Tanrıları adını verdiğimiz bu kitap, tanrıların kökenlerini araştırmaya çalışır).

Ama Anadolu Yunanistan'a dilini, dinini, klasik bilinci ile Hellenik denilen uygarlığın esaslarını vermekle kalmadı. İsa'dan Önce 490 yılına doğru, Yunanistan'ın Persler tarafından İstilâsı, klasik kültürün ve Yunan uygarlığının geçirdiği en büyük tehlike sayılırdı. Son zamanlardaki bazı Avrupa tarihçileri, bu kanıda değildirler. Çünkü Persler İonya'yı, o çağın en ileri kenti olan Milet'i, başkenti ile birlikte bütün Karya'yı zaptettikleri halde, oralardaki sosyal kurumlara dokunmadılar. Bu kurumlarla, bu İonya ile Güney Anadolu'daki klasik kültür hareketi devam etti, gelişti. Asıl, Pers İstilâsından öncedir ki, Anadolu'dan Yunanistan'a gelen klasik kültür ve Hellenik denilen uygarlık varlığının en büyük tehlikesiyle karşılaştı.

Orfik'lerin mistik tarikatı veya dini, İsa'dan Önce Yedinci Yüzyılda Yunanistan'a yayılmaya başladı. Yakın Doğudaki bu yeni din, şayet Yunanistan'da bütün hurafeleri, gizleri ve sihirleriyle kökleşseydi, muhakkak, akılcılığı, felsefeyi ve ruh özgürlüğünü boğar, hayatı akla ve güzelliğe dayanan bir eser

yaratmak isteğini, tamamıyla söndürürdü. Hayat artık geleneklere, hurafelere ve papaz güruhuna alt olurdu. Solon çağında, dünyanın yaratılışı üstüne Homeros ve Hesiodos'un tanrılar soyuna, teogoni'sine dair yazdıklarına karşı entelektüel bir isyan baş göstermişti. Bu aktarma teogoni'ye Anadolu'da Milet'li Thales ve gene Milet'li Anaksimandros ve onları izleyenler, tamamıyla akılcı, doğal felsefelerle karşılık verdiler. Zaten bu adamlara filozof değil, «physiologos», yani fizikçi denirdi. İsa'dan Önce Dokuzuncu Yüzyılda Homeros'un teogoni'si, herne kadar ileri bir adım sayılabilirse de yüzyıllarca sonra bu teogoni'nin insan aklı üzerine aban kalması, çünkü gerçeğin bugünkü yalan olarak sürüp gitmesini sağlayabilirdi. Yalanın sürüp gitmesinin de pek öldürücü etkisi olabilirdi. Bisiklet yürürse durur, durursa düşer.

Orfizim Akımı

Entelektüel isyandan sonra, Homeros ve Hesiodos'un mitolojisine karşı başka bir isyan, bu kez ahlâkî bir isyan başgösterdi. Bu isyan orfizim denilen bir biçim aldı. Bu tarikat veya din, Hesiodos'un verdiği efsaneleri, moral bir duyguya uyacak surette değiştirip yorumluyordu. Bu işde, M.Ö. 640 yılında Sicilya'da doğan ozan Stesikhoros'un büyük etkisi oldu. Sorun, Klytaimnestra tarafından ve karısı Klytaimnestra'nın da kendi oğlu Orestes tarafından öldürölmesidir. Bu mitolojik olayı ilk önce aktaranlar; bu sade olaylardan ahlâkî bir hisse çıkarmayı akıllarından bile geçirmemişlerdir. Oysa Stesikhoros öyle mi yapıyor? Hayır! Ona göre Agamemnon, kendi (aynı zamanda Klytaimnestra'nın) kızı İphigenela'yı kurban olarak öldürttüğü için, karısı tarafından öldürölldü. Karısı da, kocası Angamemnon'u öldürdöğü, yani bu cinayetli işlediğı için, Orestes tarafından öldürölür. Olayların naklinden ibaret olan bu efsanenin bu yolda yorumlanması, ortada şaşmaz

bir adalet olduğunu göstermeye yeltenir. İşte, efsanevî olaylara da böylece ahlâkî bir düzen verilmiş olur. Stesikhoros tarafından başarılan bu gibi ahlâkî efsanelerden, Aiskhylos ve daha başka tragedya yazarları pek yararlandılar. Ne var ki, bu ahlâkî hareket, Orfik denilen bir tarikat, hattâ bir din niteliği aldı; Orfik dinin veya tarikatın şeyhleri ve mürşitleri, kendilerine göre bir ilâhiyat uydurdular. Bu işlere Agdistis, Dionysos ve Zagreus efsanelerini karıştırdılar ve bunun sonucu, yeni bir mistik ve metafizik akımdır, aldı yürüdü. Yunanistan'ın her yanını krametler, mucizeler ve sihirler sarmaya başladı.

*

Kuzey Yunanistan'da Dionysos ancak İ.Ö. Sekizinci Yüzyılda itibar görmeye başladı. Anadolu'nun derelerinden ve tepelerinden Yunanistan'ın Olympos tepesine, hemen hemen topluca göçeden tanrılar alayına pek geç katılan bu yabancı tanrı, ilk önceleri orada hiç de iyi karşılanmadı. Ne var ki, aradan çok zaman geçmeden, orgia'ları orman yangını gibi Atina ve dolaylarında parlayıp, Yunanistan'ı sarmaya koyuldu. Ona tapanlar, geceleri dağ tepelerinde toplanıyorlar, sırtlarında geyik postu ve ellerinde meşaleler ve «thyrsos» denilen üzerlerine sarmaşık dolanmış çubuklar sallayarak, alabildiklerine davullar ve tefler gümbürdetip ve flütler öttürüp kıyametler kopararak, kutsal kurbanlarını elleriyle paramparça yırtıyor, kanlı ve dumanlı parçaları diri diri yiyorlardı. Böylece mistik bir heyecan ve cezbe yoluyla (yani orgia ile) Dionysos'a kavuşuyorlar, başka bir deyimle fenafillâh mertebesine ve mutlak saadete ulaşıyorlardı. Bu işi asıl kadınlar görüyordu. İşte bundan sonra ve bundan dolayıdır ki, Delphoi'daki Apollon kâhinleri kadınlardan seçildi.

Güneşi, şarabı, neşesi ve gülüşü bol Anadolu'nun bağlık, bahçelik ve apaydın İonya'sında (Homeros, tanrıların ambrosia'sı —bir çeşit kevser şarabı— tükenince, güneşli Maionla'nın —Salihli ve Sar-

des ovası— şarabından içtiklerini anlatır) hayat, Yunanistan'daki kadar çetin olmadığı için, insanlar topraklarının Hades'e, (yani ölümler) dünyasına «varsın olsun» diye yüksekten bakıyorlardı. Yunanistan'da ise yaşam koşulları pek ağırdı. Yaşama hızı fena halde kösteklenmiş olduğundan, Atina sokaklarından koşa koşa geçen Orfik mistlerin, «Dünya keder dolu! Kederler ile de deryalar dolu!» yollu yürekler acısı ah vahları, bizim alaturka denilen müziğin radyo yayınları gibi, her taraftan, yaşlı yaşlı ötüyordu.

Yunanistan'da Eleusis'te tutan Orfizim akımına, bir de «Eleusis sırları» diye, yeni bir ad takıldı. Bu sırlara göre, alt dünyanın tanrısı, İakkhos idi. Bir de alt dünyada «çift tanrıçalar» yani Demeter ile Persephone vardı. Eleusis'li festivallerde, sokaklarında «Ey erenler! Denize!» diye çığlıklar salan bu tarikatın mensupları tozu dumana katarak, cümburcemaat, denize seğirtirler, kendilerini denize atarlardı. Sonra, «çift tanrıçalar» tapınağında tapınırlardı. Orada kendilerine sırlar açıklanırdı.

İşte bu sıradadır ki, Sisam adasında, dâhi bilgin Pythagoras, büyük bir matematikçi olmasına rağmen, özellikle Sicilya'da Bâtınî, yani bir çeşit Orfik mezhebini yaymaya koyuldu. Bilim ve teknoloji doğanın sırlarını çözmeye çalışır. Ama, insanların sabrı mı tükendi ne, işte bu yeni din, bu işi sihirle kestirme yoldan başarmaya kalkışlıyordu.

Orfik din, az kalsın, bütün Yunan tapınaklarını saracaktı. Bu takdirde papaz güruhu da, memleketin sosyal durumuna egemen olacaktı. Böylece, Mısır'da olduğu gibi, Yunanistan da ehamlarıyla bir mezaristana dönecekti. Ne var ki, yaratılış meydana samanla karışık buğday taneleri atılırsa, yaratılış gerçeği, yani taneleri geliştirir. Samanı da boşla götürmez, tanelere gübre yapar. Orfizim başarılı olamadı ama, gene de başta Aiskhylos ve Pindaros olduğu halde, memleketin ve dünyanın edebiyatına etki yaptı, hattâ Orfizim, Platon'a bile ılımlı geliyordu.

Orfizim zehrine karşı Anadolu'da İonya bir pan-zehir ödevi gördü. Orada, ilahiyat ile fenni birbirinden ayıran hareket Orfizim'den çok önceleri başlamıştı. Ve işte budur ki, klasik uygarlığı, papazlar tarafından dogmatik bir biçimde yorumlayarak bir dinin istibdadı altında mahvolmaktan kurtarmıştı. Pythagoras ve müritleri, fen alanında çok önemli ilerlemeler başarmış oldukları halde, sonraları bütün güçlerini mistisizme vermişlerdi. Ama, hiç dalgınlığa kapılmadan, cesaretle akıl yolunu tutanların başında, Anadolu'da diyalektik felsefenin kurucusu Ephesos'lu Herakleitos, gene Anadolu'da Kolophon'lu Ksenophanes bulunuyordu. Bunlardır ki, klasik uygarlığı, Pers İstilâsından çok daha büyük ve muhakkak bir tehlikeden kurtardılar.

Ksenophanes'ın Öğretisi : Evrenle Birleşen Tanrı Kavramı

Ksenophanes, Anadolu'yu terkederek, Yunanistan'da ve İtalya'da, kent kent taban tepti. İonya-lıların Perslere lâıykıyla direnmemelerine üzölmüş-tü. İşte bundan dolayı, Greklerin dinine ve ideal-lerine şiddetle saldırdı, gelenek haline gelmiş inançlara karşı savaştı. İlk önce o zaman kabul edilmiş olan ortodoks dine saldırdı. İnsan biçimin-deki tanrıların, akla ne kadar aykırı olduğuna dik-kati çekti. «Eğer öküzlerin, beygirlerin ve aslanların kendilerine tanrıları yapan elleri olsaydı, onlar da tanrılarını öküz, beygir ve aslan biçiminde yapar-lardı» dedi. Sonra, Greklerin hocaları Homeros ile Hesiodos'a karşı protesto çekti. «Onlar insanlara hırsızlıktan, zina ve karşılıklı sahtekârlıktan başka bir şey öğretmediler» dedi. Sonra, Grek hayatının müteamil ve itibarî (konvansiyonel) ideallerini —ör-neğin, atlet idealini— gülünç buldu. Bir yarış veya atletik yarışmayı kazanana karşı gösterilen saygıyı ve büyülemeyi delilik saydı. «Aklımız beşerî hay-

van ve beygirlerin kuvvetinden daha iyidir» dedi. Ksenophanes, yanında tambur veya bağlama dıngırdatan bir köle bulundurarak, devrimci düşüncelerini, diyar diyar gezdirdi. (Bunu bir Anadolu'lu-
dan başka kim yapar? Unutmamalı ki, Nasrettin Hoca ile Bektaşî nûktelerinin memleketindeyiz) Ne derece cesareti olduğu şu noktadan anlaşılır : Ksenophanes, böyle bir yerden bir yere giderek, her uğradığı yerde, olağanüstü dünya ve ahretle temasta oldukları sanılan —bazen bakid ve bazen de sibil diye anılan— Orfik evliya ve mecnunlar da kalabalık halinde kaynaşıyorlardı. Bunlar geleceği keşfediyorlar, hastalıkları iyi ediyorlardı; insanları, cenabetlikten şartlanmak suretiyle temizlemek gibi, lânetten kurtarıyor, temizliyorlardı. Hattâ bunların arasında Epimenides denilen bir büyücü, koskoca Atina kentini mekruhluk ve lânetten kurtarmak için, oraya çağırılmıştı.

Ksenophanes yalnız yıkıcı değil, aynı zamanda da yapıcı idi. Felsefesinin baş prensibi, bir tek tanrı idi. Ama bu tanrıyı «kosmos»la (evrenle) birleştiriyordu. Bu tek tanrı ile birlikte doğaya hayat veren birkaç ikinci derecede tanrıyı kabul etmemiş olsaydı, tam bir panteist (vahdeti vücutcu) olurdu. Ksenophanes'in jeoloji alanında büyük buluşları vardır : Yeryuvarlağının tarihi hakkında fosillerden sonuçlar çıkarıyordu. Gözünü asla budaktan sakınmaz hür bir düşünücü olarak, Ksenophanes klasik uygarlığın çok cazip bir önderidir. Ama, bizi burada ilgilendiren nokta Hesiodos'u şiddetle reddettiği kadar, Orpheus'u da reddetmesidir. Ksenophanes'in, mistisizm ve kutsal esinlerle arası hiç de iyi değildir. Orfik papazları ve mürşitleri, sahtekâr ve şarlatan diye, teşhir ediyordu; hele Pythagoras'a şiddetle karşıydı. Akıl uğrunda yaptığı savaşların değeri takdirden ötedir. Bu adam, Orfizmin pek ciddi ve pek sinsî olan tehlikesini yokedenlerin başında gelir. Onun sayesinde klasik felsefe, hiçbir ruhban sınıfının boğamıyacağı, yaşayıcı bir güç haline gelmişti.

Ve Herakleitos : **«Aklın Öteki Devî»**

Aklın öteki devî Ephesos'lu Herakleitos'tur. «Hep akar ve hiçbir zaman hiçbir yerde durmaz» diyerek, dünyada bir «statu quo»nun varolamayacağını ilk anlayan Herakleitos'tur. Bu adamın huyu ve suyu, Ksenophanes'inkinden bambaşka idi. Siyasette bir aristokrat idi, ancak pek aydın olan birkaç seçkin zengin anılabileceği güç bir üslupta yazıyordu. İhtiyarlayınca, felsefe kitabını, Ephesos'ta Artemis tapınağına bıraktı ve son günlerini yaşamak üzere, kentin yanındaki bir ormana yapayalnız çekilip gitti. Kendisinden önce gelen İonya filozoflarının hepsinden daha büyük bir dehaya sahip olan, kendisinden sonra gelenleri heybetiyle etkileyen bu adam, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, fluksu, yani sürekli değişmeyi ve varlığın değişmeden ve akmadan ibaret olduğunu saptayan doktrini düşünüp bulmuştu. «Hep akar» ve «Biziz ve değiliz» dedi. Bununla kalmayarak, rölativite doktrinini de buldu : «Kötü ve iyi aynı şeydir» diyordu. Biz, burada onun felsefesinin gelişmesini anlatacak değiliz. Ama, şu nokta unutulmamalı ki, klasik uygarlığın dayanağı —belkemiği diyeceğim, geliyor— felsefe idi. Bu da, o zaman, zihnin sırrılığı üstün gelmesi demekti. Bu hareket Orfizme son verdi. O koca tehlike, kan dökülmeden, gürültüsüzce, yokedilmiş oldu. Ne var ki, buhransız, kansız, sessiz geçirtilen tehlikeler, çarçabuk unutulur. İonya'daki bu hareket bir oluştu. Çınar ağacı büyüüp gelişirken, davul zurna çalmaz, ama Pers savaşlarındaki gibi yıkılırken, tarih top atıyormuş gibi gürler. Düşünülsün ki, Peisistratos zamanında, o günün Orfik dini, üstün bir önem kazanarak, papaz sınıfına öldürücü bir güç verseydi, o sınıf, hemen iktidarda olan aristokratlara ve tiranlara elinden geldiğince yardım edecekti. Tiranlar da Orfik ruhanileri, bir tedhiş aracı olarak kullanacaklardı. Orfik'leri de Pythagoras'ın mürit ve ihvanları takviye ediyordu. Bu koca

tehlikeye karşı savunan, Anadolu İonya'sının ölüm-süz düşünce adamlarıdır.

Klasik uygarlığın varlığını tehdit eden bu tehlikenin ortaya çıktığı ana, eski tarihin «Yedi Hâkimler» devri denir. Bunlar :

- 1 — Atinalı Solon,
- 2 — Korentli Periandros,
- 3 — Spartalı Kylon,
- 4 — Midillili Pittakos,
- 5 — Prieneli Bias,
- 6 — Miletli Thales,
- 7 — Lindoslu Kleobulos.

Bu çağın çeşitli zamanlarında yaşayan ve Anadolu ile Yunanistan'ın değişik yerlerinden olan bu yedi kişinin son dördü, Anadolu'dur. Zaten bir Atinalı, bir Korentli ve bir de Spartalı olarak üç kişinin yediler arasına konulması, yedilerin arasında Yunanistan'ın üç önemli bölgesinden birer temsilci bulunması çabasıdır. Çünkü bir Thales'in bulunduğu listeye, nasıl olur da, Korent tiranı sokulur?

Solon hakkında da yukarıda bilgi vermiştik. Mamafih, İonyalı filozoflardan sonra seçilen bu yedi kişinin arasında, örneğin Pythagoras'ın bulunmaması dikkate değer.

İon Kültürü ve Anadolu

Yukarıdaki yazılarla, İon kültürünün tamamıyla Anadolu'ya olduğunu, Anadolu'dan Yunanistan'a geçtikten sonra bile, Yunanistan'da başgösteren tehlikenin gene İonlarca yokedildiğini göstermektedir. Bu önsözün arkasında, klasik uygarlığın gelişmesinde etkileri görülmüş ozan ve tarihçilerin nereli olduklarını gösteren mukayeseli bir liste veriyoruz (34 ve 35. s. bkz.). Orada görüleceği gibi, Yunanistan, Anadolu'da olup bitenlerin bir aynası olmuştur.

Kültür Anadolu'da söndükten biraz sonra, aynı hal Yunanistan'da olmuştur : Örneğin, Orfizim, Pitagorizm Anadolu'da gelişti. Ama Orfizim Yunanistan'a gelince, Anadolu'da artık ondan eser kalmamıştı. Anadolu'da o itikat sönmeye yüz tuttuktan sonra Atina'ya, daha sonra da Roma'ya sıçradı.

Büyük İskender, bu noktayı pek iyi anlamıştı. Anadolu'ya geldikten sonra onda, bir doğu siyaseti gütmek isteği uyandı. Oysa, Atina'ya karşı hiç sempatisi yoktu. Yalnız Pindaros'un evini ayakta bırakmak suretiyle, koca Thebai kentini yerlebir etti. Zaten Yunanistan, İskender'e karşı, Pers kralı ile ittifak etmek istiyordu, kısmen etti de. Antlaşmaya göre Yunanistan, İran'ın, Anadolu İonya ve Karya'sı üzerindeki egemenliğini tanıyordu. Bu iş için Atina İran'dan para aldı. Buna karşılık, Millet ve Halikarnas, kendisine karşı şiddetle direndikleri halde, şehrin onarımı için yeni baştan para verdi ve her türlü yardımda bulundu.

Zaten enikonu uzamış olan önsözü, bu sorunları anlatmakla daha uzatamayız. Büyük İskender, askerlerini, Anadolu kızlarla evlenmeye teşvik ediyor ve evlenenlere çok para veriyordu. Batılı tarihçiler, Büyük İskender'in bu eğilimini bir çeşit delilik ve yozlaşma saydılar, İskender'in doğulu bir şehinşahı taklit etmekte olduğunu sandılar.

Bu boydaki bir eserde, iki şey arasında bir ilişki gördüğüm zaman, işin ayrıntılarına girişmeden, o ilişkiye geçeryak değinerek işaret etmekle yetinmek zorundayım. Birçok noktalarda anlatmakta olduğum bir şeyle, doğrudan doğruya ilişkisi olmayan, ama gene de hatırlanması gereken şeyleri parantez içine aldım. Taş ve vazo kalıntıları arkeologlara gerçeği keşfetmekte ne kadar hizmet ederse, günümüzün mitologlarına da efsaneler o kadar yarar; onun için, arasına efsanelere başvurmamın mazur görülmesini rica ederim. Anadolu tanrılarını, Anadolu çevresindeki inanç ve tanrılarını anlatarak —yani dolaylardan merkeze doğru hareket ederek—

açıklamayı daha uygun gördüm. Böylece okuyucu, ilişkileri kendi keşfeder.

Plastik Sanatlar

Bu önsözün arkasındaki listeyi gözden geçirenler, belki de, neden plastik sanatkârları ve büyük hatipleri buraya koymadığımı merak ederler. Çünkü ozanlar ve filozoflar, kültürel durumu belirlemeye yeterler de ondan. Hitabetin, ancak gerçeği ispat işinde, gerçeğin bir yardımcısı olarak değeri olabilir. Oysa hitabet, herşeyden bağımsız bir sanat olarak Atina'da revaç buldu. Birçok gençlerin birçok yılları, retorik diye, bu işi öğrenmek için ziyan edildi. Yunanistan'ın en büyük hatibi, Demosthenes'in —Büyük İskender zamanında— güzel hitabetinin Yunanistan'a kaç mal olduğunu tarih yazar. Bu adam biraz daha konuşsaydı, ortada, Yunanistan adına bir şey kalmayacaktı.

Plastik sanatlara gelince : bu sanat, Yunanistan'ın Mora yarımadasında ve Batı Anadolu'da aynı zamanda gelişmiştir. İki taraf da Girit'in etkisi altında idi. Ama Karya ve İonya'da, Girit'ten başka, Batı Anadolu'nun etkisi görülür. İonya, Mora'ya oranla zerafeti, ayrıntılara dikkati ve yumuşaklığı ile üstündü. Onda asıl bir sadelik ve sakin bir azamet vardı. İlkçağın başlıca heykel yapımcıları Myron, Polykleitos ve Pheidias'tır. İkinci dönemde ise Praksiteles, Skopas ve Lysippos'tur. Bunlardan Paros adalı Skopas dışında, ötekilerin hepsi Yunanlı ve çoğu Atinalıdır. Üçüncü dönemde yani Büyük İskender zamanında ve sonra Rodos ve Bergama başta gelir. Ölen Gallerin heykelleri, Bergama'da oralılar tarafından yapılmıştır. Bunlar, bir zamanlar Anadolu'da egemen olmuş olan Gallerin hatırasıdır. Laokoon grubu, Farnez boğası ve bir de Rodos'un Dev'i (ki dünyanın yedi harikasından biri sayılır) Rodos'luların eseridir.

Ne yazık ki, İlkçağdan hiçbir resim kalmamıştır. O zamanın ressamı üstüne bildiğimiz, Pausanias, Plinius ve Lucianus gibi tarihçilerin anlattıklarına dayanır. Ama vazo gibi toprak işlerinin üzerindeki resimlerden, resmin o zamanlar çok ilerlemiş olduğu görülür. İlkçağın dört büyük ressamının üçü Anadolulu, biri de İtalyandır. Eski tarihin en büyük ressamı Apelles Anadolu'da Kolophon'lıdır. Kendisi ressam Efesli Ephoros'un stüdyosunda çalışmıştı. Başlıca eserlerinden biri «Aphrodite Anadyomene»dir. Ressam Parrhasios Efeslidir. Polygnotos Thasosludur. Yalnız Parrhasios İtalyalıdır. Tiyatro üstüne Dionysos bölümünde bilgi verilecektir

ANADOLU ve ADALAR

ŞAİRLER

FİLOZOF ve TARİHÇİLER

Dokuzuncudan Beşinci yüzyıla kadar

HOMEROS	İzmir
ALKMAN	Sardes
ARKHILOKHOS	Paros
MİNNERMOS	Kolophon
PHOKYLİDES	Milet
DEMODOKOS	Milet
ALKAİOS	Midilli
SAPPHO (kadın)	Midilli
ANAKREON	Teos
AISOPOS	Bandırma
KALLINOS	Efes
HIPPONAKS	Efes
MUSAIOS	Trakya
SIMONIDES	Keos
SEMONIDES	Amorgos
TERPANDROS	Midilli

THALES	Milet
ANAKSIMANDROS	Milet
ANAKSIMENES	Milet
PYTHAGORAS	Sisam
KSENOPHANES	Kolophon
HERAKLEITOS	Efes
HEKATAIOS	Milet
KADMOS	Milet
ANAKHARSIS	Trakya

Beşinci ve Dördüncü yüzyıllarda

BAKKHYLIDES	Keos
TIMOTHEOS	Milet
PANYASSIS	Halikarnas
ANTIMAKHOS	Kolophon
KHOIRILOS	Sisam
THRASYMAKHOS	Kadıköy
ERINNA (kadın)	Rodos
EPIKHARMOS	İstanköy
ARATOS	Kilikya
ION	Sakız

ANAKSAGORAS	Kilizman
HERODOTOS	Halikarnas
HIPPOKRATES	İstanköy
PROTAGORAS	Trakya
SKYLAKS	Muğla
EPIKURO	Sisam
DIOGENES	Sinop
DEMOKRITOS	Trakya
LEUKIPPOS	Trakya
KTESIAS	Knidos
KLEANTHES	Ayvalık
HERAKLEIDES	Ereğli
THEOPIRASTOS	Midilli
EPHOROS	Çandarlı
THEOPOMPOS	Sakız

Hellenistik ve Roma devri

BION	İzmir
ASKLEPIADES	Samos

DIPHILOS	Sinop
PAUSANIAS	Salihli
STRABON	Amasya
GALENOS	Bergama
ARRIANOS	Bursa
CASSIUS DIO	İznik
EPIKTETOS	Hierapolis
DIONYSIOS	Halikarnas

YUNANİSTAN ve GÜNEY İTALYA

ŞAİRLER

FİLOZOF ve TARİHÇİLER

Dokuzuncudan Beşinci yüzyıla kadar

HESIODOS Babası Anadolu-
ludan göçme
TYRTAİOS Sparta
THEOGNIS Megara
SOLO Atina
STESIKHOROS Himera
(Sicilya)
IBYKOS Rheglon
(İtalya)

Beşinci ve Dördüncü yüzyıllarda

AISKHYLOS Eleusis
SOPHOKLES Atina
EURIPIDES Atina
ARISTOPHANES Atina
PINDAROS Thebai
KORINNA (kadın) Tanagra
ANYTE (kadın) Tegea

SOKRATES Atina
THUKYDIDES Atina
PLATON Atina
KSENOFON Atina
ARISTOTELES Atina
PARMENIDES Elea
ZENON Elea
EMPEDOKLES Akragas

**Hellenistik ve
Roma devri**

MENANDROS Atina
MOSKHOS Syrakusal
THEOKRITOS Sicilya

DIODOROS Sicilya
APOLLONIOS
POSEIDONIS Suriye

OLYMPOSLU TANRILAR

Greklerce, dünyayı tanrılar yaratmadı, tanrılardan önce de dünya vardı. Ama evren karanlıktan ve kargaşalıktan ibaretti. Tanrılar, dünyanın evlatları, Titan denilen iriyarı devlerdi. Birçok serüvenlerden sonra, bu Titan'ların ikisi kalıyor : Kybele (Grekçesi Rhea) ve onun kocası Kronos (Latincesi Saturnus). Kybele, yeryüzünü temsil eder. Kronos, Kybele'nin ona doğurduğu çocukların hepsini yer, yutar. Kronos, bir anlama göre, zaman demektir. Zaman ise, yarattığı herşeyi yokeder. Ne var ki bu deyim, tanrıların rasyonalize edildikleri çağa ait olsa gerektir. Rhea, Zeus adlı bir oğlunu, Girit'te İda dağının Dikte denilen bir mağarasında doğurur ve babası Kronos tarafından yutulmaması için onu orada gizler. Hem yeryüzünün, hem de tanrıların anası olduğu için Rhea yani Kybele, Tanrıların Anası ünvanını alır. Kuleler yeryüzünün üzerinde yükseldikleri için, Kybele de, taç olarak başında bir kule taşır. Güçlü, kuvvetli, kudretli ve cömert memeleri süt dolu, anaç yapılı, vakur bir tanrıçadır.

Zeus, büyüyünce öteki Titan'larla birleşerek, Kronos'u tahtından indirir ve sürgün eder. Böylece, dünyanın altın çağı da sona erer. Ondan sonra Olymposlu tanrıların çağı başlar.

Zeus göklere, kardeşi Poseidon denizlere ve öteki kardeşi Hades de yeraltı ölüler ülkesine, yani ahrete egemen olur. Başlıca tanrılar bu ikisidir ve hep birlikte Olympos dağında yaşadıkları için de bunlara Olymposlular denilir.

Olympos dağı, Yunanistan'ın kuzeydoğusunda, Tesalya'nın bir dağıdır. Homeros onu, bütün dünyanın en yüksek şahikalarından daha yüksek diye anlatır. Bu dağa çok kez, «çok tepeli ve çok yamaçlı dağ» der. (Bkz. Resim I). Eski Minoen Girit'te bulunan bir kabartmada, Girit'in anatanrıçası da, çok tepeli bir dağın üzerinde, ayakta durmaktadır. (Bkz. Resim 11, Hitit kabartması). Boğazköy kabartmasındaki iki tanrı, dağ tepelerine basmaktadırlar. Anatanrıçanın üzerinde durduğu aslan da, dağların üzerinde yürür. (Bkz. Resim 7, Hitit tanrıçası). Yunanistan'da Olympos dağı bir tane dir. Biri Bursa'da Uludağ ve ötekisi İzmir'de Kemalpaşa dağı olmak üzere Anadolu'da, yirmi kadar Olympos dağı vardır (Dikkat : Alp, Sivri boynuz, Apis, Alfa, Elip ve boynuzlu boğa anlamına gelen Anadolu'nun Toros dağları). Homeros'un Olympos'u belli bir yerde değildir, esrarengiz bir yüksekliktedir.

Zeus sözcüğü Grekçedir. Bazılarınca Hindo-Avrupa dillerinde ılık anlamına gelen Di sözünden, başkalarına göre buğday anlamına gelen Day, Teus ve Dios sözündendir. Ama bu söz Trakofrigya dilinde de gök anlamına gelir, hattâ Dionysos sözünün bir kısmı bu sözdendir.

Zeus, Tanrılar Tanrısı'dır. Yunanistan'da —hattâ her yerde— insanlar, kuraklık ve kıtlıktan korktukları için yüksek dağlardan bulutla, şimşekle ve gürleyişlerle gelen yağmuru ve o yağmuru yağdırdığını sandıkları tanrıyı, öteki tanrılara üstün sayarlar. Ekmeği ve nimeti veren o idi. Zeus'un «yıldırım salıcı», «yüksek gürleyici», «bulut toplayıcı», «fırtına bulutunun sahibi», «rüzgâra emredici» ve «göğe gökkuşakları asıcı» gibi ünvan ve lakapları vardır. İlyada'da Agamemnon, ona «Ey şanlı Zeus, en büyük fırtına bulutlarının toplayıcısı, sen ki göklerde yaşarsın...» diye dua eder. O kadar güçlüdür ki, başının en ufak sallantısı, evreni altüst eder. Onun başlıca simgesi kartal ve meşe ağacı idi. Onun kehanet merkezi, Yunanistan'da, meşeler memleketi denilen Dodona'da idi. Orada sesini, meşe yapraklarının fısıltısıyla bildirirdi. Zeus sakallı, sakin ve vakurdur.

Hera sözcüğü Grekçe değildir. Bu tanrıça, Rhea'nın kızı, Zeus'un kardeşi ve karısıdır. Sisam adasında doğmuştur. Evlenmenin, evli kadınların, doğumun ve ebeliğin koruyucusudur. Doğum tanrıçası Eileithyia onun kızıdır. Dana gözlü olarak nitelendirilir. Azametli ve vakur duruşludur. Göklerin kraliçesi olduğu için başında, tacımsı bir tiyar taşır. Homeros'ta asıl Mora yarımadasında Argos, Mykene ve Sparta ile ilgili olarak gösterilir. Herodotos, en büyük tapınağının Sisam adasında olduğunu yazar. Simgeleri inek ve tavus kuşudur. Kocası Zeus, durmadan, boğa, kuğu kuşu gibi başka başka biçimlere girerek, Hera'yı aldatır. Pek kıskanç ve hırçın olan Hera, bundan dolayı Zeus'la hep kavga eder. Eğer Zeus sözcüğü Dios'dan gelse idi, karısı Dios'un dişisi Dione olması gerekirdi. Gerçekten de Zeus'un, bu adda bir sevgilisi vardır. Ama Hera yani Sisamlı Hera ile evlenmesi, onun yapısma başka tanrıların da girmiş olduğunu gösterir.

Poseldon sözü Grekçe değildir. Zeus'un kardeşidir ve denizlerin tanrısıdır. Zeus kılıklıdır, ama onda Zeus'un vakar ve sükûneti yoktur. Çoğukez huysuz olarak gösterilir. Elinde Zeus gibi şimşek tutmaz da, üç çatallı bir zıpkın (tridan) taşır. Karısı, Okyanus'un torunu Amphitrite'dir. En büyük tapmağı ve en çok kutulandığı yer, Anadolu'da Milet ile Efes arasında, Mykale burnunda idi. Burası, İonyalıların dinsel merkezi idi. Poseidon denizlerle olduğu kadar, atlarla da ilgilidir. Denizde sükûn ve fırtına onun emrindedir. İnsanlara atı veren odur. Aynı zamanda da yer depremlerinin tanrısıdır. Denizde dalgaları sürdüğü gibi, yeryüzünde de toprak dalgalarını yürütür.

Apollon sözcüğü Grekçe değildir. Yunan mitolojisinde gece tanrıçası Leto, yıldızlarla benekli duvağı üzerine çöküp uyuyunca, Zeus ona âşık olur. Gece geniş bir kucaklamayla gebe kalır. Kasıklarından etrafa nur yayılır ve Apollon'u doğurur. Güneş gecedен doğduğu için Apollon, ışık ve güneş tanrısıdır. Her gün, pembe parmaklı Tan perisi, günün aydınlık kapılarını açtığı ve ufuklara güller dağıttığı zaman, Apollon, ak kanatlı dört atın çektiği güneş şarına (arabasına) biner. Henüz loş olan gök yollarında koşmaya koyulur. Kudretli tanrı, gök kavsinin en yüksek noktasına varınca, yeryüzü saldığı ateşle boyanır. Artık vahşî sessizlikte, ağustosböceklerinin keskin seslerinden başka bir şey duyulmaz olur. Bir süre sonra araba, pırıl pırıl yanan denize doğru yol alır. Sonra araba, kızıl bir küre halinde kenarları tutuşan dev bulutların uçurumlarından iner, denizin dalgalarına dalar.

Apollon, Grek tanrılarının en Greki sayılır. Kendisi hastalıkları iyi edicidir. Gümüş yayın eşsiz kullanıcısıdır, uzaklara ok atıcısıdır. Aynı zamanda, müzik ve güzel sanatların dokuz perisinin kılavuzudur. Altın lirin (yedi telli harpın) çalıcısıdır. Yıldızlar, Apollon'un harpının tatlı ve kudretli uyumuyla, sonsuz boş-

lukta dönüp dolaşırlar. Onun liri dınglayınca, yeryüzünde müzik, şiir, türkü, mimarî ve vahiy, onun tanrısal düzenine uyarlar. İşte böylece, güzel sanatlar kutsal olurlar.

Apollon peri kızı Daphne'ye (Defne) âşık olmuştu. Kız güzel delikanlıyı görünce kaçmaya koyuldu. Apollon onu kovaladı. Kız, kurtulamayacağını anlayınca, yeryüzünden medet diledi. Yeryüzü açıldı ve Defne'nin ayakları yere girerek, ağaç kökü oldu. Saçları, yeşil filizler gibi yere gölge saçtı. Apollon ağacı kucakladığı zaman, onun soğuk kabuklu gövdesinin içinde, kızın hâlâ çarpan yüreğini duydu. Üzüntü içinde, simge olarak, defnenin yapraklarından bir çelenk yaparak, taç diye başına taktı. İşte o zamandan beri şiir, müzik, türkü ve mimarî zaferleri, defne dalları ile mükâfatlandırıldı. Defne, Trakofrigya dilinde, güneşin yükselmesiyle kaçan şafak pembeliğidir.

Apollon Patroos Anadolu İonyalılarının koruyucusudur. Apollon'un en büyük tapınakları Yunanistan'da, Delphoi'da ve doğduğu Delos adasındadır. Anadolu'da ise Patara, Didyma ve Klaros'dadır. Ona kutsal olan başlıca şeyler ve yaratıklar : defne, yunus, karga, şahin, yılan, fare, çekirge ve griffon'dur (yarı kartal, yarı aslan biçiminde efsane yaratığı).

Bu tanrıçanın adı da Grekçe değildir. Artemis, Apollon'un kızkardeşidir. O da Leto'dan, yani Gece'den doğmuştur. Apollon Güneş, Artemis de Ay'dır. Artemis avcıdır, peri kızlarıyla birlikte avlanır. İşte bundan dolayı yaban ve ücra yerlerin sahibidir. Üçlek bir tanrıçadır. Güzel gecelerde gökte Selene, yeryüzünde Artemis, fırtınalı karanlık gecelerde bulutlar ardına saklanan Hekate'dir. Alt dünyanın tanrıçasıdır. Bu özelliğiyle şom bir tanrıçadır. Bakire olduğu için, başında bir hilâl taşır (yani gebe değil ay). Ona selvi ağacı ve bütün yabanî hayvanlar, özellikle geyik kutsaldır.

En büyük tapınağı Anadolu'da, Efes'te, dünyanın yedi hârikasından biri ve İonya mimarisinin başyapıtı olan Artemision idi. Kendisi gençlik ve doğumun tanrıçası olduğu için, Büyük İskender doğarken, Efes'ten Makedonya'ya gitmiş. Tanrıçasız kalan tapınağı da işte o gece yanmış.

Artemis bir gölde yıkanırken kendisini çıplak gördüğü için çoban Aktaion'u geyik haline getirir ve onu av köpeklerine parçalatır.

Artemis yalnız bir kez sever, Anadolu'da, Karya'da Beşparmak, yani Latmos dağlarında, delikanlı çoban Endymion'u uykuda görüp âşık olur. Endymion ebedî uykuya mahkûm

olur. Yaşamanın zevki nedir, ıstırabı nedir bilmez. Ölümün gadrine uğraması imkânsızdır. Artemis ona ay ışığı olarak gelir. Endymion da tanrıçayı rüyasında görür (Bkz. Anadolu Efsaneleri, sayfa 128).

Güzellik ve sevgi tanrıçasıdır. Şendir, gülüşü pek sever. Bir söylentiye göre Zeus ve Dione'den, başka bir söylentiye göre de deniz köpüğünden doğmuştur. Aphrodite adı, herne kadar köpük anlamına gelen «aphros»a benziyorsa da, bu sözün köpük'ten gelmediği ve Grekçe olmadığı anlaşılmıştır. Kendisinin iki özelliği vardır : Aphrodite Urania, temiz sevgilerin tanrıçasıdır. Aphrodite Pandemos ile fuhuşun tanrıçasıdır. Demirci ve işçi tanrısı, topal ve çirkin Hephaistos'un karısıdır. Kocasını Ares ile aldatır. Hephaistos, ikisini de suçüstü halinde bir altın ağa sararak, Olympos'ta tanrılara gösterir. Tanrıların gülüşü sonsuzluklara kadar gürler. Aphrodite'nin sevgilisi Adonis'dir. Bu genç, her ilkbahar dirilir, her sonbahar ölür ya da bir yaban domuzu tarafından öldürülür. Anadolu'da dağlarda kışın biten anemonlar ya da kırmızı laleler, Adonis'in kan damarlarıdır. Çoğu kez Aphrodite, çıplak olarak temsil edilir; çünkü güzellik örtülmez. Ona güvercinler, kumrular, mersin ağacı ve gül kutsaldı.

Hermes sözcüğü de Grekçe değildir. Hermes'in babası Zeus ve anası Atlas'ın kızı Mala'dır. Tanrı zarif ve atik bir delikanlıdır. Ayağına giydiği sandalların topuklarında ve başında giydiği serpuşta kanatlar vardır. Bir elinde sihirbaz değneği taşır. Bu kadüseos'a iki yılan sarılıdır. Tanrıların en kurnazıdır, hırsızların piridir ve aynı zamanda da ticaretin, pazar yerlerinin tanrısıdır.

Bu tanrı, öteki bütün Olymposlu tanrıların habercisidir. Aynı zamanda ölüleri alt dünyaya götüren kılavuzdur. Olymposlu tanrıların en çok taraflısıdır. Doğduktan bir iki saat sonra, beşikten çıkıp Apollon'un çaldığı liri icat ederek çalmıştır.

Ares'in adı da Grekçe değildir. Ares savaş tanrısıdır. Zeus ve karısı Hera'dan doğmuştur. Homeros onu, «Ey kanlı canı!» diye nitelendirir. Onun —Roma'dakiler dışında— Orta Doğu'da belli başlı bir tapınağı yoktur. Latin ozanları bu tanrı için yüksek, gümbürtülü dizeleler dökmüşlerdir.

Ares'in Aphrodite ile birleşmesinden Phobes (Bozgun), Deimos (Korku) ve bir de Armonia doğar.

Atina'da Ares tepesi diye bir yer vardır. Adam öldürmelerin ve dinsel suçların yargılandığı bir tepedir. Poseidon, Olympos tanrılarını bu tepede toplayarak Ares'i yargılamak istemiş, ancak tanrılar Ares'i aklamışlardır.

Kronos ile Rhea'nın kızıdır. Zeus'un kardeşidir. Artemis ve Athena gibi bakiredir. Ailenin dumanlı ocağının tanrıçasıdır. Her evde, her kentin «prytaneion» denilen belediye binasında ona bir ocak armağan edilirdi. Delphoi ve Olympia'da ona kutsal bir ateş yanardı. Yeni bir sömürge kurulacağı zaman, bu ocaktan, ateş alınır, oralara taşınırdı. Ateşin sönmemesine dikkat edilirdi.

Poseidon ve Apollon ona talip oldukları halde, Hestia evlenmemiş ve Zeus'tan, «kız oğlan kız kalma» sözünü almıştır. Adı hiç bir efsaneye karışmayan Hestia, soyut bir kavram olarak canlandırılır.

Bu tanrının adı Grekçe değildir. Kendisi ateş ve zanaatlar tanrısıdır. Kimisi tarafından Zeus'un ve Hera'nın, başkaları tarafından da yalnız Hera'nın oğlu sayılır. Sözde, Zeus Athena'yı —karısının katılmasına muhtaç olmadan— doğrudan doğruya getirmesine karşılık, Hera da Zeus'un katılması olmadan Hephaistos'u doğurur. Ama onun topal ve çirkin olduğunu görünce, Olympos'tan dışarıya atar. Buna karşılık Hephaistos, Hera'ya bir altın koltuk yapıp göndererek, intikam alır. Hera koltuğa oturunca, ona yapışır ve koltuktan kalkamayarak, mahpus olur. Sözümona, onu Hephaistos'dan başka kimse kurtaramazmış. Hephaistos'a yalvarır, ama ne edilirse Hephaistos inat edip, Olympos'a gitmeyi reddeder. Hephaistos'u Şarap Tanrısı Dionysos sarhoş eder. O da, ne yaptığıının farkında olmayarak, Olympos'a gider.

Bir başka efsaneye göre, Zeus, karısı Hera ile kavga ederken, Hephaistos anasının tarafını tuttuğu için, Zeus onu ayağından tutup fırlatır; bir gün göklerde döne döne iner, sonunda Lemnos adasına düşerek ayağı kırılır ve kötürüm kalır.

Hephaistos demircidir. Olymposlu tanrıların saraylarını, eşyalarını, silahlarını, hattâ Zeus'un şimşeklerini hep o yapar. Kendisinin

altından imal ettiği, her ne arzu ederse onlara yaptırdığı, insan biçiminde robot işçileri vardır. Kyklops denilen işçileri, Etna yanardağının yeraltı karanlığında, ona yardım ederler. Hephaistos'un yeri, şu veya bu yanardağın altındadır. Yanardağların ateşleri, sözde, onun yaktığı ocaktan çıkar. Demircilerin ve benzeri işçilerin piridir, Aphrodite'nin kocasıdır.

Athena sözü Grekçe değildir. Sözümona, Zeus, Metis adında bir kadını yutar, çünkü onun, kendisinden —yani Zeus'tan— daha kudretli bir oğlan doğuracağını duymuştur. Bunun üzerine Zeus'un çatlayan alnından Athena pürsilah fırlayıp çıkar. Zeus'un alnını, kimisine göre Hephaistos, kimisine göre de insanlara yardım için Olympos'tan kutsal ateşi çalıp insanlara getiren Prometheus balta ile yarmıştır; Athena çıksın diye (Rasyonel çağda Athena, insan zekâsını temsil eder. Onun içindir ki, tanrılar tanrısının alnından doğar). Athena bakiredir. Bakire anlamına gelen parthenos'tan Atina'daki tapınağına Parthenon denmiştir. Atina şehrine en faydalı şeyi yaratmak için Athena ile Poseidon arasında yapılan yarışmada, Poseidon atı yaratır, Athena da zeytin ağacını yaratarak yarışmayı kazanır ve Atina kentinin koruyucusu olur.

Athena, çoğu temsillerde, pürsilahtır : Babası Zeus'un Aigis denilen ve ortasında Meduza'nın başının resmini gösteren korkunç kalkanını taşır. Kent koruyucusu Athena Polias olduğu zamanda da giyinmiştir. Hiç çıplak temsil edilmez. Ünvanları arasında, Damasippos (atlara gem vurucu ve onları evcilleştirci) vardır. Glaukopis lakabı Homeros'ta, kes-

kin bakışlı, ela gözlü anlamına geliyorsa da, başlangıçta baykuş bakışlı, yani karanlıkta görür anlammadır. Asteria (yıldızlı), Urania (göklere ait) ünvanları da vardır. Athena'nın Ehippos (ata binici) ünvanı önemlidir. Areia (savaşçı) ünvanı, onun Yunanistan'daki en eski lakabıdır.

Athena, kadın işlerinin ve sanatların koruyucusudur. Simgesi koç, keçi tekesi, kumru, bazen balıklar, servi, nar ve özellikle baykuştur.

Bu yeraltı tanrısının, tılsımlı bir şapkası vardır. Onu giyen göze görünmez. Bu tanrının da adı, Grekçe görünmez demektir. Belki de ölen artık görünmediği için, ona bu ad takılmıştır. Kronos ile Rhea'nın oğlu, Zeus'un kardeşidir. Ölümden sonra ölülerin ve ölüler ülkesinin tanrısıdır. Olympos'a pek seyrek çıkar. Aynı zamanda, zenginliğin de tanrısıdır. Kendisi yeraltı tanrısı olduğu, değerli madenler de yeraltından çıktığı için, ona servet ve sâman verilmiştir. Korkunç bir tanrıdır, merhametsizdir, serttir, ama âdildir. Karısı Persephone'dır (Latincesi Proserpina). O da ahret kraliçesidir.

Yukarıdan beri saydığımız, asıl Olymposlulardır. Bunlara sonradan katılan ya da ikinci derecede kalan tanrılar da vardır. Sırası gelince, bunlardan da söz edeceğiz.

GİRİT'TE MİNOENLERİN DİNLERİ
(Pre - Hellenik Tanrılar)

GİRİT'TE MİNOENLERİN DİNLERİ

(Pre-Hellenik Tanrılar)

Girit'te Knossos ve Phaistos saraylarının kazıları yapılırken, o zamana kadar hiç kimsenin tahmin etmediği koca bir Minoen uygarlığı meydana çıktı. Minoenlilerin, ne Hind-Avru- pa ve ne de Samî ırkından olmadıkları da anlaşıldı. Bunlar, Anadolu ve Adalar Denizi adalarının Egeli halkındandırlar. Yazıları ve dilleri, Güney Batı Anadolu'nun, özellikle Lykia'nın dilinin aynısı idi. O uygarlık, İsa'dan Önce 3400 yılında başladı ve gene İsa'dan Önce 1200 yılına kadar sürdü. Minoenlerin yazıları hâlâ okunmamıştır. Giritlilerin yüksek bir artistik yetenekleri vardı. Pek güzel ve orijinal duvar resimleri, vazolar ve heykeller vücuda getirdiler. Endüstride, tunç işlemede ve toprak işçiliğinde, zamanlarının ustası idiler. Yunanistan'a, Mısır'a, Suriye'ye ve Güneybatı Anadolu'ya ihracat yapıyorlardı. Aynı zamanda da yaman denizci idiler. Ta İspanya'dan Karadeniz'e kadar sömürgeleri vardı. Yunanistan'da Mykene, Tiryns ve Thebai'de görülüp de Mykeneli diye anılan uygarlık, aslında Girit'inkinden pek az farklı idi. Hattâ Mykene uygarlık, aslında Girit'inkinden pek az farklı idi. Hattâ Mykene uygarlığının, Minoen uygarlığının bir

devamından ibaret olduğunu ileri sürenler vardır.

Grek efsanelerinde, Girit Kralı Minos'tan söz edilir. Minos, Girit krallar hanedanının ünvanı olabilir; Lydia'da Midas, Mısır'da Pharaon ve Roma'da Caesar gibi. Bazı erken mitlere göre, adil bir hükümdardı. O kadar ki, öldükten sonra ahrete (Hades'e) giden ruhları bile, o yargıladı. Attika ya da Atina kökenli efsanelere göre ise, Atina kentini her yıl yedi genç kız ve yedi delikanlı göndermeye zorlayan gaddar bir adamdı. Bu gençler, Minotauros denilen bir yaratığa yedirilirdi. Zeus, güzel bir boğa kılığına girerek, Fenike Kralı Agenor'un Europa (Avropa) adlı güzel kızını, Girit'e kaçırmıştı. Gebe kalan kız, Dikte mağarasında Minos'u doğurmuştu (Aynı mağarada Rhea yani Kybele de Zeus'u doğurmuştu). İda dağında Hogartho'nun yaptığı kazılarda, bu mağara bulunmuştur. Mağaranın içi adaklarla doluymuş.

Minos, güneşin kızı olan Pasiphae ile evlenir ve ondan Europa (Avropa) ve Phaidra adında iki kızı olur. (Girit kazılarında kutsal işaret olarak, haç bulunmuştur. Haç güneşi temsil eder). Poseidon kendisine kurban edilmek üzere Minos'a bir güzel beyaz boğa gönderir. Minos, bu boğayı kurban edeceğine söz verdiği halde, sözünde durmaz. İşte bundan dolayı, Poseidon da, Pasiphae'yi bu boğaya âşık eder. Pasiphae bir inek heykeli yaptırır, içine girer, boğa ile çiftleşir. Pasiphae gebe

kalır ve dünyaya başı boğa, ama gövdesi insan biçiminde Minotauros adlı, bir acayip yaratık getirir. Minos bu yaratığı, içinden çıkılmaz surette dolambaçlı olan ve Labyrinthos denilen bir çıkmaza hapseder. Atina'nın her yıl Minos'a göndermek zorunda olduğu yedi genç bakire kız ve yedi delikanlı, bu Minotauros'a yedirilirdi.

Girit, o zaman Yunanistan'a oranla çok kuvvetli ve uygar idi. Belki Yunanistan Grekleri her yıl Girit'e belli sayıda köle vermek zorunda idiler. Bu efsane, o olaydan galat olsa gerek. Labrys sözcüğü ise, Girit dilinden değil, Anadolu'da kullanılmış olan ya Lydia ya da Karia dilindendir : iki yüzlü balta, demektir. Girit'te Knossos sarayının duvarlarında, bu baltanın resmine sık sık rasgelinir. O zamanlar, Megaron —Türkçe mağara sözcüğü buradandır— denilen ve yalnız iki karanlık göz ya da odadan ibaret olan evlerde oturmaya alışmış Greklerce, o yüzlerce dairesel Knossos ve Phaistos sarayları pek karışık yapılar sayıldığı için, bunlara, duvarlarındaki Labrys resminden dolayı, Labyrinthos denirdi. Labrys'i Etrüskler İtalya'ya taşıdılar. Ama, baltanın sapının etrafına, bir demet değnek, yani fasces bağladılar. Eski Romalı yargıçlar, konsüller, yüksek rütbelerinin simgesi olarak, maiyetlerine bu fasces'li labrys'leri taşıtırlardı. Son sıralarda, bu fasces'lerden Faşist sözü uyduruldu. Sapma bir demet çubuk sarılan labrys'ler, aynı zamanda, Fransız Cumhuriyeti'nin arması oldu. Phrygia külahını, İzmir körfezinin ağzında yurtlanmış olan Foçalılar, Marsil-

ya ve Nice kentini kurdukları zaman, oralara götürdüler. Fransız devriminde Güney Fransalılar Paris'e o serpuşlarla gittiler. Zaten, Fransız ihtilâl marşı **Marseillaise**'dir. Şimdi genç bir kadın olarak temsil edilen Fransa'nın —yani Bayan Marianne'ın— başında Phrygia serpuşu vardır. Amerika, Phrygia külahını özgürlük simgesi saydığı için son sıralarda bastırdığı yeni paraların üzerindeki kadın profilinin başına, Anadolu'dan gitme, Phrygia külahını koydurmuştur.

Minotauros'u Atinalı Theseus öldürür. Theseus'un babası Aigai, Batı Anadolu'da, Aiolia'da, Myrina kentinin yanındaki Aigai kentindendir.

Minoen çağının sanatında boğa güreşi resimlerine, tunç boğa başlarına ve boğa üzerinde hoplama ve sıçramalar gösteren resimlere, çok çok rastlanır. Belki bunlar, dinsel töreni tasvir ediyordu. Herodotos da Minos'dan sözeder. Homeros'a göre Troya savaşına katılan İdomeneus, Minos'un oğludur.

Girit'e ait olmak üzere bir de Britomartis efsanesi vardır: Bu sözcük Girit dilinde «tatlı kız» anlamına gelir. Belki de Britomartis, Giritli bereket tanrıçası idi. Bazen Artemis ile birleşirler. Artemis gibi ona da Diklinna denir. Grek anlatışına göre, Minos onun peşine düşer. Kız kaçıp kendini denize atmca, balıkçıların ağına düşer (Grekçe dikton, ağ demektir). Kızı Artemis kurtarır. Bir söylentiye göre Britomartis, Artemis'in yardımıyla Aigina ada-

sına kaçar ve kendisini orada Aphaia diye tanıtır (Bkz. Resim 8, İolkos Artemis'i).

Girit'te yapılan birçok kent ve saray kazılarında, hiçbir tapınağa rasgeline memiştir. Ama buna karşılık, saraylarda, tapınmak için mihraplar ve kutsal köşeler bulunmuştur. Belki de Giritliler ibadetlerini evlerindeki özel kutsal köşelerde ve kutsal bucaklarda yapıyorlardı. Zaten başlangıçta, hiçbir yerde tapmaklar yoktu, ama şu tanrıya, bu tanrıya kutsal olan ve Temenos denilen vahşi yerler vardı; sonraları bu yerlere tapmaklar kuruldu. Giritlilerin taptıkları en büyük tanrı, Kybele gibi bir doğa tanrıçası idi. Greklerin Rhea dedikleri odur. Hattâ Rhea belki de tanrıçanın Girit dilindeki adıdır. Sanat eserlerinde tapınma sahneleri gösterilir. Tanrıça tepeler üzerinde, ayakta durur, yanında bazen aslanlar ve bazen de kumrular bulunur (Bkz. Resim I, Girit tanrıçası; Resim 7, 13, Hitit kabartmaları; Resim 8, İolkos Artemis'i).

Girit'in büyük tanrıçası bir erkek —kocası veya sevgilisi ya da oğlu— ile ilgili gösterilir. Sonraları Grekler o erkek tanrıyı, İda dağında, Rhea'ya doğurarak onu Zeus saymışlardır. Büyük tanrıça da, tanrı da, iki yüzlü labrys baltası ile ilgili görülür. Tanrının kendisi sözde bu fetiş'te yer alır. İki yüzlü labrys baltası, şimşek taşından —yani gök taşından— yapılma sayılırdı. Gökten inen bir taşı bu; bu itibarla onda tanrısal bir güç olduğu sanılırdı. Bu kudretin, sonradan, tunç baltalara geçtiği-

ne inanılırdı. Bundan dolayı labrys baltasında, ağaçları parça parça eden şimşegin tanrısai kuvvetinin bulunduğu sanılırdı. Aynı zamanda bu balta, bir ölüm âleti idi. Onu taşıyan insanın koluna ve eline —insanüstü bir kudret olan— hayata son vermek yeteneği veriyordu. Üstelik, kesici bir âlet olarak da kutsaldı. Demir bulunduktan sonra bile, kurbanlar hâlâ tunç baltalarla öldürölürdü. Fırtına ve şimşekte, insanın can ve ölümünde, kurban edilen hayvanlarda kutsal ne varsa, baltada toplanmıştı. İlk hükümdarlar, hükümdarlardan çok, ruhanî bir şef ya da bir başpapaz olduklarından dolayı, kullandıkları bu balta, kudretlerinin belgesi oldu. Romalı prokonsüller ve hakimler tarafından taşınması, daha sonra Fransız Cumhuriyeti'nin arması olması, hep bundandır (Bizim evde bir maymun vardı, onu bazen değnekler, hafif tertip döverdik. Maymun değneği alıp, kilimin altına saklardı. Ona göre onu döven insan değil, değnekti).

Bu labrys baltası ile boğa arasında büyük bir ilişki görölmektedir. Minotauros, Mısır'ın birçok tanrıları gibi, yarı insanlaşmış, yani antropomorfize bir tanrı idi. Onu, daha doğrusu onun temsilcisini öldüren silah, Minotauros'un kudret ve yaratıcı yeteneğini ondan alıp, insana veriyordu.

Labrys, aynı zamanda hierogamos'u, yani erkek ve dişi tanrıların birleşmesini de anlatı-

yordu. Bundan dolayı iki yüzölçü idi. Anadolu'da Karia'da ve Lydia'da, tanrıların silahı, bu balta idi. Bu silah, Roma çağına kadar da, Zeus Dolichenus'un elindedir. Muğla ilinde, Milâs'ın kuzeyinde Labranda kenti vardır. Orası, Zeus Labrandeus'un, yani Labrysli Zeus'un kentidir. Kent, pek eskiden ve Karia'nın tarihten önceki devrinde, Kariahıların dinsel merkeziydi. Orada, bugünlerde kazılar yapılmaktadır. Adı Labrandos imiş. Tralles'de, yani bugünkü Aydın'da yaşarmış.

Labrys'in Girit'ten mi Anadolu'ya, yoksa Anadolu'dan mı Girit'e gittiği pek belli değildir. Ama kesin olan bir şey varsa, ada halkının Anadolu'dan Girit'e gittiğidir. Sonraları, Mısır'dan da, Yunanistan'dan da göçler yapıldı. Eski Girit'te bulunan kafataslarının çoğu brakisefaldir. Hitit tanrısı Teşşüb'ün elinde, Boğazköy tanrılarının çoğunun ellerinde, labrys'ler görülür.

Girit'te labrys ile birlikte boğa, aslan, kumru, yılan kutsal sayılırdı; haç da güneşi temsilen kutsal sayılırdı.

Minoen çağma ait resimlerde, fresklerde ve çok renkli vazolarla tanrı ve tanrıça heykellerinde, erkekler esmer ya da kırmızımtrak, kadınlar ise beyaza boyanırdı. Aynı duruma Etrüsk resimlerinde rasgelinir. Renkleri böylece ayırmak, resim sanatıyla ilgili bir görenek değildir. Kadınlar evlerde, gölgede iş görürdü. Dışarıda ise tamamıyla örtülü gezerdi. Onun için tenleri ağardı. Erkekler ise dışarıda, Gi-

rit ve Lykia'nın rüzgârlı ve güneşli havasında, hemen hemen çıplak gezdikleri için, yanardı. Akhaların idealleri sarışınlardı. Onun için Anadolu Lykialılara ve Kilikialılara ve bir de Giritlilere, esmer ya da kırmızı derili anlamına gelen Foenikes derlerdi. Gerçekten, Güney Anadolu'da, hâlâ Fenike denilen bir kent vardır. Bu ad, orada bir Fenike sömürgesi olduğu için, oraya konmamıştır. Fenikelilerin Akdeniz'de, hemen hemen her yerde sömürgeleri vardı. Oysa bu adda bir kente, yalnız Anadolu'da rasgelinir. Phoinikes ülkesi eskiden Lykia'dan başlar, Kilikia ve Suriye'yi içine alarak, Suriye taraflarında sınır bulurdu. Phoinikes sıfatı, çok sonraları yalnız Foenisya'ya verildi.

Girit'te ve Anadolu'da giyim, başlangıçta insanın ayıp yerlerini örten bir hayvan postundan ibaretti. Sonraları post kaldırıldı. Onun yerine insanın arka ve ön ayaklarını örten iki bez parçası takıldı. Böylece kalçalar, hemen hemen açık kalırdı. Soğuk havada omuzlara bir gocuk geçirilirdi (Anadolu'da şimdi köylü kadınlar, şalvarların üzerine, önde ve arkada olmak üzere, bir iki bez parçası sarar). Daha sonra, arkadaki parça ile öndeki parça, bıçaklar arasında geçirilerek, kuşağa sıkıştırıldı. Böylece Girit'te, Adalarda ve Anadolu'da şalvar peyda olmuştur (Türkler şalvarı Anadolu'da buldular ve orada buldukları giyimi kabul ettiler). Şalvar, Minoen fresklerindeki erkeklerde pek belli olarak görülür.

Pantolon, şalvarın pek değişmiş bir şeklidir. Pantolonu ata binmek için İskitler uydurdular. Asya steplerinden gelen Moğollar ve Türkler, pantolon giyerdi (Bkz. Resim 13).

Ayakkabıya gelince, sandal sözcüğü Grekçe değil, bir Anadolu dilindendir. Sonraları ayaklar ve bacaklar, yılanlardan korunmak için ya çizmeler ya da dizliklerle örtüldü. Girit'teki hiç de klasik kiton ve peplos'a vb. benzemez bunlar. En eski Anadolulular ve Giritliler bile, örmesini ve dokumasını biliyorlardı (Bkz. **Anadolu Efsaneleri**, Athena'nın, örücülük yarışmasında Anadolulu ve Kolofon'lu Arakhne'yi örümceğe döndürmesi kıskançlık eseri). Girit'te kadınlar, büyük bir kıskançlıkla kalçalarını gizlerdi. Ama, memelerini örtüsüz bulundururlardı. Bunun bir dinsel nedeni vardır. Ancak, Dorlar geldikten sonra, insanlar kendilerini tamamıyla çıplak göstereceklerdir. (Bu konu için, Herodotos'un Lidya kralı bu-nak Kandaules hakkında yazdıklarına bakınız.) İşte ondan sonradır ki, Greklerin önceki ayıp anlayışları ortadan kalkacak, bu anlayışlar artık barbarlık sayılacaktır. Girit'te farbalalı ve pliseli eteklikler, modern dünyadaki gibi modaydı. Giysilerde çok renk de kullanılırdı. Kor-se ile beli —memelerin altına kadar— sıkarak memeleri fırlak ve çıplak bırakmak modaydı. Bu gelenek sonra Mykene'ye, Tiryns'e ve Thebai'ye geçmiştir (Farbalalı ve pliseli eteklikler için Bkz. Resim 1, 9, 10, 19).

Girit'te kadınlar, aynen Anadolu'da Lykia'daki kadınlar gibi, işlem görürdü. Sonraları Yunanistan'daki gibi, gynaikaionlara (harem

dairesi) kapatılıyordu. Kadınlar, erkekler gibi boğalarla güreşiyor ve boks yarışmasına katılıyordu. Girit'te bir evlenme törenini gösteren bir resimde, kadın ve erkek aynı boydadır, ikisi de sağ ellerini sıkmaktadırlar. Oysa ilk Mısır resimlerinde, kadın, kocasından daha uzun boylu görülmektedir.

Anadolu'da ya da Girit'te bir kraliçe, bir köle ile evlendi miydi, köle, otomatik olarak kral olurdu. Kadın asıl idi, erkek ise fer'i idi. Kralın otoritesi evlenmeyle sağlamlaşırdı (Gene Herodotos'a bkz. Kandaules efsanesinde Gyges, kraliçe ile evlenince kral olur). Lykia'da soy saptaması için, Girit'te olduğu gibi, asıl ana ve nine ve ninenin ninesinin adı sayılırdı. Baba ve ata değil. Kariyalı kadınlar, birlikte yaşadıkları erkeklere hiç koca niteliği vermezdi. Aynı duruma, Etrüsklerde de raslanır. Romalılar ve Grekler, Etrüskleri edepsiz sayardı. Çünkü ziyafetlere, resimlerde görüleceği gibi, kadınlar da katılıyor ve masanın etrafına bir kadın ve bir erkek olmak üzere, oturuyor ya da sokuluyorlardı. Romalılar olsun, Grekler olsun, toplu ziyafetlerde —Aspasia gibi ünlü bir hetaira da olsa— kadın bulundurmazlardı. Olimpik ve başka yarışlara kadınlar girmezdi. Oysa Girit'te, yukarıda işaret ettiğimiz üzere, boks ve boğa güreşlerine bile, kadımlar katılırdı.

Pek eskidenberi Ege'nin tanrıları, dışı idiler. İşte bundan dolayı Girit'te Phaistos'taki tan-

rıça heykelleri kocaman ve ileriye doğru fırlak memeli, kalçalı, heybetli, tam göbeğinin altında, doğum yerini göstermek için çizilen koyu üçgen, korkunçluk sınırına varacak kadar kudretli bir anatanrıçadır. Böylelikle doğuruculuk kutsallaşmış olur. Anatanrıça, ilk temsillerinde, diz üstüne çökmüş görülür. Sonraları; gitgide ayağa kalkar. Ama gene de kalça cüseliliği, göbek şişkinliği ve önündeki üçgenin şiddetliliği, analığın doğurucu yeteneğini simgeler. Tanrıça bazen çıplak, bazen de giyinik gösterilir. Phaistostaki çıplaktır. Antalya Anatanrıçasının üstünde ise, giysi olarak, yalnız gerdanında süs takıları vardır. Tanrıçanın çıplaklığı, kutsal gövdesinin büyüleyici ve dölleyici etkisine giysi gibi bir engel girmemesi içindir (Matriyarkal bir toplumda, Anadolu'da, ancak kadınlar erkek ağacın incirlerini dişi ağaca götürürlerdi. Bu işe kaprifikasyon denilirdi. Dölleme kadınlara vergi sayılırdı). Antalya'nın giyinmiş Anatanrıçası da, göbeğinin alt tarafını göstermektedir. Girit'te —hele heykellerde gördüğümüz gibi— memeleri açık bırakan korseyi ya da cepkeni, belki rahibeler, yalnız dinsel törenler sırasında giyerlerdi. Bu giysi beğenildiği için, kadınlar da böyle giyinmeye başladılar.

Girit'te, Anatanrıçanın heykel ve resimlerinde, onun, doğurganlığı kışkırtıcı olduğu görülür: Bazen, kollarını memelerinin altında kavuşturarak, onları öne doğru dimdik kaldırır; bazen de iki memesini iki eliyle sıkar (Efes Artemis'inin iki değil, on sekiz çıplak memesi vardır). Dağlar bütün insan, hayvan ve bitki-

lerin anası sayılırdı. Onun için tanrıça, bazen «dağların anası» diye de anılırdı (Bkz. Resim 7 ve 11). Anatanrıça aynı zamanda, denizlerin ve göklerin tanrıçası idi. Memelerini sıktığı ve kutsal göbeğini gösterdiği vakit, kudretini sözümona, başından ve omuzlarından göklere uçuşan ve mavi enginleri aşan kumrulara verirdi. Bu itibarla, kuş biçimine de girerdi. Tanrıçanın belirtisi olan kumrunun, uçup konduğu her yeri adeta kutsallaştırdığı sanılırdı (Tanrıça Hera'nın memelerini sıkması suretiyle saman yolunun ya da galaksinin —yani süt yolunun— yaratıldığı; bir de Aphrodite'nin arbasının gökte kumrular tarafından çekildiği efsaneleri, bu inançtan galattır). Ne var ki, gündüzü yaratan tanrıça, aynı zamanda geceyi ve karanlığı, gök kadar da yeraltını yaratır. Yeraltının temsilcisi ise, Gnothon'dur. Yani yılandır, çünkü yılan, yeraltından, ölümler ülkesinden çıkar. Böylece yılan da kutsal olur. Yaratıcı tanrıçanın, yeni yeni yaratabilmesi için, bir yandan da öldürmesi gerekir. Böylece tanrıça hem doğumun, hem de ölümün tanrıçası olur (Bkz. Resim 1, Girit Anatanrıçası).

Patriyarkal Zeus'un çeşitli tanrıların birleştirilmesinden olmuş olması olasıdır. Girit'in matriyarkal toplumunda, kesinlikle, ikinci derecede erkek tanrılar vardı. Bunlar, Zeus'u meydana getiren hamura girmişlerdir. İkinci derecedeki tanrı, ana tanrının belki sevgilisi, belki oğlu, belki de her ikisi idi. Zeus, anatanrıçanın oğlu idi ise, onu tabiatıyla Rhea, yani

Kybele doğuracaktı. Eğer kocası veya sevgili-
si ise, Zeus boğa biçimine girecek (boğa zaten
tanrıyı temsil ediyordu) ve Europa'yı Girit'e
kaçırarak, Europa'ya Girit'in en namlı kralı
Minosu veya Minoslar soyunu doğurtacaktı.

Bu işte de, her zaman olduğu gibi, erkek
tanrıları egemen patriyarkal bir topluma men-
sup olanların, matriyarkal bir toplumun tan-
rılarını kötülemek arzusu vardır. Zeus'un, Gi-
rit boğası kılığına girerek ve Fenike kralının
Europa adlı kızını kaçırarak, kendisinin doğ-
duğu Dikte mağarasına getirmesi; bu kızı ge-
be bırakarak Minos'u doğurtması ve gene bu
kabilden, İzmirli Tantalos'u cehennemde bü-
yük işkencelere mahkûm etmesi (çünkü Tan-
talos matriyarkal bir toplumdandı) ve ta Aga-
memnon ve Elektra'ya kadar dört beş kuşak
Tantalos soyunu lânetlemesi; Tantalos'un kızı
Niobe'nin bütün evlatlarını öldürtmesi; Minos'-
un karısı Pasiphae'yi bir boğayla çiftleştirerek
rezil etmesi (Pasiphae güneşin kızı idi, güneş
ise, matriyarkal bir toplumda ikinci derecede
bir kuvvet veya tanrıdır. Çünkü asıl olan ana
tanrı ya da yeryüzüdür. Güneşin görevi, her
ilkbahar yeryüzünü ısıtarak, anatanrıçayı ge-
be bırakmak ve onun verimli olmasını sağla-
maktır) ve aslında matriyarkal bir topluma ait
olan Demeter'in kendisini kovalayan Poseidon'-
dan kaçmak için kendisini kısrağa döndürün-
ce, Poseidon tarafından aşılıp gebe bırakılma-
sı hep bu kötüleme isteğinden ileri gelir.

**Buraya Girit'e ait ve Girit'le ilgili olan bütün
efsanesel söylentileri toplayalım : Kutsal bo-**

ğa, İsa'dan beş bin yıl önce vardı. Bir Elâmlı mühür onu, üç parmaklı ellerle ayakta gösterir; elleri göğüs üstünde kavuşmuştur. Girit anatanrıçasının oğlu, hem de aynı zamanda sevgilisi, boğa kılığına girer. Bu boğa Zeus olarak Europa'yı Fenikeden kaçıır. Kilikia ve Lykia'ya Fenike denir. Buralara, kuzeyde sınır olan dağlara, boğa anlamına gelen Toros adı verilir. Boğa Pasiphae'ye aşar ve Minotauros'u doğurur; Minotor Minos olur ve Britomartis'i kovalar. Şarap Tanrısı Diyonisos da bazen boğa biçimine girer; Pasiphae'nin kızı Ariadne ile evlenir. Herakles (Herkül), Girit'ten Girit boğasını diri olarak tutar ve Yunanistan'da Mykene'ye getirip salıverir. Bu boğa, Yunanistan'ı altüst ederek, başıboş gezer. Sonunda Maraton'a varır. Theseus onu orada öldürür. Boğanın, kimi efsanelerde Pasiphae'ye aşan boğa, kimi efsanelerde de Europa'yı kaçıran boğa olarak gösterilmesinin önemi vardır. Aynı zamanda Herakles'in de Lydia kraliçesi Omphale ve Amazon kraliçesi Hippolyte ile ilişkisi vardır. Theseus, Herakles'in getirdiği Girit boğasını öldürdükten sonra, Girit'te Labrintos'da boğa başlı Minotauros'u da yokeder. Theseus'un babası Aigeus, Anadolu'da Aiolia'da Aigai kentinden Atina'ya gelmedir. (Aiolia'nın güney sınırını İzmir'e akan Gediz «Hermos» ırmağı çizer. Aigai kenti nehrin kuzeyindedir. Kıyıdan az içerdedir. Kalıntıları vardır).

Aslanlara gelince, tepeler üzerinde duran Girit Anatanrıçasının iki yanında, iki aslan vardır. Hitit başkenti Hatusas'ın kapısında ve Yunanistan'da Mykene kentinin kapısında da

iki aslan vardır. Aslanlar arasındaki sütun, bazen tanrıyı, örneğin Hermes'i, çoğu kez de bir tanrıçayı temsil eder. Kybele, konik bir taş olarak gösterilirdi. Hitit başkenti Hatusas'ta, tanrıların evlenmesini (hierogamos'u) gösteren kabartmada, anatanrıça ve arkasındaki oğlu, aslanlar üzerinde durmaktadırlar. Efes Artemis'inin kollarında ve belinden aşağısında, birçok aslanlar vardır (Bu aslanlar, kanatlı aslanlarla yani grifon'larla karıştırılmamalıdır). Bel-lerophontes'in, Pegasos'a binerek Lykia'da öldürdüğü Khimaira aslan başlıdır. Aynı Khimaira'ya Etrüsklerde rasgeliriz. Iolkos Artemis'inin iki yanında iki aslan vardır (Bkz. Resim 2, 3, 6, 7, 8, 16).

Birbirini karmakarışık biçimde etkilemiş olan bu şeyleri çözerken, çağdaş ulusal sınırların etkisi altında kalınmamalıdır. Doğuda Kilikia'dan başlayıp İzmir'i, Lydia'yı, Karia'yı, Lykia ve Rodos adasını içine alarak, Yunanistan'ın Mora yarımadasına kadar süren bölge, bir zamanlar, aynı kültür havası içinde idi. Adalar denizi ve Güney Anadolu kıyılarının denizi dünyanın ilk büyük denizcileri olan bu insanlara bir engel değil, tersine onları birbirine ulaştırıcı bir yardımcı araçtı.

MYKENE UYGARLIĞI

Girit'in Minoen uygarlığının sonuna doğru, Yunanistan'ın Mora yarımadasında, Minoen kültürüne pek benzeyen bir uygarlık ortaya çıktı. Oranın en büyük kenti Mykene olduğu için, bu uygarlığa o kentin adı verilmiştir. Minoen uygarlığından başlıca ayrıcalığı, kentin, çoğu kez kyklops tarzı denilen ve işlenmemiş iri taşlardan ibaret yüksek ve kalm duvarlarla çevrili bulunması ve bir de mezarlarının arıkovanı denilen biçimde olmasıdır. Kyklops biçimi duvarlar, Grek mitolojisine göre ya yüzü tanrısının Girit'te doğurduğu tek ve yuvarlak gözlü devler tarafından ya da, daha esrarlı bir efsaneye göre, Lykia'dan gelen duvarcılar tarafından yapılmıştır. Lykia'nın, İzmir'in ve Ege Anadolu'sunun her yerinde, Mykene çağından daha öncesine ait kyklops biçimi duvarlar bulunduğu için, ikinci söylentinin daha doğru olması olasıdır. Zaten, son yazılan tarihlerde, bu ikinci söylenti kabul olunur. Bu duvarcıların Girit'ten gelmesi olasılığı yoktur. Çünkü Minoenler, daha çok büyük deniz kuvvetlerine dayandıkları için, kentlerinin surları yoktur. Belki de, pek eski piktograflarda kyklops'lar, profilde —yani tek gözlü— ve Hitit kabartmalarında olduğu gibi iri ve yuvarlak gözlü olarak resmedilmişlerse,

kendilerine ilkel insanlarca «kyklops» yani «yuvarlak gözlü» adı takılmıştır.

Mora yarımadası halkına Akhaioi ve Danoi denilir, ikisi de Grek sayılırdı. Üçüncü Totmes zamanındaki Mısır yazılarında, bu ada halkından «Keftiyu» diye sözedilir. Bunlar Girit'in Minoenleridir. Kendileri için «barışsever bir halktır» denilmektedir. Sonra, Mısır'ın Telelammarna yazılarında, artık Mısırlılar Giritlilerden bahsi tamamiyle kesince, onların yerine, «deniz adamlarından» bahse koyulurlar. Bunlar Lukki, yani Lykialılar ve Akayvaşa yani Akhalardır. Bunlar, Suriye kıyılarına ufak tefek akınlar yapar. Bu Lukkilerin adına biz Hitit imparatoru Mutallun'un (ki adını Midilli adasına vermiştir) Mısır'a karşı yaptığı Kadeş savaşında, kendi Anadolu müttefikleri ve uyduları arasında rasgeliriz. Bu halklar, Lukkiler yani Dardanuiler (Çanakaleliler) ve Masa yani Bursa ve Bergama tarafları olan Mysialılardı. İsa'dan Önce 1221 yılı «deniz adamları» arasında, Akha ve Lukkilerden başka, Anadolu halkından Şeridanular (sonraları Sardinyalı), Şakalaşlar (sonraları Sicilyalı) ve Turşalar (sonradan Tirha ve Tirhen olarak Etrüsk diye anılan) bulunur. Bunlar, Mısır'ı zaptetmek üzere, Nil deltasına saldırır. Pharaon, Mısır'ın savunmasını güç belâ sağlayabilir. Hitit imparatorluğu yıkıldıktan sonra, Akhalar Troya'ya saldırırlar.

Bu kısa tarihçe Anadolu halkının ve onlarla birlikte tanrılarının nasıl yayıldığını gösterir.

Homeros çağında ve sonraları, hanedanlara verilen ad Tyrannos idi. Tyrannos sözü Grekçe değildir. Bu sözü Grekler, bazen Tyra ve bazen de Tyrrha adlı bir Lydia kentinden gelmedir diye, hattâ bazen de Tyrrhenlilerden veya onların kahramanı Tyrrhenos'dan gelmedir diye, iddia ederler. Çünkü eski Anadolu'da Tyrrha kale ve hisar anlamına geliyordu. Pelaj dilinde de Turhis veya Turis kale anlamına gelir. Mykene kenti kadar önemli olan bir Akha kenti de, Tirynth veya Tiryns'tir. Tiran kale sahibi demektir. Yer adlarının çok önemi vardır. Sonları «nth» ile biten yer ve kent adları, Tirynth ve Corinth gibi adlar, Anadolu'dan Yunanistan'a getirilmedir. Aynı zamanda, sonları «ossos» ile biten adlar, gene yer ve kent anlamını taşır : Örneğin Girit'te Knossos, Edremit körfezinde, Assos, Güney Anadolu'da Halikarnassos ve Yunanistan'da Parnassos gibi. Olympos ve Lârisa adları Anadolu'dandır.

Mykene ve Anadolu ile ilgili en önemli mit, Tantalos efsanesidir. Bu gibi efsaneler, bir olayın halk tarafından hatırlanıp, kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla oluşur. Bunun için, azçok, bir gerçeği anlatırlar. Sözde, Tantalos, Zeus'un oğlu bir Frigyalı tiran idi (Eskiden, asalet iddia edilince, mutlaka, bir tanrının soyundan geldiği ileri sürülürdü. Son zamanların sultanları bile, yeryüzünde Allah'ın gölgesi olduklarını iddia ederlerdi ya!). Tantalos, Manisa (Sipylos) dağının bir kısmına ve İzmir körfezinin en iç tarafına hükmederdi. Onun Pelops adlı bir oğlu, Niobe adlı bir de kızı vardı. Te-

xier'nin incelemek üzere İzmir yamaçlarında yıktırdığı, tepesi fallos'lu yüksek ve toparlak Tantalos mezarı ünlüdür. Tantalos, tanrılarının, insan etini hayvan etinden ayırdedip edemiyeceklerini anlamak için, kendi oğlunu öldürtüp, tanrılara çektiği ziyafette onlara sunar. Bundan dolayı, Zeus tarafından cehennemde korkunç bir işkenceye mahkûm olur. Bu efsaneyi, patriyarkal bir inanışta olanlar uydurmuşlardır. Amaç, matriyarkal bir inanç taşıyan Tantalos'u kötülemektir. Tantalos'un kızı Niobe, Thebai kralına eş olarak verilir. Kız İzmir'den Yunanistan'a gider. Dünyaya on iki çocuk (ya da on dört) getirir. Bir gün, bir panayırda kadın, ebedî bir bakire olan Olymposlu Artemis hakkında, «O hiç doğuramaz, ana olamaz, bana bakınız : dünyaya on iki çocuk getirdim!» diverek, çocukları ile övünür ve tanrıçayı da tahkir eder. Bu efsane, pek tabii olarak, uydurmadır; ama o çağa uyan bir efsanedir. (Yaygın anlatışa göre, yalnız iki çocuk —Artemis ile Apollon— doğuran Leto'ya sataşır. Bkz. Anadolu Efsaneleri'nde, Tantalos, Pelops ve Niobe efsaneleri.) Çünkü bereket ve bol bol doğuruculuğun tanrıçası olan matriyarkal bir Anadolu'nun Artemis'i Yunanistan'a geçip de Olymposlu tanrılar arasına katılınca, herne kadar doğum koruyucusu olunca, kadınlıktan ve analıktan vazgeçerek ebedî bakire olur. Böyle bir tanrıçaya da, matriyarkal ve şiddetle doğurgan bir Anadolulu Niobe'nin çocukları ile mevdan okuması doğaldır. İtalyanların söylediği gibi, «Doğru değilse, iyi uydurulmuş bir yalandır.»

Pelops'a gelince, o da Yunanistan'da Mora yarımadasına gidiyor, orada Elis Kralı Olnomas'un sarayında konuk kalıyor. Ama, çok geçmeden, Kralın kızı Hippodameia'yı babasından eş olarak istiyor. Ne var ki, kızla evlenmenin koşulu, kızın babasıyla yapılacak bir şar (araba) yarışında, babasını yenmektir. Yarışı kazanamayan aday, kral tarafından öldürülüyordu. Pelops, Kralın seyisi Myrtilos'la anlaşarak, Kralın arabasının tekerleğinin dingil çivisini çıkartıyor. Böylece yarış ve kızı kazanıyor. Yarışta kızın babası ölüyor. Pelops, kızla evlenince, Elis'in ve bütün Mora yarımadasının Kralı oluyor. Adını Mora yarımadasına vererek, orası da Pelops'un yarımadası anlamına gelen Peloponessos diye anılıyor.

Ancak, Pelops, Kralın arabasının dingil çivisini çıkartarak hem kendinin yarış kazanmasına, hem canını kurtarmasına, hem de kızı alarak Kral olmasına vardım etmiş olan seyis Myrtillos'u ödüllendireceğine, tutup onu denize atıyor. İşte, bundan dolayı Zeus, bütün Pelops soyunu lânetliyor.

Telopos'un iki oğlu Thyestes ile Atreus idi. Thyestes, Mykene Kralı olan kardeşi Atreus'un karısını ayartıyor. Bunun üzerine, Atreus da, Thyestes'in çocuklarını öldürtüyor, pişirtiyor ve Thyestes'e yedirmeye çalışıyor. Thyestes, ziyafetten nefretle kaçarken, Atreus soyuna lânetler okuyor.

Thyestes'in kendi kızı Pelopia'dan Aigisthos adında bir oğlu oluyor. Aigisthos, anası dağda bıraktığı için, çobanlar tarafından büyütülüyor. Atreus, onu evlâtlık ediniyor ve Thyes-

tes'i öldürmeye gönderiyor. Ama, baba oğul birbirini tanıyor. Bunun sonucu Aigisthos Atreus'u öldürüyor.

Pelops'un oğlu Atreus'tan doğan Troya savaşı komutanları Agamemnon'a ve Menelaos'a, artık babaları Atreus'un adından Atreus-oğulları anlamına gelen Atreides soyu deniyor. Agamemnon Troya savaşıma gidince, Aigisthos, Agamemnon'un karısı Klytimestra'yı ayartıyor ve Agamemnon savaştan dönünce, ikisi bir olup, onu öldürüyorlar. Aigisthos Mykene Kralı oluyor. Agamemnon'un İphigeneia, Elektra ve Khrysothemis adlı üç kızı ve Orestes adlı bir oğlu var. Ancak, Troya savaşına gidecek filoya, Artemis rüzgârı estirmedigi için, İphigeneia Artemis'e kurban ediliyor (Bu efsane, eski zamanda Mora'da insanların tanrılara kurban edilmiş olduğunu gösterir). Orestes ise, kızkardeşi Elektra'nın yardımıyla, Aigistos'u ve Klytimestra'yı öldürerek, babasının öcünü alıyor.

Bu efsane, matriyarkal çağda İzmir ve dolaylarından Mora yarımadasına, hattâ Thebai'ye göçler olduğunu gösterir. Pelops'un şarı (arabası) ile yarışı da önemlidir. Çünkü Olimpiyat oyunları, Batı Güney Mora'da, Olympia'da ilk yapıldığı zamanlar, yalnız araba yarışları olurdu. Tarihî zamanlarda Grekler, Olympia meydanının, Herakles tarafından kurulduğunu söylerler. Orada, çok eski zamanda yani İsa'dan Önce Yedinci ve Sekizinci yüzyıldan (Pisistratos'un çağından) çok daha önceleri, yalnız Pelops'a tapıldığı, dahası, Zeus oraya getirildikten sonra ve vaktiyle bir tanrı sayılan

Pelops'un tanrılık mertebesini Zeus'a bırakarak yalnız bir hero (kahraman) sayılmasından sonra bile, Pelops'un dinsel törenlerde kutlanıp kendisine kurbanlar kesildiği, bir efsane değil, tarihsel bir gerçektir.

Olympia yarışlar yeri, Kronos tepesinin eteğinde, küçük bir ovadadır. Dağın adı Olympos, Yani Zeus'a ait bir tepe olmayıp, Kronos'a (Saturn) ait olması önemlidir. Muhakkak ki, bu dağın eteğinde, vaktiyle bir kutsal yer, yani bir Temenos vardı (Tanrılara tapınak yapılmazdan önce, onlara kutsal olan yerler ayrılrıldı. Buralara Temenos denirdi). Çok sonraları, bu kutsal ve çoğunlukla netameli yerlere (bu yerler hangi tanrılara ait iseler onlara) tapınaklar kurulmasına başlandı. Olympia'da ilk önceleri, bir Temenos olan, yukarı aşağı dört köşeli bir yer vardı. Burası, sonradan duvarlarla çevrilerek, Altis adını aldı. Bu yerin ilk önce Pelops'a kutsal olduğu, Altis'in içinde ilk önce Pelops'a adanan bir Pelopeion tapınağının kurulmuş olmasından anlaşılır. Daha sonra, Zeus'un karısı olacak olan Hera'ya bir tapınak kuruldu. Filistinlilerin erkek tanrısı Bal'm karısı —Bal sözünün dişisi olan— Balat olması gibi, kısmen kuzeyden gelen Zeus'un, yani Deus'un karısı da Dione idi. Ne var ki, Zeus, Mora yarımadasına gelince, karısı Dione'yi terkettikten sonra, Moralı yani Argoslu Hera ile evlendirildi ki, Olympia'ya Zeus tapınağı Hera'ninkinden sonra yapıldı. Olympia'da at yarışları için bir Hippodrom (atların yolu),

bir Stadium ve bir de Jimnazium vardı. İlyada'nın yirmi üçüncü kitabında, Patroklos'un cenaze törenindeki dinsel yarışlar anlatılır. İlyada, İsa'dan Önce Dokuzuncu Yüzyılda yazıldı. Demek ki, yarışlar çok daha önceleri yapılıyordu. Patroklos'un cenazesinde ilk önce şar yarışları yapıldı. Olympia'da çok eskiden yapılan bu gibi at yarışları, sonraları bilinmeyen bir neden dolayısıyla bırakıldı. Ama Sekizinci Yüzyılda gene başladı.

Hitit yazıtlarında, Akeyava (Akha) prenslerinin, Hitit başkentine gelerek, şar kullanmasını öğrendikleri söyleniyor. Atlar Asya'dan gelmedir. Pelops'un bir şar yarışında Kral Oinomaos'u yendiği ve kralın kızının Hippodamia adının «atları alteder ve evcilleştirir» anlamına gelmesi, yukarıdaki Hitit kaydının ışığında incelenmelidir. Seyis Myrtilos adı da anlamlıdır. Çünkü bu söz, Grekçe Mersin ağacı demektir. Sözümona, Aphrodite'ye saygısızlık etmesinin cezası olarak, Kıbrıs Kralı Kinyras'ın Zmyrna adındaki kızı, tanrıça tarafından, kendi babası Kinyras'a deli divane âşık edilir. Kız, babasıyla cinsel ilişkide bulunur. Babası, kızının kendisini aldattığının farkına varınca, yakalayıp öldürmek üzere, kızını kovalar. Ama kız, Mersin (yani Myrrha = mirra okunacak) ağacı haline getirilir. İzmir'in Amazonlar tarafından, yani matriyarkal bir toplumun kadınları tarafından kurulmuş olduğuna dair bir görüş vardır (Bkz. Anadolu Efsaneleri'nde, Amazonlar ve İzmir efsaneleri). İzmir adını inceleyen

tarihçiler, İzmir kentinin adı hakkında, bu efsanede bir ipucu bulduklarına inanırlar. Grekler «S» veya «Z» yi, her adın ardına bağlayıverirlerdi. Bazen de bu harfi, sözcüğün önüne koyarlardı. Mersin anlamına gelen mirra'nın önüne bu harf konmuş olabilir. İzmir'in biraz kuzeyinde, Mirina kenti vardır. «S» veya «Z» harfi, bu sözün önüne ilâve edilmiş olabilir. Pelops'un İzmir'den Mora'ya geçerken ve orada Myrtilos'a dönmüş Zmyrna kızın bu ikinci adıyla adlanan bir seyis tarafından kurtarılmış olduğu ve bundan başka, eskilerin herşeyi efsaneleştirmek (antropomorfize etmek) konusundaki tutumları dikkate alınırsa, bu söylenti ve efsanelerin tamamıyla hayal ürünü olmadıkları anlaşılır. Pelops'un Hippodamia ile evlenmesi üzerine, otomatik bir surette o ülkenin kralı olması, o çağda matriyarkal geleneklerin yaygın olduğunu gösterir.

Son zamanlara kadar Troya ve Troya savaşı, Mykene ve Tiryns, hep hayal ürünü, efsane sayıldı. Ama Schliemann'ın yaptığı kazılar, Troya'yı da, Mykene'yi de meydana çıkardı. Hitit yazıları, Akeyava hükümdarları Attarisias'tan sözeder. Bunlar, Akhalara komuta eden Atreus ya da Atreusoğullarından başka kimseler değildir.

Troya savaşı, Hitit imparatorluğunun yıkılışından ve imparatorluğun başkenti olan Hatusas'ın (Boğazköy) işgalinden sonra oldu. O sıralarda Trakofrigler, Anadolu sahnesine akın ediyordu. Anadolu kazanında kaynaşan

halkların bazı bölümleri dışarıya taşıp, dünyanın başka yerlerinde yurt kurmaya kalkıştıyordu. Bu hale neden, Türkistan'da iklimin ve ekonomik koşulların değişmekte olmasıydı. Oradan göçedenler, rasladıkları halkları, koyun sürüsü gibi, dört yana sürüyordu. O hengâmede yeni bir dünyanın temelleri atılıyordu. Çünkü Tunç çağı sona eriyor ve Demir çağı başlıyordu. Bundan başka, fonetik ve alfabe de, dünyanın her yanını sarıyordu.

Grek geleneğine göre Troya savaşı, İsa'dan Önce, 1194-1184 yılları arasında oldu. İki taraf, şöyle idi : Troya devletinin veya konfederasyonunun başkenti Çanakkale idi. Bu devlet, doğuda Selânik'ten, Güney Anadolu'da Lykia'nın bir bölümüne kadar kıyı boyunca ve Anadolu'nun içerilerine kadar uzanıyordu.

Üçüncü Ramses zamanında, Troya birleşik halklarının Anadolu'nun doğusuna düşen, kolu, 1190 yılına doğru Mısır'a saldırarak, Mısırlılar tarafından Filistin'de güç belâ durdurulan Pulasatiler idiler. Bunlar, kendi adlarını sonunda yerleştikleri yere verdiler. Oraya Palestini denildi. Aynı Anadolu halkı, Asurlulara da saldırdı ve Asurlular tarafından Fırat nehrinin doğusunda güçlkle durduruldu. Bu halk, Anadolu'dan gittikleri yerlere kendi tanrılarını ve kendi inançlarını da taşıdı. İlyada'ya göre, gerek Troyalıların, gerekse Akhaların tanrıları, aynı Olymposlu tanrılardı. Yalnız bu tanrıların bir kısmı Troyalılara, bir kısmı da Akhalara yardım ediyordu.

Troya savaşının önemli bir noktası da, Amazonların, Akhalara karşı Troya'nın yardı-

mına koşmalarıdır. Oysa Amazonlar, yüzyıllarca önce, İkinci Troya'ya, bir de gene o hengâmede Atina'ya saldırmışlardı. Birçok Grek kabartmasının, Greklerle Amazonların savaşını göstermesi bundandır (Bkz., **Anadolu Efsaneleri'**nde, Amazonlar).

HITLER

İsa'dan üç bin yıl önce, Kızılırmak'ın batı ve doğusunda, yepyeni çanak ve çömlek işleriyle, yeni bir kültür yaratılıyordu. O kültürü yaratanlar, Anadolu'ya yeni göçetmiş olan bir halk idi. Bu göçmenler, Hatti diyarı denilen, Kızılırmak kavsinin içinde yurt tuttular. Bunlar pek barışsever bir halktı. Su kıyılarındaki kentlerinin savunma duvarları yoktu. Sonraki Hititlerle karıştırılmamaları için, bunlara, günümüzde Proto-Hitit denildi. Ama bunlar da Anadolu'ya gelen ilk göçmenler değildir. Onlardan önce Luviler vardı. O devirde Anadolu'da ayrı ayrı altı dil konuşulurdu. Daha sonraları Mısırlılar dört dil ayırdedebildiler. Demek ki, Hititler Anadolu'da buldukları halklarla karışıyorlardı. Hititler büyük bir imparatorluk kurarak, Babilon'a karşı akınlar yapmış, Suriye'de Damaşunas'a (yani Dımişk'a, Şam'a) egemen olmuştu. Bir süre için başkentleri, dünyanın siyasal merkezi haline gelmişti.

Asur hükümdarı Birinci Sargon, Anadolu'da Amanos dağlarına karşı bir sefer yapmıştı. O devirde Asur tacirleri, Kayseri'ye yakın Kaneş kentine geliyordu. Asurya'dan kumaş geliyor, Anadolu'dan bakır ihraç ediliyordu. Hiç olmazsa, halkın aydınları tarafından, Akad ve Sümer dilleri kullanılıyordu. Sargon'un üçün-

cü halefi Naramsin, İsa'dan Önce 2500 yılında, Anadolu'ya karşı bir sefer yaptı. Anadolu'da bu çağa ait olmak üzere, Kültepe'de (burası, Kayseri - Sivas yolu üzerinde, Kayseri'den 18 km. ötede, Karahöyük denilen bir köyün yanındadır) bazı putlar bulundu. Bunlar, 20 cm. kadar çapta, tabak gibi yuvarlak şeylerdir. Ortalarında, küçük ve toparlak bir çıkıntıcığın ucunda, üç köşeli bir şekil vardır. Bu şekiller, burunları ve de ağızları olmayan, stilize insan başlarıdır. Yalnız gözler, birbirinin içinde dönen dairelerle temsil edilmişlerdir. (Hemen hemen konik olarak gösterilen tanrılarla bunların ilişkisi vardır.) Üç köşemsi başın altındaki yuvarlak ve uzun çıkıntı, boyunu simgeler. Boyun bir, bazen iki gerdanlıkla süslüdür. Bu putlarda kol ve bacak yoktur. Yukarıdan aşağıya doğru çekilmiş çizgiler, bazen de balık pulları gibi yapılan süsler, tanrıların giyinmiş olduklarını gösterir. Ama bu giysiler tanrıların dişiliklerinin belli olmasına engel olmamıştır. Tanrıçanın dişi tenasül yeri, kıllı üçgen bir alan olarak gösterilmiştir. Bu alan, yanyana küçük oyuklarla, bazen de küçük baklava biçimindeki çentiklerle noktalanmıştır. Başta gene çentiklerle gösterilen saçlar, omuzlara dökülür. Bu putlar, Anadolu'nun büyük anatanrıçasını simgeler. Bunlar bazen tek, bazen de iki ya da üç başlıdır. Çift başlılar, anatanrıça ve sevgilisini belirtir. Bunlarda anatanrıçanın başı daha büyüktür. Üç başlılar ise, belki de anatanrıçayı, sevgilisini ve oğlunu simgeliyordu. Ama, bu noktanın iyice anlaşılması için, gelecekte yapılacak keşifleri beklemek gerek-

tir. Hititlerde bir tanrının üç ve daha fazla şekilleri olabildiği gibi, bazen bir tek anatanrıça da, üç şekil ve niteliği gösterir.

İsa'dan Önce Kızılırmak kıyısında, Kussar'da başkenti olan Kral Anittas'la (Hititler başkentlerini o sıralarda Hatusas'a taşımıştı.) ilgili bir belgede birçok Nesa ve Nisa kentlerinden söz ediliyor. Bu noktayı, Dionysos'tan sözedeceğimiz zaman ele alacağız. Bu kentin İvriz'de bir elinde üzüm salkımı, öteki elinde başaklar tutan boynuzlu —yani kısmen boğa—tanrı ile de ilişkisi vardır.

Burada, tarihsel bilginin ancak konumuzla ilgisi olduğu kadarını veriyoruz : Hitit krallarından Birinci Mürsil, İsa'dan Önce 1925 yılında, Halpa (Halep) kentini zaptedip, Babilonya'ya akın ediyor. Kral Telebinus (bu ad ile bir Hitit efsanesi de vardır), İsa'dan Önce 1775 yılında Şam ve Suriye'ye egemen oluyor. Suppiluliyuma zamanında, İsa'dan Önce 1395 yılma doğru, Lapza (Lesbos) ve Anadolu batı kıyılarında etkili olmaya başlayan Akeyava (Akhalardan) söz ediliyor. Üçüncü Mürsil'in (İ.Ö. 1345) saltanat devri, Midilli adasında Akhalardan Andreos ve Etiokles'in zamamna rastlar. Mutallu (Midilli adasının adı bu Hitit kralının adındandır) devrinde yani İsa'dan Önce 1300 yılma doğru, Uilusa'lı Alaksandros'dan sözedilir. Uilusa İlion ya da Troya'dır. Alaksandros da, tamamıyla Anadolu dilinden Aleksandos'dur. Bu ad, çoğu kez, Helen'i kaçıran Troyalı Paris'e verilir. Bu Hitit kralı, Kadeş savaşında, üç bin beş yüz savaş arabası kullandı. Hitit yazılarında okunduğu üzere, savaş arabasını kul-

lanmak için Akha prenslerinin neden Hatusas'a gittiklerini, Hititlerin Kadeş'te kullandıkları savaş arabalarının sayısından anlaşılır. Kral Tudhalia zamanında, İsa'dan Önce 1260 yılına doğru, Attarisisas, yani Atreus'dan sözedilir.

Hititlerde üç kutsal kent vardı. Bunların en önemlisi Arinna idi. Ötekiler Nerik ve Zip-palanda kentleridir. Hattusil kral ilan edilince, fırtınalar tanrısına adanan Nerik kentine başpapaz atanır.

Hitit devletinde kraliçenin durumu, Telepinu zamanında değişir. İsa'dan Önce 1775 yılında, eğer ölen hükümdarın erkek mirasçısı yoksa, kız mirasçılardan birisi doğrudan doğruya hükümdar olamayacağından, onun evleneceği erkek hükümdar olur. Törenlerde kraliçe, krala denk rütbede olarak, kralın yanında bulunacaktır. Bazen de töreni kraliçe yönetir. Kraliçe bazen Tavannanna (Ana Dingir), yani «tanrının anası» ünvanını alır. Bu ünvan ve rütbe onu Arinna'nın büyük güneş tanrıçasıyla ilgilendirir. İlk önce kraliçe ölürse, dinsel verasetin ne biçimde yapıldığı bilinmemektedir.

Hitit tanrıları ve dini hakkındaki bilgiler, Hititlerin topladıkları ikinci arşivlerden öğrenilmektedir. İlk arşiv, İsa'dan Önce Onüçüncü Yüzyılda istila sonucunda mahvoldu. Onikinci Yüzyılda, Troya savaşından sonra Trakofrigyalılar ve başka halkların Anadolu'yu istilasına kadar, ikinci bir arşiv toplanmaya başlandı. Bu kaynaktan elde edilen bilgiler, ancak son Hitit devri hakkındadır. Bunlarda ise, yalnız kralın katıldığı törenlerden ve antlaşmalar yapılırken adlarına yemin edilen tanrılar-

dan sözedilir. Bu kaynak, «Hititlerin binbir tanrısı» üzerine hiç bilgi vermez.

Bu son belgelere göre, en önemli tanrı, Arinna, yani güneş tanrıçasıdır. Ondan sonra göğün güneş tanrısı gelir. Göğün güneş tanrısı, her sabah denizden doğup yükselir, herşeyi görür. İnsanlar ve hayvanlar arasında her işi düzenler. Bir de, toprakaltı güneş tanrısı vardır. Bu da iyi bir tanrıdır. Toprak altından kötülüklerin çıkmasına engel olur. Bu tanrının az buçuk şom yanı da vardır. Sümerler gibi Hitit kozmolojisi de evreni gök, yer ve okyanus diye üçe ayırır. Bunların herbirinde güneş tanrıları vardı. Hatti'ler zamanındaki teogoninin bambaşka olduğu muhakkaktır. Örneğin, Kültepe tanrıçaları, bu son Hitit tanrılarına pek benzemez.

Suppiluliyuma, Mısır firavunlarından Beşinci Amenonfis'in çağdaşıdır. Bu Mısır hükümdarı, Tanrı Amon'u ortadan kaldırıp, onun yerine güneş tanrısı Aton'u tahta oturtur ve kendisini de güneş sayar. Belki de Hitit kralları da, kendilerine «güneş» ünvanını vermek istiyordu. Bu devreden daha önceleri, Mittani'lerin başkanlarıyla yapılan anlaşmada gök tanrısı, asıl Arinna'nın güneş tanrıçasına oranla ikinci derecede kalıyordu. Son Hitit krallarının kendilerinden «Ben Güneş!» diye sözetmeleri, yukarıdaki teorinin ciddî olduğunu gösterir. Gök güneş tanrısı, sonradan yüksek bir mevki tuttuğu halde, Arinna'nın güneş tanrıçası gene üstün mevkiini korumaktaydı. O gene «Hatti Kraliçesi!» diye anılır. Kral, her yaptığı hakkında ona hesap verir. Devlet işlerinde

hep ona başvurulur. İç ve dış düşmanlara karşı krala yardım eden gene odur.

Arinna tanrıçasının sevgilisi, fırtına tanrısıdır. Sümerlerde ve Asurlularda başka başka adlarla anılan fırtına tanrısının Hurilerdeki adı Tesup'tur. Bu tanrı bazen bir boğa üstünededir. Bazen de sağında ve solunda boğalar bulunur. Oysa, büyük tanrıça, ya bir aslan üzerinde durur ya da sağında ve solunda iki aslan bulundurur (Bkz. Resim 18, Suriye'de bulunmuş bir paradır).

Proto - Hitit inanışında Seri ve Hurra boğalarıyla, Nanni ve Hazzi dağları vardır. Bu ilk Hititlerin iki büyük efsanesi vardır. Birisi büyük İllujanka yılanı ya da ejderi üstünededir : Birçok gök tanrıları, bu İllujanka yılanı ile savaşır ve onu öldürürler (İllujanka yılanı ile savaşan tanrıyı gösteren Resim 15'e ve Berlin'e taşınmış olan Bergama Zeus altarında tanrılarla devlerin savaşı hakkındaki kabartmalar için de Resim 17'ye bkz). İkinci mit, Tesup'un oğlu Telepinu üstünededir. Bu tanrı ortadan kaybolur. Bunun üzerine, yeryüzünde hayat büsbütün söner ya da pek yavaşlar. Sonunda tanrı bulunur ya da yeryüzüne döner, hayat da hemen canlanır. Bu mit, İştâr'ın her yıl cehenneme gidip gelmesi, Aphrodite'nin yeraltına, Hades'e inip sevgilisi Adonis'i yeryüzüne çıkar-masıyla ilgilidir.

Hititlerden önce Anadolu'da yaşamış Luvitlerin başlıca tanrılarından olup, Hitit pantheonunda yüksek bir merteye tutan Sandas veya Sandonu'nun büyük önemi vardır.

Hititlerden kalma bütün kabartmalarda krallar, tanrının temsilcisi sayıldıkları için, tanrının başpapazları kılığındadır. Tanrı, büyülemek için yapılan törenlerde tanrı uğruna güreşler ve savaşlar düzenlenirdi. Savaşacak olanlar iki gruba ayrılırdı : Bir gruba Hatti, ötekine de Masa adı verilirdi. Hattiler savaşarak bir tutsak alırdı. Bu tutsak, Tanrının hizmetçisi olurdu. Belki de bu gibi yarışmalar, Olimpiyatlardaki yarışların başlangıcı idi.

Tanrıların istekleri, rüyalardan, kuşların hareketlerinden, nasıl uçtuklarından, nasıl konduklarından, gagalarını nasıl tuttuklarından anlaşılırdı (Girit'in anatanrıçasını anlatırken, kuşlardan söz etmiştik). Kurban edilen hayvanların sakatatından, özellikle karaciğerinin biçiminden anlam çıkarırlardı. Hitit papazlarının testi toprağından yapılma, taksimatlı (bölümlü) karaciğer modelleri vardı. Bu bölümlerin her biri, bir şeyi belirlerdi. İtalya'da Piacenza'da Etrüsk eseri, tunçtan yapılma, bölümlü bir karaciğer bulunmuştur. Hattâ Roma'da, İsa'dan sonralara kadar, yapılmasına niyetlenilen her iş için, tanrıların ne düşündüklerini kuşlardan anlamaya memur bir kâhinler, yani Augur'lar koleji vardı. Yapılacak özel ya da resmî işlere girişilmeden önce, onlara başvurulurdu. İsa'dan Önce 249 yılında, Romalılar ile Kartacalılar arasında büyük Drepanum deniz savaşından önce Augurlar Romalı amirale savaşa girişmemesini, çünkü kutsal kuşların yem yememekte olduklarını bildiriler. Romalı amiral, «Yem yemiyorlarsa, su içsinler!» diye cevapladı, kuşların hepsini de-

nize attırdı. Savaşta Romalılar yenildiler. Haruspisler ise, Etrüsk kâhinleriydiler; bunların kitap haline konulmuş «Etruska Disiplina» denilen bir bilgileri vardı. Bu bilgileriyle kurbanlık hayvanların iç taraflarının normalden en küçük bir sapmasından çeşitli anlamlar çıkarırlardı.

Hititlerin başlıca bayramı, Illujanka yılının öldürülmesine ait olan Purulli bayramı idi. Kış sonunda ya da ilkbahar içinde yapılırdı.

Hatusas'dan iki kilometre ötede, üzerinde kabartmalar yontulmuş birtakım kayalar görülür. Bunlardan biri, tanrıların evlenmesini, yani hierogamos törenini gösterir. Orada tanrılardan ibaret iki heyet birbirini karşılar (Bkz. Resim 7). Soldaki kafilenin başında büyük bir tanrı vardır. Onun maiyeti hepsi de erkek olmak üzere, 45 kişidir. Sağdaki kafilenin başında büyük bir tanrıça vardır. Ona bir boğa - tanrı, kendi oğlu ve bunlardan başka 20 kişi eşlik eder. Bunlar, topluca 69 kutsal ya da kutsallaştırılmış kişiden oluşan bir kalabalıktır. Soldaki kafilenin başındaki büyük tanrı, dağların ruhu olan Nanni ile Hazzi'nin enselerine basarak durmaktadır. Bu tanrı, fırtınaların büyük tanrısıdır. Bir elini yumruk gibi sıkarak, onu selâm makamında karşısındaki tanrıçaya uzatmaktadır. Bu tanrı sakallıdır. Sırtında kısa bir şal, başında da helvacı külahı biçiminde ucu sivri bir tacı vardır. Bu külahta iki boynuz vardır. Serbest elinde, tepesi omuzuna dayalı bir gürz tutmaktadır. Yanından da sapı hilâl biçiminde bir kılıç sarmak-

tadır. Bu tanrı ile zemin oluşturan kayanın arasından, Seri ve Harri adlı iki kutsal boğadan birinin başı görünmektedir. Tanrının kapalı elinin üstündeki yazı, bu tanrının «Tanrı Santas» olduğunu bildirmektedir. Bu söz, fırtınalar tanrısının Luvî dilindeki adıdır. Bu ad, tanrının Hititçe adı değildir. Hititçe adı hâlâ bilinmemektedir. Bu aynı tanrıya, gene aynı adla, Malatya ve Anadolu'nun başka yerlerinde rasgelinir.

Bu tanrının karşısında bulunan tanrıça ise, bir aslan üzerinde durmaktadır. Aslan ise dört dağın üzerinde durmaktadır. Tanrıça, kapalı avucuyla tanrıyı selamlamaktadır. Başında kuleye pek benzeyen bir külah vardır. Elbisesi üzerindedir. Bu tanrıçanın Arinna'nın güneş tanrıçası —yani en büyük Hitit tanrıçası— olduğu sanılıyor. Tanrıçanın arkasından —boyu tanrıçadan çok daha kısa— tanrıçanın oğlu gelmektedir. O da bir aslanın üzerinde durmakta, ama bu aslan —tanrıçanın aslanı gibi dört dağ üzerinde değil—, iki dağ üzerinde durmaktadır. Bu çocuk ya da genç tanrı, büyük tanrı gibi giyinmiştir. Sakalı yoktur. Elinde çift yüzlü labrys baltasını taşımaktadır. Bu labrys'e Girit'te de rastlamıştık. Genç tanrıdan sonra, başka tanrıçalar gelmektedir. Bunların da üzerinde kutsal işaret vardır. İki tanrıça, kanatları açılmış çift başlı bir kartalın üzerinde durmaktadır.

Büyük tanrının arkasındaki iki tanrının ikisi de dağ üzerinde yürümektedirler. Tanrıların çoğu, sonradan Roma'da kullanılmış olan büyük lituus'u taşırlar. Erkek tanrılar alayının

arkasını getiren on beş savaşçı koşar durumdadırlar. Bu hal dinî törenlerde —sonraları Olympia’da yapıldığı gibi— yarışlar ve koşuların yapıldığını belirtmektedir.

Tanrılarla ilgili önemli noktalar şunlardır : Tanrıçanın aslanları, tanrılarının boğaları ya da tanrılarının boynuzlu oldukları. Birçok tanrılarının dağlar üzerinde yürümekte ve dolayısıyla Olympos’lu tanrılar gibi dağ tanrıları oldukları. Tanrılarının bir bölümünün taşıdıkları çift yüzlü labrys baltası ve başka tanrılarının taşıdıkları kıvrık lituus âsası (bu âsa sonraları Romalı kâhinler tarafından taşınırdı), aslanlar uğurlu bir kuvvet sayıldıkları için heykellerinin kent, saray ve başka önemli binaların kapılarına bekçi gibi dikildikleri.. Hitit aslanlarının Hatusas başkentinin kapısında bulundukları (Resim 1’de dağın iki yanında Hitit aslanlarını görürüz. Girit’te ve Mısır’da aslan yoktur. Bu gelenek Anadolu’dan oraya taşınmıştır), Hitit aslanına Girit’te de raslandığı. (Bkz. Resim 2) Aynı aslanların hem Mykene kapısında (Bkz. Resim 3) ve hem de Ayazın’daki Frigya mezarlarında bulunduğu (Bkz. Resim 16), Mykene ve Ayazın’daki aslan kabartmalarında, iki aslanın arkasındaki sütunun anatanrıçanın stilize bir simgesi olduğu, yani kutsal bir sütun olduğu, Hitit aslanlarının Asurlulara ve bir de Akhemerid çağının İranlılarına geçmiş olduğu, Hititlerin güneş tanrılarının başlangıçta hep dişi sayılmaları. Zencirli’deki Hitit savaşçısının hiç de Grek Hoplitlerinden farklı olmadığı. Louvre müzesindeki arkaik Hera’nın giydiği (Bkz. Resim 19) etekliğin tıpkı Hi-

tit etekliği gibi yukarıdan aşağıya pliseli olduğu, büyük Illujanka yılanının tanrılar tarafından öldürüldüğu. Bu efsanenin Zeus tarafından ejderlerin öldürölmesine pek benzemesi. Yazılı kayalarda kutsal işaret olarak görölun baykuşa benzer şeklin sonradan baykuş olarak Athena'yı temsil etmesi. Efes'teki arkaik Artemis tapınağının İonia üslubundaki sütunlarının tamamıyla Hitit sütunlarından esinlenilmiş olması. Oysa, o tapmaktaki sütunların İonia tarzının prototipi olduğu unutulmamalıdır. Hitit mimarisi, herne kadar Sümer kültüründen esinlendiyse de, genel olarak, daha çok Egeli bir kültür olduğundan Ege mimarisine büyük bir esin kaynağı olmuştur.

Konumuzla ilgili olmadığı halde, iki Avrupalı tarihçinin düşöncelerini buraya geçiriyoruz: «Hitit etkisi çok yaygındır. Grekler Hititlerin tanrılarını, dinsel efsane ve törenlerini aldılar. Ama iş bu kadarla da bitmedi. Avrupa'da görölun örgütlenme yeteneği herşeyden üstün olarak kanuna uymak, kuralları kutsal sayarak bağlı kalmak, birçok belgelerden anlaşıldığı üzere kadınlara büyük saygı göstermek, yani modern Avrupa toplumlarının özelliklerinin hemen hepsinin kaynağını, Hititlerde aramalıdır.»

Bir başka tarihçi de, «Hititler hakkında hâlâ karanlık kalmış birçok noktalar vardır. Hititlere ait kalıntı içeren birçok yerler arasında, eşilip araştırılanlar, topu topu ikidir. Eşilen yerlerin araştırmaları da tamam değil, pek eksiktir. Buna neden, araştırıcı ve kazı

yapıcıların hemen hepsinin —örneğin Yunanistan gibi— başka tarafları daha ilginç bulmalarıdır,» der.

«Yazılıkaya» kabartmalarında görülen tanrılar evlenti, eski çağlardan kalma hierogamos'un en kesin ve açık anlatımıdır. Lukianos zamanında bu tanrılar, ta Suriye'ye ve daha ötelere kadar, Yakındoğu'nun başlıca tanrıları sayıldılar. İsa'dan Sonra Üçüncü Yüzyılda bile, çeşitli sikkelerde görüldüğü gibi, hâlâ başpapazlar, Hititlerin sivri külahını giyyordu.

KYBELE

Anadolu'nun matriyarkal toplumunun bu büyük anatanrıçasının adı, yerine göre değişir. Frigya dilinde Kubele ve Kubebe'dir. Bazen Dindymene (asıl tapıldığı yer, Murat dağının adı Dindymos'dur. Gediz ırmağı buradan akar), Sipylene (Sipylos denilen Manisa dağından), Karadeniz'de Pontos'ta Ma, Ermenistan'da Açilisena'da Anaitis, Arabistan ve Hicaz'da Hubel ve Kible, Yunanistan ve Girit'te Rhea, Themis, Ops, Ge, Maia, Urania, Urinome, Idea (İda dağlı olduğu için), İtalya'da Vesta, Anna, Marianna, Suriye'de Atargatis (bu ad Athar ile Ateh'in birleştirildikten sonra Greklerce fena telâffuz edilmesinden doğmuştur), Diktinna (Girit'in Dikte dağından demektir); bir adı da Plastene'dir. Kybele, bütün tanrıların ve tanrıçaların anasıdır.

İnsanların ilk kurdukları topluluk, kadınların egemen oldukları matriyarkal bir toplumdur. Başlangıçta, Anadolu'da da matriyarkal bir toplum hüküm sürüyordu. Bu hal, sırf Anadolu'ya ait bir özellik değildi. Çin'de de, Hindistan'da da ilk toplumlar matriyarkal idiler. Bunun nedeni kesin olarak bilinmemektedir. Belki de çocuk doğumunda, erkeğin etkisi doğumdan dokuz ay önce olduğu için, doğumda erkeğin rolü pek uzağa düşüyor, bu nedenle ilk ba-

kışta belli olmuyordu. Herhalde, herkesin gördüğü bir gerçek varsa, o da insanların dişiler tarafından doğuruldukları idi. Bu ilk toplumlar da tanrıların ya sevgilisi ya da oğulları idiler ve bu tanrılar, muhakkak, ikinci derecede sayılırdı.

İlk insanlarda tanrılar, insanların kişileştirilmiş istekleriydi. İnsanların istekleri ise, açlıktan ölmemek, toprağın verimli olması, bir de komşu kabileler tarafından altedilip öldürülmemek, yani kabileye çok çocuk ve savaşçı yetiştirilmesi, kabilenin verimli olması idi. İşte bundan dolayı, Kybele, yeryüzü tanrıçası idi.

Eski insanlarca bitkilerin topraktan yetişmesi fensel bir konu sayılmazdı, onlarca tarım tamamıyla dinsel nitelikte idi. Toprağın verimsizliği, onun kısırlığına, gübre noksanına veya toprağın kazılmasına bağlı değildi. Onlarca bu hal, tanrılara küfür edilmiş veya tanrılara karşı bir günah işlenmiş olmasından ileri geliyordu. Şunu da unutmamalı ki; insan, çevresinde sonsuz bir evren görüyor, bu evrende herşeyi canlı sayıyordu. Örneğin, rüzgârı, mutlaka birisi ağzıyla üfürüyordu. Öyle ya, rüzgâr bağılıyor, çağırıyor, gülüyor, çığlıklar salıyor, zıplayıp sıçırıyor ve herşeyi sarsıyordu; onun canlı olduğunu görmemek için, insan, kör olmalı idi! Örneğin, bir ağaca şimşek çarpıp da ağaç yıkılınca, eskilerce, birisi mutlaka ağaca savaş baltasını fırlatmış demekti... İşte bundan dolayı, matriyarkal bir Anadolu'nun dişi bir ana-tanrıçası vardı. Kybele, yeryüzünün bütün bitkilerinin, yaban hayvanlarının, insanların, tanrıçaların ve tanrıların büyük anası idi.

Ne var ki; anatanrıçayı gebe bırakmak ve verimli etmek için, onun ayrıntı kabilinden, bir erkek sevgilisinin bulunması gerekti. Bu sevgili, pek eski Anadolu'da Attis veya Athis idi. Bunların birbirleriyle evlenmesini —yani hierogamos'u— Boğazköy'deki Yazılıkaya'da görülür (Bkz. Resim 7). Bu çiftleşmeler ilkbaharda olurdu. Bu çiftleşme törenine «Taklit ile Sihir» denilirdi. Bu sihre göre, yapılmakta olan bir şeyi görenler, aynı şeyi yapmaya, yani taklide kışkırtılmış olurdu. Üzüm üzümü göre göre kararır. Anadolu'da, Ortaçağ papazları gibi, ruh ve beden güçlerini kendilerinde toplayan hükümdarlar, yani kral ve kraliçeler —Yazılıkaya'da olduğu gibi— ilkbaharda, dinsel bir törenle, birbirleriyle evlenirlerdi. Başkentten başka yerlerde ise, bu iş, hükümdarların temsilcileri tarafından görülürdü. Bu dinsel eğlenti, asıl çiftleşmeye ne kadar benzerse, sihir de o kadar etkili sayılırdı. İşte bu nedenle, özellikle Suriye ve Filistin tapınaklarında, dinsel fuhuş ortaya çıktı. Bu dinsel fuhuşu yapmamak —yani günümüzün sahici ve sadık evlenmesi— topluma karşı fenalık sayıldığı için, pek namussuzca bir çekinme ve hareket sayılırdı. Günümüzün evlenmesi daha icadedilmemişti. Belki onun da başlangıcı, fuhuşa meydan veren bu dinsel evlentidir. Matriyarkal bir toplumun gereği olarak kraliçe asıl ve kral onun bir ayrıntısı sayılırdı. Asıl hükümdar kraliçe idi; ona varan erkek —kim olursa olsun— kral olurdu. Eski hanedanlarda kızkardeşleri ile evlenen erkekler —hatta İzmir efsanesindeki gibi bir babanın, tahta vâris olan kendi kızı ile

evlenmesi—, erkeklerin kral olmak ya da kral kalmak isteğinden ileri geliyordu. Çünkü, kız veya kadın başka bir erkekle evlenince, o başka erkek kral olurdu. (Bkz. Anadolu Efsaneleri'nde Pelops) Örneğin, Pelops Hippodamia ile evlenince kral olur. Kandaules'in karısı Gyges ile evlenince, Gyges kral olur.

Kybele'nin varoluşunun Orfik anlatımını burada kısaca verelim : Bir zamanlar gökler, denizler ve kayalar, birbirlerinden ayırdedilemeyecek halde imişler. Ama birdenbire, ortada bir müzik ötmüş, gökler ve denizler gene bir evren doğurmakla birlikte, birbirlerinden ayrılmışlar. O esrarengiz müzik, Urinom'un (yani Kybele'nin) doğduğunu ilan ediyormuş. Onun sembolü de ay imiş. Bütün evrenin yüce tanrıçası ıssız dünyada, boş sular, çıplak topraklar ve gökte dönen yıldızlar arasında, yapayalnız kalmış. Avuçlarını sürüştürmüş ve avuçlarının arasından büyük yılan Ofiyon kayıp çıkmış. Kybele, merak dolayısıyla onunla âşıkdaşlık etmiş. Bu sevgi ve kavuşmanın yuvarlanış sarsıntılarıyla, topraklar devrilip dağlar olmuş, sular fışkırıp nehirler akmış, göller toplanmış, birçok sürünücü yaratıklar peyda olmuş. Ettiğine utanan ve pişman olan Kybele, yılanı öldürüp, gölgesini —yani ruhunu— yeraltına göndermiş. Kybele, kendi nefesine karşı da âdil davranarak, Hekat adıyla kendi bir kısmını da yeraltına göndermiş. Ölü yılanın ortalığa savrulan dişlerinden çoban ve sığırtmacı gibi insanlar peyda olmuş. Bunlar toprağı sürmesini biliyormuş. Ceviz, incir ve üzüm gibi ağaç yemişleri ile geçiniyorlarmış. Madenleri tanımıyorlarmış. İşte bu, taş devriymiş.

Kybele gökte, denizde ve karada yaşamaya devam etmiş. Karada adı Rhea olmuş. Soluğu taze çalı ve çiçek kokuyormuş. Gözleri elâ imiş (glaukopis). Rhea olarak Girit'i ziyaret etmiş. Yalnızlığı dolayısıyla güneş ve buhardan, sevgili olarak, Kronos'u yaratmış. Analık duygusunu ve özleyişini doyurmak üzere, her yıl İda dağının Dikte mağarasında, bir güneş oğlu doğururmuş. Kronos, çocukları kıskandığı için, onları öldürüyormuş. Kybele bu işe öfkelenmiş, Kronos'un sol elini istemiş, beş parmağını keserek onlardan Daktil'ler, yani beş parmak tanrısı yaratmış. Kybele, altıncı olarak doğurduğu tanrıya Zagreus adını vermiş (Zeus değil ha! Bu ad Frigya dilindendir ve Orfizim ile ilgilidir). Bazılarınca da Kybele, altıncı tanrı olarak bir fallos yaratmış. Böylece, Altın Çağ sona ermiş.

Bu kısımdan sonra efsane, daha çok, Dionysos'a kaçır; bir başka Orfik etkiye göre Zeus ile Persephone çiftleşince, onlardan Zagreus doğar. Zeus'un karısı fena halde kıskanır. Doğan çocuğu Titanlara (devlere) yedirir. Bunun üzerine Zeus, şimşekleri ile Titanları yakar. Ama tanrıça Athena, Zagreus'un yüreği kurtarır, Titanların küllerinden insanlar meydana çıkar. Onun için insanlarda, tanrısal bir özellik var sayılır. Zeus Zagreus'un yüreğini yutar. İşte ondan yeni bir Dionysos Zagreus doğar. Zeus'un Semele ile evlentisi, bundan sonraki bir devre aittir. Bu efsane (menkıbe), Orfik sırlarda büyük rol oynardı. Orfizmden önsözde söz etmiştik.

Bu miti buraya kaydetmemizin nedeni, aynı efsanenin bir de şu biçimde anlatılmış ol-

masındandır : Nehir tanrısı, Sangarios'un (Sakarya nehrinin), Nana adında bir kızı vardır. Bu kız Agdistis'in, yani Kybele'nin kanından yetişen bir badem ağacının beyaz çiçeklerinden gebe kalır (Badem ağacı, ilkbaharda yapraklarından önce çiçek açan ağaçtır). Başka bir anlatışa göre, kız, nardan gebe kalır (Nar taneleri çoktur). Kız Attis'i doğurur. Kybele ya da bu efsanede Agdistis, kızıdan o kadar kıskanır ki, Attis'i çıldırtır. Attis erkeklik organını keser, kendini öldürür. Kybele ettiğine pişman olur ve Attis'i çam ağacına dönüştürür (Bakka'ların taşıdıkları çam dallarının ucundaki çam kozalağı önemlidir. Çünkü, hem bir fallos'u, hem de —dolayısıyla— Attis'i temsil eder).

Klasik ve formel mitolojiye göre Kybele, gök ve toprağın kızı idi. Sonradan Kronos'un karısı olur. Kybele, Zeus, Hera, Poseidon ve Hades'in anası idi. Kybele, doğar doğmaz, küçük bir çocuk olarak, güzel bir ormanda bırakılır. Kendisine yabanıl hayvanlar bakarlar. Kybele Frigyalı genç ve güzel Attis'e âşık olur; kendisine tamamiyle sadık kalması şartıyla, mezhebinin yayılmasını bu delikanlıya havale eder. Attis yeminini unutarak, Sangarid adlı peri kızıyla evlenir (Sangarid, Sakarya nehrinin kızı demektir). Kybele peri kızını hastalandırarak öldürür. Attis o kadar üzülür ki, kendi erkekliğine kıyar; kendini öldürmeye kalkışır. Kybele ona acır da, onu çam ağacına döndürür. Kybele kültü, Anadolu'dan Girit'e taşınır.

Patriyarkal toplum sağlam olarak kurulduktan sonra, bu efsane şu şekli alır: Attis

kendine kıydıktan sonra, Kybele ettiğine pişman olarak Zeus'a başvurur, ondan Attis'in ruhunun bir çam ağacına geçmesine izin ister. Zeus izin verir. Attis'in tenasül (üreme) aletinden dökülen kanlardan menekşeler peydahlanır.

Toprak ana her ilkbaharda kızdır. Yani ilkin hilâldir. İlkbahardan önce yeryüzü kısır ve cansızdır. Demek ki, kara toprak altında, ölümler arasındadır (Tarım yaygınlaşınca Kybele'den Demeter olur. Demeter'in bir kısmı yani kızı Persephone kışı gölgeler ülkesinde Hades'te geçirir). Anaların rahimlerini doğurmaya kışkırtacak ve kabileye yeni yeni çocuklar doğurtacak odur. Hattâ bu kudret, bir anda, korkunç bir aslan biçimini alır. (Onun için bazen tanrıçaların doğurucu yerlerini anlatmada şiddetli bir dil kullanmıştık.) Baharda genç güneş canlanıp parlamaya başlayınca, bahar kızını gebe bırakacak olan Attis (ya da Adonis) doğar. Kybele gebe kalır; böylece kadın olur. Gebeliği ayın on dördü yani toparlak ay ile gösterilir. (Bk. Resim : 6, Efes Artemis'inin başının arkasındaki toparlak cisim. Ortaçağ azizlerinin başındaki ruhanî hâle değil, ayın on dördüdür) Kybele, Olymposlu Artemis'e dönüşünce, bâkire kalacaktır. Onun için Olymposlu Artemis, bir ay tanrıçası olmasına karşın, Efes Artemis'i gibi, başında tam bir ay değil, kızlığını belirleyen bir hilâl taşır. Ne varki, gebe kalan Kybele, doğurur ya da verimli bir ana olur. İşte o zaman, azalan ay, yani hilâl olur. Bu nedenle Kybele'nin 1 kız, 2 kadın, 3 ana olarak, başlıca üç özelliği vardır. Eski-

lerce ay da bir yıldız sayıldığı için, Kybele, Suriye ve Mezopotamya'ya doğru yayılınca, adı, yıldız anlamına Astoret (sitare, İngilizce star) ve Olympos'a Aphrodite kılığında girmezden önce Greklerce Astarte oldu. Bu üçleklik, yaratıcı kelâm «1 verb, 2 ruh, 3 kutsal hikmet» diye, sonraki inançlara geçmiştir.

Kybele bir ay tanrıçası idi. Ne var ki, Hititlerde anlattığımız gibi, sonraları, Arinna'nın güneş tanrıçası oldu. Tanrıçanın güneşliliği, Neo-Hititlerce, çok sonraları Mısır'dan alınmadır. Yoksa Anadolu'da güneş, yeryüzünü ısıtıp verimli edecek olan, yeryüzünün ikinci derecede bir kolundan başka bir şey değildi. Kybele aynı zamanda bir dağ tanrıçası idi (Bkz. Resim 1). Bir dağ üstünde durmaktadır. Adlarının üçü dağ adlarıdır: Ana ideia (yani Ida dağlı), Sipylene (yani Sipylos ya da Manisa dağlı), Dindymene (yani Dindymos ya da Murat dağlı). Bu nedenle pek eski zamanlarda, huni, yani konik biçiminde bir taş ya da bir yapı ile temsil edilirdi. Anadolu'da uzun zaman Roma konsolosluğu etmiş olan Tacitus, bu konik taşlara Anadolu'nun birçok yerinde rasgeldiğini, ama ne olduklarını anlamadığını yazar. Koni, huni, köşe ve aynı zamanda da çam kozalağı, demektir. Kybele ile üç köşeli Grek delta harfinin arasında bir ilişki görmekten kendimi alıkoyamıyorum. Elif ya da alfa harfinin, hiyerogliflerde, öküz ya da Apis'in başından alındığı ve rakamlarda 8'in birbirinin üstüne konulan iki yuvarlak kalkandan yani Palladiyum'dan alındığı gibi, delta harfi de başlangıçta Kybele'yi simgeleyen bir belirti-

den alınma olabilir (Bkz. Resim 20). Harfler, hangi hiyeroglif şeklinden alınmışlarsa, fonetik şekilleri de, alındıkları hiyeroglifin şeklini az çok korur. Delta'nın Fenike dilinde adı daleth, yani kapı, demektir. Ama bu harf, Mısır hiyeroglifindeki esas şekline hiç benzememektedir. Buna karşılık, aslı olan Girit hiyeroglifinin tıpatıp aynısıdır. Belki de Fenikeliler Girit'te bir üçgen oluşturan bir dağı simgeleyen bu şekli almışlar ve kapı ya da delik demek olan daleth adını rasgele takmışlardır. Bu harf, konik ve üçgen şekli ile hiç de kapıya benzememektedir. Girit'te bulunan bu şekil dağ olabilir. Daha yukarıda, anatanrıçaların stilize heykellerindeki üç köşeli doğurucu yerlerine büyük bir şiddet verildiğini yazmıştık. O üç köşeli şekillerin aşağıya getirilecek sivri ucunun yukarıya getirilmiş olmasının hiç önemi yoktur. Örneğin, aslında öküz olan Alfa, tepetakla getirilerek, A şeklinde boynuzlarının üstünde durmaktadır. Bu şekil hem doğurucu, dışarıya çıkartıcı kapı, hem de konik dağ anlamına gelen fallik bir belirti olabilir. Aynı zamanda nehir ağızlarına, eğer nehir ikiye ayrılır da üçgen bir ada oluştursa, nehrin o şeklindeki ağzına nehir deltası denilmektedir. O noktada nehir denize akar. Örneğin, Nil deltası, Fransa'da Rhone deltası gibi. Nehrin orasına delta denilmesinde, belki üçgen biçiminden başka, suların oradan akmasının da payı vardır. Pierre Louys'in **Bilitis Türküleri**'nde, Astoreth için şöyle yazılıdır:

«De la main droite, elle désigne son delta, qui est criblé de petits trous sur le

bas-ventre et le long des aines. Car elle est la Très-Amoureuse... Entre ses hanches élargies se gonfle un ventre fécondé. Car elle est la Mère - de - toutes - choses.»

Bu satırların Grekçe aslını bilmiyoruz. Ama burada, delta sözcüğünün olduğu gibi alındığı besbellidir. Deltanın fallosluğunu büyük olasılık olarak buraya kaydettik.

Kon'dan yani huni şeklinden söz ederken Bakkaların thyrsos'larının ucunda da bir çam kozalağı bulunduğuna ve Attis'in bir çam ağacına dönüştüğüne işaret etmek isterim. Anadolu'da mermer kaidelerin üzerine konmuş büyük kozalak heykelleri çoktur. İlkçağ mimarî süslemelerde, aslında bir fallik işaret olan oklara dönüştürülen yumurtalar, sonradan bir süs olarak kullanıldığı gibi, kozalakların — balık sırtı gibi— birbirinin üzerine yatan yaprakları ve yaprakçıkları mimarîde süs olarak kullanılmıştır. Anadolu'da dağlarda uğurlu ve kerametli sayılan delik kayalar vardır. Bugün bile, kısır olan ya da kısır olmayıp da başka bir nedenle çocuk doğurmayan kadınların bu uğurlu deliklerden geçtikleri görülür. Belki bu delik, başlangıçta bir kapı, yani daleth ya da fallik, bir delta sayılmakta idi.

Anadolu'da kerametli sayılan birçok dağlar ve tepeler vardır. Kocaya varmak isteyen kızlar, oralara çıkarlar. «Bahtım! Kocaya gidecek vaktim!» diye bağırır. Bunların vaktiyle Kybele'ye kutsal olan dağlar olmaları olasılığı büyüktür. Bunların biri de, Afyon kentinin ortasında yükselen ve üzerinde Keykubad'ın hisarı bulunan tepedir. Tepeden bağırان kız-

ların sesleri kentten duyulur. Kızlar oraya çekinmeden gittiklerine ve bütün kentin işiteceği surette bağırдықlarına göre, onların bu hareketi ayıp sayılmıyor demektir. Böyle bir davranışın ayıp sayılmaması için, tepelerin ve bu davranışın dinsel bir nitelikte olması gerekir. Eskiden dinsel fuhuş bile, dinsel olduğu için, bir ahlaksızlık değil, bir erdem sayılırdı. Anadolu'da böyle tepelere Kısmet Tepesi, Kısmet Taşı, Kısmet Dağı denilir.

Kybele, aynı zamanda bir orman ve mağaralar tanrıçasıdır. Gerçekten de doğurduğu tanrıları hep mağaralarda doğurur. Yeryüzü tanrısı olduğundan dağlar, ormanlar, mağaralar ile vadilerin de tanrıçası olması doğaldır. Zaten, patriyarkal dağlı Olymposlulardan önce, Kybele'nin ilk tapınakları dağ başları, derin ormanlar ve vadilerdeki karanlık koruluklardan başka şey değildir.

Anadolu'da Kybele'nin tapıldığı büyük dinsel merkez, Pessinus'da idi. Bunlardan başka, Anadolu'da Zela, Sardes, Ida dağı, Hierapolis, Kyzikos (Bandırma, Erdek) ve Selene (Kelainai, Dinar) onun dinsel merkezleri idiler. Pessinus, Anadolu'da Galatya'nın pek eski bir kentidir. Bu kent, Dindymos (Murat) dağının güneyindeki yamacında, Sangarios (Sakarya) nehrinin sol kıyısında ve denize döküldüğü yere yakın bir yerdedir. Bu kentin Charles Texier tarafından bulunan öreni, Ballıhisar köyü yakınında, Sivrihisar'ın güneydoğu yönünde, sekiz - dokuz kilometre uzaklıktadır. Kısmen sağlam kalmış bir tiyatrosu vardır. Sivrihisar kalesi bu örenin taşları ile yapılmış-

tır. Kent aslında eski bir Frigya kentiydi. Burada, bir Kybele (o zaman adı Agdistis idi) zıyaretgâhı vardı. Kente ve çevresine egemen olan prens, aynı zamanda Kybele'nin papazı idi. Bergama (Pergamon) kralları burada, İsa'dan önce 189'da büyük tanrıçaya, heybetli bir tapmak yapmıştı. Altıncı yüzyılda Bizans kralı Justinian ören taşları ile, Justinianopolis adı ile Sivrihisar kalelerini yaptırdı.

İonyalılar ve Troya yöresinin halkı, Sakarya vadisindeki bu prensliği kutsal sayardı. Sakarya tarafından dolanan dağlık arazi Kütahya, Eskişehir ve Afyon'da pek eski bir çağa ait ve büyük sanat hüneri gösteren birçok anıtlar bulunmuştur. Bunların ikisinde «Kral Midas» ve «Ana Kybele» yazılıdır.

İsa'dan önce 430'da Atina'da Metroum (ana meter sözünden, ananın tapınağı) yapıldı. Çünkü Kybele'nin rahiplerinden birisi öldürülmüştü. Cinayetden sonra Atina kentine veba salgını yayıldı. Hastalığı, rahibinin öldürüldüğüne kızan Kybele'nin gönderdiği sanıldı, tapınak, onun için yapıldı. Bu olay doğrudan doğruya Zeus'u doğurmuş olduğu halde, özbeöz mat-riyarkal bir tanrıça olduğu için, devletçe resmen Panteon'a kabul edilmemiş olan Kybele'ye, Atina kentinde bağlı kalanların ve özel olarak ona tapanların çok olduğunu kanıtlar. Sinoplu Diogenes'in içinde yaşadığı fıçı, Kybele'nin bu tapınağının kapısında idi. Pessinus'daki tapınağında Kybele'nin bir heykeli yoktur, ama Kybele diye bir göktaş olana büyücek bir taş tapılırdı. İsa'dan önce 202 tarihinde, Romalılar Kartacalılara karşı fena durum-

da idiler. Romalı Sibil kâhinleri, Kybele'nin taşı Pessinus'dan Roma'ya getirilmeyince, Romalıların Kartacalıları yenemeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine, İsa'dan önce 204 yılında, en yüksek rütbeli Romalılardan kurulu bir heyet, beş sıra kürekli, beş kadirga (kin-kuerem) ile ve büyük törenle, taşı alıp Atarna (Dikili) yolu ile Roma'ya götürdüler. Bu donanma Tiber nehrine gelince, taşı taşıyan gemi nehrin kenarına saplanmış. Anlatıldığına göre Claudia Quinta adında yüksek mevkili bir Romalı kadın, kuşağı ile gemiyi yedeğe almış ve saplandığı yerden sökerek çekip götürmüş. Tanrıçayı kabul edecek «Zafer» tapınağı Palatinus tepesinde inşa edilmiştir. Tanrıça, bir dağ tanrıçası olduğu için, bu tepeye konmuştur. Tanrıçanın şerefine her yıl, Megalensia denilen, festivaller yapılırdı.

Büyük anatanrıçanın sevgilisi Attis'in kökenini bulmak için Sümerlere gitmeli. Sümerler Basra körfezinin içinde ve kuzeyindeki sahada oturuyor; sonradan Babilon diye anılacak olan uygarlığı yaratıyorlardı. Toprağı seviyorlar, koyun ve sığır yetiştiriyor, kanallar kazıyor, hattâ sonradan Samî ırkından komşularının benimsedikleri bir çeşit yazı icadediyorlardı. Sümerlerin panteonunda Tammuz denilen tanrı önemli bir yer tutuyordu. Bu tanrının Sümerce adı, «Derin suların gerçek oğlu» anlamına gelir. Sümerlerin bu tanrıyı büyülemek için yazdıkları bazı ilâhiler, yıkılmış imparatorlukların yıkıntısı altında bulundu. Bunlar, muhakkak ki, İsa'dan iki bin yıl önceden çok daha eski zamanda yazılmışlardı. Ba-

bil'in dinsel edebiyatında Tammuz, Iştar'ın genç sevgilisi olarak görölüyor. Tabiatın olma gücünü temsil eden Tammuz, her yıl ölüp, bu şen dünyadan boş yeraltı dünyasına gidiyordu. Gene her yıl tanrıça da yeraltına —«O dünya ki ondan dönüş yoktur ve orada karanlık evlerin kapı tokmak ve kilitlerini tozlar örtter»— gider. İşte o zaman yeraltı tanrısı yani Alatu, Iştar'm üzerine hayat ve can sularının serpilmesine izin verir. Iştar, sevgilisi Tammuz ile yeryüzünde bitkiler fışkırır; hayvanlar çiftleşir. Tammuz'un ölümü, temmuz ayında olur. Bu aya onun için, o tanrının adı verilmiştir. Tammuz'un «derin suların gerçek oğlu» olması, Attis'in de Sakarya nehrinin Nana adındaki kızının oğlu ve dolayısıyla bir nehir evlâdı olması, pek rastlantı sonucu olmasa gerek.

Tahtacılar ve onlar gibi Anadolu'nun bazen pek eski kabileleri, her ilkbaharda, köyün en yakışıklı delikanlısını giydirip kuşattıktan sonra, ev ev gezdirirlerdi. Bu delikanlı Tammuz'un doğuşunu ve kadınlarca simgelenen Kybele ile kavuşmasını taklit ederlerdi. Bu delikanlıya Damızlık denilirdi. Bu söz Tammuzluk'tan gelmedir. Yani damızlık, ister insan, ister hayvan olsun, Tammuz ve Attis'i temsil etmektedir.

Pessinus'da Kybele'nin festivali martın yirmi ikisinde başlardı. Ortada kutsal bir çam ağacı bulundurulurdu. Başka bir çam ağacı parçası da, sanki ölü bir ceset imiş gibi sarılıp kefenlendikten sonra, üzerine menekşe çiçeklerinden çelenkler konurdu (Attis'in çam

ağacına döndürüldüğünü, erkeklik organını kestiği zaman dökülen kanlardan menekşe çiçeklerinin peydahlandığını yazmıştık). Bu ceset bir su kıyısına götürülür ve sonra bir mezara konurdu. Martin yirmi üçünde yalnız bocular öttürülürdü. Martin yirmi dördünde Attis'in başpapazı, yani Arkigallos, damarlarından kan çıkartarak tanrıçaya sunardı. Ondan sonra, gürleyen davullar dümbelekler, çınlayan büyük ziller ve çığlıklar salan flütlerle, pek vahşî ve esrarengiz, ama pek sürükleyici ve matem verici bir müzik başlardı. İkinci derecedeki rahipler başlarını sallayarak fırıl fırıl dönerlerdi; uzun saçları ve giydikleri kadın eteklikleri açılıp savrulurdu. Cezbe halinde kendinden geçen bu rahipler, bu sırada bıçaklarla öteberilerini yararlar ve kutsal ağacı da, mihrabı da kanlar içinde bırakırlardı. Kybele yeryüzü tanrıçası olduğu için, bu sırada sık sık elleriyle yere dokunurlardı. Bu raksı seyyredenlerin bazıları, aşka gelerek, papazların önceden bileyip hazırladıkları bıçaklardan birini kapınca, kendi erkeklik organlarını ta kökünden keserlerdi. Kesilen kısımlar büyük saygı ile bezlere sarılır, Kybele'ye kutsal olan bir yeraltı hüccresinin toprak tabanına gömülürdü. Böylece Kybele'ye sunulmuş olurdu. Bu suretle gebe kalan toprak harekete getirilmiş ve ilkbaharın doğuşu da hızlandırılmış olurdu. Bunun içindir ki, ilkçağda bereket tanrıçaları, kutsal sevgiliyi, yani Attis'i simgeleyen papazlardan kendilerini gebe bırakacak ve bereketli edecek vasıtaları sağlamasını beklerlerdi. Yukarıda anlattığımız gibi kendilerini er-

kekliklerinden mahrum edenler, papaz adayı olurlardı. Pek erken çağda Artemis papazları, Suriye'de Astoret, özellikle Asur'daki, Babil'deki, Fenike'deki ve Arabistan'daki rahipler, hep böyle dua ederlerdi. Festival seyretmek için gelenlerin bir kısmı, o sürükleyici müziğin damarlarında nabız gibi çarptığını duyarak, akan kanın manzarasıyla çıldırarak, giysilerini fırlatınca, erkekliklerine kıyarlardı. Bunlar bazen organlarını kestikten sonra, kanlı parçalar ellerinde olarak, sokağa atılıp kentte koşarlar ve kesilmiş parçaları bir evin içine fırlatırlardı. Bu onura eren ev, biçare erkeğe kadın giysileri ve süsleri vermek zorunda kalırdı. Gece olunca, tapıcıların kederi birdenbire sevince dönerdi. Bir ışık peyda olur, mezar açılır ve içinden tanrının cesedi çıkarılırdı. Ondan sonra, doğan tanrı kutsal bir nehirde yıkanırdı. Bu, bir çeşit vaftiz, bir temizlenme ve bir gusül aptestiydi.

Kybele'nin papazlarının ayrı ayrı adları vardı: Bu papazlara, Kabir'ler, Koribant'lar, Daktil'ler denilirdi; Telkin'ler, Semivir'ler ve Galli'ler de denilirdi. Bunların çoğu —Attis dolayısıyla— üreme organlarının hepsi de kesilmiş bulunduğu için, hadım ya da iğdiş idiler. Çoğu diyoruz, çünkü Kybele'ye papazlığa girmenin ve papazlığa kabul edilmenin ilk koşulu, iğdiş olmak, yani kökünden sünnet olmaktı. Bunlar hadım olmadıkça, Kybele'nin papazları olamazlardı; bu takdirde onların, Kybele ile başka ilişkileri vardı. Belki de iğdiş olmak, sonradan konulmuş bir koşuldu.

Galli'ler, ayıksız, hadım idiler. Kybele törenlerini flüt, davul, kuddum çalarak icra ederlerdi. Vecd halinde iken baygın düştükleri zaman, söyledikleri sözler, tanrıçanın vahyi sayılırdı.

En erken çağlarda, tanrılara insanlar kurban edilirdi. İlkçağ sünnetine üreme organının bütünü kurban edilirdi. Sonraları bu da yumuşatıldı. Günümüzde daha yumuşak bir sünnet yöntemi yerleşti. Sünnetin, iklim gereği, eski Mısır'da bile yapıldığı ileri sürülür. Hiç de mantıksal olmayıp tamamıyla dinsel ve gelenek güdücü olan o yüzyılda, rasyonel bir düşünüş aramak boştur. O çağlarda, bu gibi eylemlerin hepsi de dinsel olurdu. Bugün, ılımlı biçimde bile, sünnet dinsel bir işlemdir. Bir itikada, bir dine girme, kısacası bir inisiyasyon törenidir. İbranî tarihine ait olan **İncil**'in baş tarafında, Hazreti İbrahim zamanında yapılmakta olduğu söylenir. Gene **İncil**'de, Hazreti Yakup, din önerdiği kavimlere, sünneti ilk koşul koşar. Bu dine giriş töreninin pek eski olduğu, sünnetin çok eski zamanlarda Güneydoğu Anadolu'da keskin çakmak taşları ile yapılmasından bellidir. Kybele'ye papaz olanların, kestikleri üreme organını, yeryüzünü gebe bırakmak için, Kybele putunun altındaki

toprağa gömdüklerini yazmıştık. Bugünkü sünnetten sonra kesilen parça —bugünkü apandisit ameliyatında kesilen apandis gibi— çöp tenekesine atılmaz, ama saygı ile toprağa gömülür. Sonra, günümüzde sünnet biçimleri çeşitlidir. Hicaz ve Yemen'deki bir kabilede, sünnet, ancak derinin bir parçasının kesilmesi değildir. Deri, üreme organının boylu boyunca soyulur. Bu kadarla da kalınmaz; ama kıl ile örtülü derinin, yani deltanın (çatalağzın) hepsi yüzülür. Bu işlemi bir sünnetçi değil, sünnet olacak olan delikanlının kendisi yapar. Bu işlemi yaparken, birçok kadın —erkek değil— delikanlının önünde durarak bağırış ve çağırışlarla onu yüreklendirirler.

Bu geleneğin Arabistan, Suriye ve Filistin'de tutunması yüzyıllar boyunca, Anadolu'ya yeni yeni insanların göçettiklerine ve birlikte kendi inanç ve tanrılarını getirerek eski gelenekler yerine başka gelenekler koyduklarına, bir de Arabistan, Suriye ve Filistin halkının daha tutucu olduğuna bağlanabilir. Belki de ılımlı bir sünnet biçimi orada icadedilmiştir. Hindistan'da toplanan istatistiklere göre, sünnetsiz Hintlilere oranla sünnetli Müslüman Hintlilerde erkeklik organının kanseri çok daha azmış. Buna karşın, ne Hindistan'da, ne de Güney Asya'nın başka sıcak ülkelerinde —dinsel bir tören söz konusu olmadıkça— günümüzde bile, sağlık düşünceleriyle sünnet olan yoktur.

Eskiden beri kurban etmek, tapan insan ya da insanların malı olan birşeyin tanrıya sunulması, atanması demektir. Kurban, dualar-

la yapılan dinsel bir törendir. Kurbanlar ya da hediyeler, kanlı ya da kansız olarak, ikiye ayrılırdı. Örneğin, ilk alınan üründen buğday ve başka unlardan yapılma çörekler, tatlılar ve etler, tanrının önündeki kürsüye konulup yakılırdı. Kürsüye süt ve şarap da akıtılırdı. Törenin böylesinde tanrıya sunulan yiyeceklerden, ona yapmakta olanlar da yerlerdi. Yani tanrıya çekilen şölene katılırlardı. Bu çeşit kurbanlara, kansız kurbanlar denilirdi. Kanlı kurbanlar canlı olanlardı. Kurbanlık hayvanlar, çiçek çelenkleriyle ve başka süslerle donatılır, yüzlerine gözlerine —çiçek suyu, gül suyu gibi— kutsal sular sürülür ve kürsüde papaz ya da yardımcıları tarafından kesilirdi. Hayvanın bir kaba toplanan kanları ya kürsüye ya da tapıcıların üzerine dökülürdü (İstanbul'da ve Anadolu'da Kurban Bayramında, çocukların alnına kan sürmek geleneği buradandır). Sözde tanrının güçlülüğü, sürülen kanla beraber, kan sürülen insana geçerdi. Kurbanlar, söylediğimiz gibi ya tanrıya sunulan bir hediye, yani tanrıya bir çeşit vergi ve borç ödemekti ya da tanrıya karşı işlenen bir günahı ve edilen bir küfrü bağışlatmak bazen de gelecek bir felâketi, kaza ve belayı önlemek için yapılırdı. Yüz baş hayvan kurban edilirse, buna hekatomb denilirdi. Tanrısına göre domuz, sığır, koyun, keçi, beygir ve köpek kurban edilirdi.

Kybele'ye —doğuruculuğu dolayısıyla— dişi domuz kurban edilirdi. Ona yapılan kurbanlar, holokaust biçiminde olurdu. Yani, kurbanın bütünü tanrıçaya adanır ve yakılırdı.

Tanrıçaya ait olan o kurbandan yemek yasak ve büyük günah sayılırdı. Tammuz, Frigya'da Attis adını aldıktan ve Suriye'de bir Grek söyleyişine göre Adonis olduktan sonra, onu her yıl bir yaban domuzu öldürürdü. Dahası, tanrıdan akan kan damlaları dağlara düşünce, kırmızı kır lâlesi olurdu. Onlara Adonis'in kan damlaları deniyordu. Bu holokaust ile şu efsane olayı birleştirilince, domuz etinin neden yasak olduğu büyük bir olasılıkla ortaya çıkar. Yoksa dünyanın başka sıcak yerlerinde yenilen domuz etlerinde trişin denilen parazit yok muydu?

Kybele kültünün (tapınç) en son ve en gelişmiş biçimine tarihsel Roma'da rasgelinir. (Oysa o çağda patriyarkal toplum tamamıyla kurulmuş bulunduğu için, Kybele kültü, Anadolu'da hemen hemen gözden düşmüştü).

Kybele'nin kutsal taşı Pessinus'dan alınıp Roma'ya götürüldükten sonra, Kybele'ye Romalılarca «Mater Deum Magna», yani «Tanrıların Büyük Anası» denirdi. Kendisine, başında taç yerine bir kule taşıdığı için, «Mater Turitta», yani «Kuleli Ana» derlerdi. Bu nedenle bu gün İtalya, tepesi kuleli bir kadın olarak simgelenir. Tanrıça Roma'da resmen tanınmadan önce, Roma'da özel olarak tanınmaktaydı. Romalılar Kybele'yi Maya, Ops, Rhea, Tellus ve Ceres ile bir sayıyorlardı. Bu büyük tanrıça, Anadolulu, Grek ve Romalı olarak, başlıca özelliklerini her şekilde korur. Evrenin genel anasıdır. Kendisi dağların, kuytu derin mağaraların anasıdır. Arkadaşları iki as-

landır. (Grekler, Atalanta ile sevgilisi Hippomenes'i birbirine kavuşturmuş olduğu için, Aphrodite'ye teşekkürü unutmuşlar; onun için Kybele'ye başvurmuşlar. O da birini dişi, ötekini erkek aslana çevirerek arabasına koşmuş). Ona kutsal olan yerler dağ tepeleri ve mağara dipledir... Ona yapılan tapınışlar ve törenler tamamıyla orjiyastik, yani aşırı işaretli ve cümbüşlü olurdu. Roma'da ona Koribant'lar (yarı cin sayılan varlıklar) ve hadım olan Galli'ler katılırlardı. Bunlar kadın giysileri giyerler, uzun saçlarına güzel kokular sürerlerdi. Kadın papazları da vardı. Tören her zaman vahşî bir müzik ile kutlanırdı.

Roma'da en büyük papaza Arkigallus, en yüksek kadın papaza da, Pontifex Maximus denirdi. Kybele'nin kültüyle ilgili bazı birliklere «Kanoforesi», yani «Kamış taşıyıcılar» ve bir de «Dendroforesi», yani «ağaç ya da dal taşıyıcılar» denirdi.

Onun festivali, her yıl nisanın dördüncü günü, sonradan mart ayının on beşinden yirmi yedisine kadar sürerdi. Bu bayrama Megalesia ya da Megalensia denirdi. Onu kutlamak için, atletik oyunlar yapılırdı. Megalesia bayramının birinci bölümüne, yani mart ayının on beşinci gününe, «Canna İntrat» denirdi. Kafileye altı yaşında bir boğa kılavuzluk ederdi (Altı yaşında olmasının, şiir ölçüsünde belirtildiği gibi, beş daktil ve bir de fallosun ilgisi vardır). Alaydakiler, kamışlar ya da batıklık sazları taşırdı. Çünkü Attis, Frigya'da Gallus ırmağının kıyısında bırakılmıştı (Bunlar yukarıda belirlediğimiz Kanoforesi idiler).

Bayramın bu bölümü bir hafta sürerdi. Bayramın ikinci bölümü mart ayının yirmi sekizinde başlardı. Buna, «Arbor İnatrat» denirdi. Attis'in, öldükten sonra çam ağacına dönüşünü ve Attis'in kendisini hadım etmesinin anısını kutlamak için, alaylar, çam dalları taşıyarak (Dendrofori), Palatinus dağının tepesindeki Kybele tapınağına giderdi. Martın yirmi dördüncü günü, bayramın üçüncü bölümü başlardı. Bu bölüme, «Dies Sanguinis», yani «Kanlı Günler» denirdi. Yas ve oruç tutulurdu. Özellikle cinsel ilişkilerden tamamıyla perhiz edilirdi. Kybele ananın Attis'i yitirince, duyduğu kedere katılmak için kabileler, öteberilerini yarırlardı (Bkz. Anadolu Efsaneleri'nde Marsias'a). Bu günlerde de Taurobolium töreni yapılırdı. Yani, demirden yapılan büyük bir ızgaranın üzerinde bir boğa kesilirken, kanları ızgaranın altında duran bir adamın üzerine dökülürdü. O adam Roma devletini simgelerdi. (Bu törenler, hükümet harcamasıyla yapıldığı için, ızgaranın altındaki adam, resmen Roma devleti sayılırdı). Festivalin dördüncü bölümü martın yirmi beşinde kutlanırdı. Buna «Hilaria» denirdi. O gün Attis ölümden dirilirdi. İlkbahar da o gün başlardı. Gece ve gündüz eşit olduktan sonra günler uzamaya başlardı. Yani, ilkbahar gelirdi. Zaten Hilaria, şenlik ve cümbüş demektir. Takvim, İsa'dan dört bin yıl önce Kalde'de zaten belirlenmişti. Paskalya şenlikleri ve «Hristos Anesti», yani İsa'nın dirilişi ve ondan önceki perhizler, Attis'in ölümü ve yeni baştan dirilmesinden başka bir şey değildir. Aslında Hıdrellez ve Nevruz da

Attis'in ölümü ve dirilişı, az buçuk gün farkı ile aynı şeydir. Hattâ o günler, kadınlar dile-diklerini kâğıtlara yazarak Hızır İlyas'a gön-derirler. Yani, yazdıkları mektupları göle, ne-hire ya da denize atarlar. Unutmamalı ki, Tam-muz ya da Attis Sümer'de «Derin suların oğ-lu»dur. Attis de Sakarya'nın torunudur. Me-galesia yortusunun beşinci bölümü, martın yir-mi altısıdır. O güne, «Requero», yani istira-hat günü denirdi. Bayramın altıncı gününe, yani martın yirmi yedisine «Lavatia», yani yı-kanış yani vaftiz ya da gusül abtesti denirdi. Tanrıçanın gümüş heykeli tapınağından alınır, alay onu Almo nehrine götürerek yıkardı. Bu heykelin başında da Akus, yani Anadolu'da Pessinus'da bulunan göktaşı bulunurdu.

Kybele kültü, birçok çağdaş dinleri ve ge-lenekleri etkilemiştir.

Kybele, matriyarkal bir tanrıça idi. Top-lum patriyarkal olunca, öteki matriyarkal top-luma karşı bazı fedakârlıkta bulunmak zorun-da kalmıştır. Bu nedenle, matriyarkal toplu-mun baştanrıçası Kybele, patriyarkal toplu-mun baştanrısı Zeus'u, Girit'te Dikte mağara-sında doğurdu. Bu suretle Kybele, tanrının anası oldu. Efes Artemis'i de bir çeşit evrim-leşmiş bir Kybele idi. Onun için, tanrı anası sayılırdı. Efes'de yeni Hıristiyan olanlar, her-ne kadar yeni dine inanıyorlarsa da, eski ina-nışlarından tamamıyla ayrılmış değildiler. Onun için İsa'dan sonra, 1431'de Hıristiyan kilisesinin erkânı, Meryem Ana'nın özellikleri-ni belirlemek için Efes'de toplandıkları zaman, halkın baskısı yüzünden, Meryem Ana'yı da

tanrı anası saymak zorunda kaldı. Kybele, Mekke'ye de götürölüp, putu Kâbe'ye konuldu. Ondan dolayı Kâbe yönüne, Kybele'nin adından, Kible dendi. Zaten Kybele'nin çevresinde tavaf edilirdi.

Unutulmamalıdır ki, Paskalya, yani İsa'nın dirilişı yortusu, ilkbaharın ilk günü, yani martın yirmi birinde, gece ve gündüzün denk-leştiği anda kutlanır. Bunun gibi dinsel törenlerde eski Anadolu'nun birçok unutulmuş dinlerinin etkisi vardır.

Greklerin çaldıkları flütler ve Samanî tip-te büyük tef ve davullar ve bunların tempo-sunda oynanan danslar, hep Anadolu'nun büyük anatanrıçasının törenlerinden alınmadır. Zaten Kybele, başlıca Egeli bir tanrıçadır. Onun birçok suretlerini Yunanistan'ın Olymposlu tanrıçalarında görmek olasıdır. Hatta Klaudianus adında bir Latin ozanı bir şiirinde Kybele'ye, adının Artem mi, Ay mı, Hekate mi, Aphrodite mi ya da Demeter mi olduğunu so-rar.

Birçok, Avrupa ülkesinde Kybele törenle-rinin kalıntıları görülür. Adonia bahçeleri de böyledir. Kadınlar, küçük saksılar ve kaplara, yedi sekiz günde fışkıran tohumlar eker ve bu tohumlar yalnız kadınlar tarafından sulanır. Bu saksılar sonra akarsulara ya da göllere atılır. Bunlar Adonis'i ya da Tammuz'u çabuk canlanmaya, yani bitkileri çabuk gelişmeye kıskırtmak için yapılır.

KABİR'LER

Bu tanrılar grubunun anayurdu, Anadolu'da Frigya'dır. Bunlara Kuzeybatı Anadolu'da ve o kıyılara yakın adalarda, özellikle Lemnos ve Semendirek adasında, tapılırdı. Bunların dini oradan Yunanistan'a geçti. Yunan adalarında, Olymposlu tanrılar yer tutmazdan önce, yalnız bu arkaik tanrılar vardı. Başlangıçta Kabir sözünün Fenike dilinde, Kabirim (Arapça kebir = büyük) sözcüğünden, yani büyükler anlamına gelen sözden geldiği sanıldı. Ama sonradan, bunun bir Anadolu dilinden geldiği anlaşıldı. Bunlar bereket ve bir de ölüm diyarının tanrıları sayılırdı. Kadmilos ve Kazmilos iki erkek ve başlıca iki kadın tanrıydılar. Bunlardan başka, ikinci derecede tanrılar da vardı. Hephaistos, Dionysos, Demeter, Kore ve Dioskur'ların, Kabir'lerin bazılarından başka bir şey olmadıklarını ileri sürenler çoğunluktadır. Efsanelere göre Herakles, efsanevî ozan Orpheus, Odyseus (yani Ülis), Agamemnon, bu Kabir'ler dinini kabul etmemiştir. Tarihsel zamanlarda ise, Büyük İskender'in babası Philippos, bu tarikata girmiştir. Roma devletinin sonuna doğru, Kabir'lerin papazları kalmadığı hal-

de, o dine bağılı olanlar çoktu. Olymposlu tanrılar, bu eski tanrıların azametini ne bozabilmiş, ne de bunlara karşı beslenen saygı ve bağlılığı eksiltebilmişlerdir. Bir efsaneye göre bunlar, Semendirek adasında topal tanrı Hephaistos'un demir ve başka madenleri işleyen evlatları idiler. Kabir'lerin adları pek ender olarak anılırdı. Onlardan «Kudretli tanrılar! Birlik tanrılar!» diye, sözedilirdi.

Özellikle İtalya'da Kabir tarikatına kabul edilmek, büyük bir zafer sayılırdı. Trajanus zamanında yapılmış bir madalya üzerindeki bir Kabir tanrısı başının üzerinde, ucu sivri Hitit külahı görülmektedir. Bu tanrı bir elinde bir çam dalı, bir elinde de üçgen bir şekli tutmaktadır. Bu tarikata girenler, ilkönce, güç denemelere, yani çilelere tabî tutulurlardı. Tarikata kabul edilecek adaylara parlak giysiler giydirilirdi, bellerine de kalın kırmızı bir kuşak sarıldıktan sonra, bir tahta oturtulurdu. Bu adayın çevresinde yanarcalar (meşaleler) yakılırdı. Kabir'ler için Tebai'de, Lemnos'da ve Semendirek'te geceleri yanarcalarla büyük festivaller yapılırdı. Unutmamalı ki, «Altın Post» efsanesinde İason ve arkadaşları, Karadeniz'e giderken, Lemnos adasına uğradılar. Orada erkeklerinin hepsini öldürmüş kadınlar buldular. Bu olay, matriyarkal bir toplumun anısıdır. İason orada, kraliçe Hypsipyle'ye âşık olarak, iki yıl kalır. Lemnos'dan sonra Altın Postçular Çanakkale'den geçerek Kyzikos'a, yani Erdek'e uğrarlar. Orada, tanrıların anası Kybele'ye adanmış bir dağa giderek, tanrıçaya tapınırlar. Bu efsane, Troya savaşından yüz yıl-

lar öncesine ait bir efsanedir. Kabir'ler bir efsaneye göre, Kybele'yi Girit'e götürmüşlerdi. Kabir'ler çoğu kere bir erkek falloosu ile simgelenirdi. Bereket tanrısı oldukları ve bereket de toprak altından geldiği için, aynı zamanda onlar, toprakaltı, yani ölümler ülkesinin tanrıları idiler; ne var ki, dünyaya yeniden geliş, ancak doğumla, üremeyele olabileceği için —yukarıda belirttiğimiz gibi— falloosla gösterilirdi.

Halklar, bir yerden başka bir yere göç ederlerken, yalnız inançlarını değil, dededen kalma putlarını da götürürlerdi. Bu putlar bir çeşit tılsım sayılırdı (Bu söz Arapça tilsem ve çoğulu tilsiman'dan gelir. Aslı Anadolulu Grekçeden telesma'dan gelir. Avrupalılar bu sözü, talisman diye, Arapçadan almıştır). Bu putlara Latince penates denirdi. Latin şairi Vergilius'a göre bu penates'leri, Eneas, Troya'dan getirmişti. Çünkü Latinler, Troyalıları kendi ataları sayıyorlardı. Birçok evlerde bunların özel mihrapları vardı.

İtalya'da Büyük Tarquinius, Kabir'ler dinindendi, onun için onlara büyük bir tapmak yaptırmıştı. Bu tanrılar, sonraları, evlerde özel tanrılar ve putlar olmaktan çıktılar ve resmen Roma'nın penates'leri olarak devletin koruyucusu oldular. Penates'ler insanları kazadan, beladan, özellikle deniz fırtınalarından korurdu.

(Bu kitap, arkeolojik bir eser değildir. Geçmiş çağların maddî kalıntılarını değil, efsanelerini inceler. Bu incelemelerle çoğu kez arkeolojik araştırmalar paralel gider. Bazen

de bu buluşların bir çeşidi, öteki çeşidini destekleyip kanıtlar. Bu anda Avrupa gazetelerinden öğrendiğime göre, Ankara'daki Britanya Arkeoloji Enstitüsü, Denizli'nin Beycesultan'da, (Çivril) Girit'in Minoen uygarlığına ait, İsa'dan 1600 yıl önce yapılmış, biri devâsa ve öteki küçük iki saray bulmuştur. Bu buluşlar ve gene aynı enstitünün Efes'ten 150 kara mili içerde bulduğu kalıntılar, İsa'dan 2000 yıl önceki Hitit imparatorluğu ile Troya kentini ve tarihten önceki Girit uygarlığını birbirine bağlamaktadır. Profesör John Gastrang, bu buluşların Troya'nın keşfinden daha önemli olduğunu, eski tarihe ait bilgilerde birçok değişikliklere sebep olacağını bildirmektedir. Türk basınının bu buluşlar hakkında hiçbir haber vermemesi ne üzücüdür.)

Kabir'ler, Rodoslu Telkin'ler, Daktil'ler, Koribant'lar ve Kuret'ler inançlarını hiç açığa vurmaz, dinlerine ve tarikatlarına giriş (initiation) törenlerini gizli tutarlardı. Bundan dolayı inanış ve törenlerinin neler olduğu bilinmemektedir. Her ne zaman yeni bir inanç egemen bir duruma gelirse, eski inançların bazen yeni inancın baskısı ve kısıyımı dolayısıyla, bazen de yeninin baskısı ve kısıymından korkarak köşe bucak sindiği ve gizlendiği görülür. İnanç ve tarikatların sırları yani mister'leri, işte böyle peyda olur. Her nerede bir sır görülürse, böyle bir neden aranmalıdır.

TELKİN'LER

Telkinler'in asıl sık olarak bulundukları yer, Rodos adası idi. Onlar orada maden işleri gör-

mekte idiler. Sözde Zeus bunları denizaltına gömmüş ve denizaltı kayalarına çevirmiş. Bu efsane, biraz da Sümerlerin Tammuz hakkındaki «Derin suların oğlu» diye demelerini akla getiriyor. Bunların tarikatı, Rodos'ta tarihi günlere kadar sürüp geldi.

SEMİVİR'LER

Bunlar da Telkin'lerden pek farklı değildi. Semivir Latince yarı erkek demek olduğuna göre, belki de bu ad kendilerine hadım oldukları için verilmiştir.

KORİBANT'LAR

Koribant'lar ya da Korybant'lar, Kybele'nin maiyetinde idiler. İnaniş'a göre, tanrıçanın her gittiği yere vahşi dansları, büyük zillerin çalınışı ve flütlerinin çığlıklarıyla, ona eşlik ederlerdi (Bkz. Anadolu Efsaneleri'nde Marsias bölümü). Bazıları Koribant'ları Zeus törenlerindeki Kuret'lerle birleştirirler. Gerek Koribant'lar gerekse Kuret'ler Frigyalı sayılırlardı. Sözümona bunlar da, Greklerce sonradan Rhea diye anılan Kybele kültünü Girit'e taşımışlardı. Hesiodos'a göre bunlar, yarı tanrı sayılan varlıklardı. Sözde, Rhea, oğlu Zeus'u kocası

Kronos'tan korumak için, onu Koribant'lara —ve bir başka söylentiye göre— Kuret'lere teslim etmişti. Onlar, çocuk Zeus'un bağırışlarını ve ağlamalarını —duyulmaması için— silahlarının şakırtıları ile örtüyorlardı. Kuros, Grekçe genç ve delikanlı demektir. Koribant'lar ve Kuret'ler de, dansı ve müziği seven insanlar sayılırlar. Koribant'lar da, Kuret'ler de hadım idiler.

DAKTİL'LER

Daktil'ler bir zamanlar Girit'in en yüksek dağı olan İda dağında yaşamış olduklarından, bazen İdalı diye anılırdı. Bir efsaneye göre demirin nasıl kullanılacağını Yunanistan'a öğreten onlardı. Orpheus sırlarını da öğretirlerdi. Rhea'ya kurban götürürken meşe yapraklarından çelenkler takınırlardı (Epir'de Dodona'da Zeus kâhinlerinin, rüzgârın meşe ormanlarındaki fısıltısından anlamlar çıkartarak kehanette bulunduklarını anlatmıştık). Bu kitabın Kybele bölümünün başında, tanrıçanın doğuşunun Orfik anlatımını vermiştik; orada Kybele, Kronos'un sol elinin beş parmağını (Grekçe daktil parmak, demektir) kestiğini ve bir de beş tanrıya ek olarak bir altıncı tanrı yarattığını kaydetmiştik. Şiirde vezin, eski zamanlarda yapılan dinsel rasklarda atılan adımlara tempo tutacak biçimde düzenlenirdi. Şiirler, danslarda okunan dinsel ilâhilerden oluşurdu. İlk şiirleri ile Kybele'nin Daktil'leri arasında bir ilişki görmemek güçtür.

Eski Yunan ölçüsü (vezni) hece sayısına değil, hece ölçüsüne dayanır. Grekçenin bir özelliği, sözcüklerdeki hecelerin uzun ya da kısa oluşudur. Uzun ve kısa heceler çeşitli ölçü kalıplarına (metron) göre dizilir, bu kalıplar da belli sayılara göre tekrarlanınca, dize oluşur. Grek şiirinin müzik ve dans eşliğinde okunan bir şarkı olduğu, vezne «pous» yani ayak denmesinden de bellidir. Uzun heceleri «—» işaretiyle, kısa heceleri «-» işaretiyle gösterilen başlıca vezinler şunlardır :

Daktylos (parmak vezni) :

— - - (bir uzun, iki kısa)

Spondeios :

— — (iki uzun)

Anapaistos :

- - — (iki kısa, bir uzun)

Trokhaïos :

— - (bir uzun, bir kısa)

İambos :

- — (bir kısa, bir uzun)

Tribrakhys :

- - - (üç kısa)

Kretikos (Giritli)

— - — (bir uzun, bir kısa, bir uzun)

Khoriambos :

— - - — (bir uzun, iki kısa, bir uzun)

İonikos (İonya vezni) :

-- — (iki kısa, iki uzun ya da
— — — iki uzun, iki kısa)

Epitritos :

— — — — (bir uzun, bir kısa, iki uzun)

Dokhmios :

- — — - — (1 iambos + 1 kretikos)

Adonios :

— — — — — (bir uzun, iki kısa, iki uzun
«Adonis»e ağıtlarda «O ton Adonin» ünlemindeki vezin).

Her manzum edebiyat türünün kendine özgü bir ölçüsü vardır. Dahası, türler ölçülerine göre ayrılır. Bizim lirik dediğimiz şiir, Hellen dünyasında nefesli ya da telli sazlar eşliğinde okunduğuna göre iki gruba ayrılır: Nefesli saz «aulos», yani flüttür. Telli sazlara ise boylarına göre «lyra», «kithara» ya da «phorminks» denir. Lirik şiir, şarkının bir tek kişi ya da bir koro tarafından söylenmesiyle de iki çeşide ayrılır. Başlıca şiir çeşitleri şunlardır :

I. EPOS (söz demek) Destan türüdür. Vezni 6 daktylos'tan oluşan heksametron'dur. Ama dizede bazı değişiklikler olabilir, yani yerine göre her daktylos'un yerini, bir spondeios alabilir. Destanın büyük yaratıcısı İzmir'li Homeros'tur. Destan dili İonya lehçesidir.

II. ELEGEİA : Ağıt ve övgü türüdür. Elegeia sözcüğünün kaynağı pek iyi bilinmiyor; bazılarına göre bu söz «elegein» «ah demek, vah çekmekten» gelir. Elegeia'nın ölçüsü destan ölçüsüdür. Şu farkla ki, biri altılı (heksametron), öbürü beşli (pentametron) iki dize-

lik kıtalardan oluşur. Elegeia türü de İonya'dan çıkmadır ve İonya lehçesi ile yazılır. İlk büyük elegeia ozanları Klophon'lu Mimnermos, Efes'li Kallinos, Milet'li Phokylides'tir. Fizikçi Ksenophanes felsefe yazılarını bu kalıp içine döktü. Altıncı yüzyılda elegeia Yunanistan'a da geçmiş ve Tyrtaios'la Solon şiirlerini bu türde yazmışlardır.

III. İAMBOS : Yunan dilinin doğal uyumuna, akışına en uygun düşen ölçüdür. Bu yüzden söz ve konuşma ölçüsü olarak tutunmuş ve tragedyanın dialog bölümlerinde kullanılmıştır. İlk iambos'u Paros'lu Arkhilokhos hicivlerinde kullanmıştır. Arkhilokhos'un yarattığı ve sonra da tragedyaya giren kalıp üç çift iambos ya da altı tek iambos'tan katışık «trimetron»dur. Efes'li ozan Hipponaks bu ölçüyü «iambos skazon», yani kesik veya topal iambos diye komik bir hale getirmiştir.

IV. MELOS : Bizim anladığımız anlamda lirik şiirdir. Melos şarkı demek. Tek kişinin söylediği şarkının da, korolu şarkının da kaynağı Anadolu ve Adalardır. Melos'ta kullanılan ölçüler çok çeşitlidir. Telli saz eşliğiyle şiir okuyan ilk ozanlar Midillili Alkaïos ve kadın ozan Sappho'dur. İonyalı Anakreon hayatı, aşkı ve şarabı öven kısa şiirleri ile melos türünü, bugüne kadar taklit edilen en yüksek doruğuna çıkardı. Korolu şarkıların yaratıcısı Alkman Sardes'lidir. İkisi de Keoslu olan Simonides ve Bakkhylides'in başarıyla kullandıkları bu tür altıncı yüzyıla doğru Yunanistan'a geçmiş ve Pindaros'un yarışmalarda za-

fer kazanan atletlere yazdığı övgülerde en parlak anlatımını bulmuştur. Korolu şarkı oradan tragedyaya girmiş ve tragedya türünün temel taşlarından biri olmuştur. Sardes'ten Sparta'ya göçen Alkman'm, sonra da Thebailı Pindaros'un etkisiyle Dor lehçesi korolu şarkı türünün dili olmuş ve tragedyada da öyle kalmıştır. Bunun içindir ki, Atinalı ozanların elimize geçen tragedyalarında iki lehçeye rastlarız: dialoglarda Atina'nın konuşma dili olan Attika lehçesi, korolarda ise Dor lehçesi.

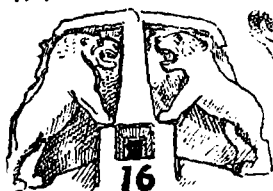
Grek denilen ölçülerin çoğunu, hattâ hemen hepsini, İsa'dan Önce Dokuzuncu, Sekizinci, Yedinci yüzyıllarda Anadolu'lu ozanlar yaratmıştır.

Lirik şiiri ilk olarak Anakreon söylemiştir. Kendisi, İsa'dan Önce Altıncı Yüzyılda, Anadolu'da İonya'da Teos kentinde doğmuştur. Lirik ve bir de korolar tarafından söylenecek korik ölçüyü de, anakreontik denilen ölçüyü de icadeden bu ozandır. Anakreon, klasik uygarlığın sonuna ve daha sonralara kadar, çok taklit edilmiştir. Kendisi, iambik elejiyak biçiminde de yazdı. Phokylides, İsa'dan Önce Altıncı Yüzyılda, Anadolu'da, Milet'te doğmuştur. Kendisi, heksametron ve elejiyak, ölçünün ilk olarak gnomik biçiminde yazmıştı. Dünyada ilk olarak elejiyak şiir yazan Kallinos, Efeslidir. İsa'dan Önce Yedinci Yüzyılda yaşamıştır. Şiirlerini daktilik heksametron biçiminde yazmıştır. Efesos Artemis'i hafifçe değişmiş bir Kybele'dir. Zaten orada, arkaik çağa ait Kybele tapınakları bulunmuştur. Arkhilokhos, Adalar Denizinden, Paros adalı-

dır. İsa'dan Önce Yedinci Yüzyılda doğmuştur. Altı iambos'tan oluşan iambik trimetron düzende yazan ilk ozandır. Bu ölçü, Grek trajik diyalogunun temel ölçüsüdür. Komedi için de gene iambik'ler kullanılırdı. Efes'li Hipponaks, İsa'dan Önce Altıncı Yüzyılda doğdu ve kesik iambos'u ya da skason ölçüsünü yarattı. Kendisi, ömrünün sonuna kadar, İzmir'e yakın Klazomenai'da (Kilizman'da) yaşadı. Midillili Sappho ve Alkaios ve bir de Adalar Denizinde Keos adalı Bakkhylides, sonradan çok taklit edilen ölçülerin yaratıcılarıdır (Anadolulu bir dile ait olan dithyrambos sözcük ve biçiminden —Kybele'den çok Dionysos ile ilgili olduğu için— yerinde sözedilecektir).

İsa'dan 80, 90 yıl önce yaşamış olan Latin ozanı Katullus, Anadolu'ya gelmiş ve orada Kybele'nin bazı törenlerini görmüştür. «Kybele'nin sevgilisi Attis» adı ile yazdığı şiirde, bir gencin erkeklik organını nasıl kestiğini ve sonra nasıl pişman olduğunu anlatır. Kullandığı ölçüye galliyambik deniliyor. Bu şiir, Kybele töreninde söylenen ilâhilerin ölçüsündedir. Kybele'nin bir kısım papazlarının adına Galli denildiği için, bu ölçüye de o ad verilmiştir. Galli denilen papazlar, adlarını, Anadolu'daki Gallus nehrinden alırlar. Ölçü şöyledir: İki kısa, bir uzun, bir kısa, bir uzun, bir kısa, iki uzun, bir kısa, dört uzun. Katullus bu ölçüyü yalnız Attis şiirinde değil, başka şiirlerinde de kullandı. İsa'dan Önce Birinci Yüzyıl gibi tarihsel bir çağda bile, Kybele ilâhilerinin ölçüsünü hâlâ taklit edilmekte olduğu ilgi çekicidir.

MEINER	INIT	GENRE	1979
hybrid	hybrid	gladi	REZV SAN
		AA	2 (Pobol)
	A	BB	3 (Soy)
	Δ	Δ	A (Soy)

20

Fotoğraf : Bülent Erdemoğlu arşivinden.

"Biz bu diyarın gerçek varisleriyiz, dedik. Ama, bu mirasımızı, şimdiye kadar dört bucağa pek mirasyedice saçtık. Osmanlı devleti sırasında, dünyanın yedi harikası-nın elle tutulur sanat kalıntıları, babalarının mallarıymış gibi, şimdi, Batının çeşitli müzelerindedir. 'Ne olacak? Gâvur putu! Yabancı şeyler!' dedik. O eski mimarlık ve heykeltraşlık anıtlarından çok daha önemli olarak, onlardan kalma bir de kültür zenginliği vardır. Onu da, bizim başımıza kondurmadan, 'Adam sen de! Vazgeç! Asklepios, aftospiyos, kıtıpiyoz Yunan kültürü!' diye, Batılıların başlarına savurmuş bulunuyoruz. Şimdi biz, şapka diye, onların külahlarını taklide çalışıyoruz..."

HALİKARNAS BALIKÇISI